

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

NAMANGAN MUHANDISLIK-QURILISH INSTITUTI

“IQTISODIYOT” KAFEDRASI

*Institutning
45 yilligiga
bag'ishlanadi*

JURAYEV ELYORBЕК SOBIRJON O'G'LI

**“INVESTITSIYALARNI TASHKIL ETISH VA
MOLIYALASHTIRSH”**

**FANI BO'YICHA
O'QUV-USLUBIY MAJMUA**

Namangan-2024

E.S.Jurayev. “Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish” fani
bo'yicha o'quv-uslubiy majmua.

Ma'ruza va amaliy mashg'ulot uchun. Namangan muhandislik-qurilish instituti. – Namangan: Iqtisodiyot, 2024 yil, 183 bet.

Mazkur majmuada investitsiyalarning iqtisodiyotda tutgan o'rni, investitsion faoliyatning moliyalashtirish manbalari, investitsion bozor tarkibi va uning bo'g'inlari, investitsiyalarning samaradorligi ni baholash mezonlari o'z ifodasini topgan.

Taqrizchilar:

Isakov M. – NamMQI “Iqtisodiyot” kafedrasida dotsenti, i.f.n.

Rashidov R. – NamMTI “Iqtisodiyot” kafedrasida mudiri, i.f.d.

“Iqtisodiyot” kafedrasining 20 24 йил “26” 06 dagi 11 - sonli majlisida muhokama qilingan.

O'quv-uslubiy majmua Namangan muhandislik-qurilish instituti o'quv-uslubiy Kengashining 20 24 yil “3” iyul dagi 967 -sonli qaroriga muvofiq o'quv jarayoniga tatbiq etish uchun tavsiya etilgan.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
NAMANGAN MUHANDISLIK-QURILISH INSTITUTI

“IQTISODIYOT” KAFEDRASI

JURAYEV ELYORBEK SOBIRJON O‘G‘LI

“INVESTITSIYALARNI TASHKIL ETISH VA
MOLIYALASHTIRSH”

FANI BO‘YICHA
O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

Namangan-2024

E.S.Jurayev. “Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish” fani
bo'yicha o'quv-uslubiy majmua.

Ma'ruza va amaliy mashg'ulot uchun. Namangan muhandislik-qurilish instituti. – Namangan: Iqtisodiyot, 2024 yil, 183 bet.

Mazkur majmuada investitsiyalarning iqtisodiyotda tutgan o'rni, investitsion faoliyatning moliyalashtirish manbalari, investitsion bozor tarkibi va uning bo'g'inlari, investitsiyalarning samaradorligi ni baholash mezonlari o'z ifodasini topgan.

Taqrizchilar:

Isakov M. – NamMQI “Iqtisodiyot” kafedrasida dotsenti, i.f.n.

Rashidov R. – NamMTI “Iqtisodiyot” kafedrasida mudiri, i.f.d.

“Iqtisodiyot” kafedrasining 20____ йил “____” _____dagi _____-sonli majlisida muhokama qilingan.

O'quv-uslubiy majmua Namangan muhandislik-qurilish instituti o'quv-uslubiy Kengashining 20____ yil “____” _____dagi _____-sonli qaroriga muvofiq o'quv jarayoniga tatbiq etish uchun tavsiya etilgan.

MUNDARIJA

I. KIRISH.....	2
II. O'QUV MATERIALLAR.....	3
MA'RUZA MASHG'ULOT MATERIALLARI	
1-mavzu: Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati.....	3
2-mavzu: Investitsiya faoliyati ob`ektlari, sub`ektlari va investitsiya faoliyatini yo`nalishlari.....	12
3-mavzu: Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati.....	12
4-mavzu: Davlat investitsiya dasturi.....	12
5-mavzu: Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish.....	12
6-mavzu: Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishda investitsiya institutlarining roli.....	12
7-mavzu: Investitsiya muhitini barqarorlashtirish.....	12
8-mavzu: Xorijiy investitsiyalarni jalb etish va moliyalashtirish.....	12
9-mavzu: Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo`llari.....	12
10-mavzu: Iqtisodiy tizimda kapital qo`yilmalarning mohiyati va moliyaviy manbalari.....	12
11-mavzu: Kapital qo`yilmalarni uzoq muddatga kreditlash.....	12
12-mavzu: Iqtisodiyotda lizing kreditlaridan foydalanish.....	12
AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI	
III. MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARI.....	12
IV. GLOSSARIY.....	12
V. ILOVALAR. (<i>Fan dasturi, ishchi fan dasturi, tarqatma materiallar, testlar va boshqa materiallar</i>).....	12

I. KIRISH

Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish fani Iqtisodiyot sohasida tahsil olayotgan barcha yo'nalishlar uchun o'tiladi. Dasturni amalga oshirish o'quv rejasida rejalashtirilgan matematik va tabiiy (oliy matematika, informatika va axborot texnologiyalari, ehtimollar nazariyasi va matematik statistika), umumkasbiy (makroiqtisodiyot, menejment, marketing, iqtisodiy tahlil va audit) va ixtisoslik (moliya statistikasi, xalqaro statistika, milliy hisoblar tizimi) fanlaridan yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlik talab etiladi.

Mamlakatimizni 2022-2026 yillarda yanada rivojlantirish, yangilash va modernizatsiya qilish bo'yicha tanlagan strategiyamizni amalga oshirish natijasida yurtimiz dunyodagi sanoqli davlatlar qatorida iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning barqaror sur'atlarini ta'minlash, aholimizning moddiy farovonligini yuksaltirishga erishgani barchamizga katta mamnuniyat va iftixor bag'ishlaydi, albatta.

Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish – milliy iqtisodiyotda vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlarni faollashtirish uslublarini, milliy ishlab chiqarishdagi muammolarni kompleks, tizimli yechish uslublarini, amalda vujudga keladigan o'zgarishlarga tezda moslashish, investorlarga tabaqali yondashish, raqobatbardosh yangi tovarlarni vujudga keltirish va ularni ishlab chiqarishni tashkil etish, bozor konyukturasini o'rganish va bashorat qilish hamda rivojlantirish masalalarini o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish fani xorijiy va mahalliy korxonalarni o'z maqsadlariga erishish quroli sifatida qarashga alohida e'tibor beradi.

II.O'QUV MATERIALLAR

MA'RUZA MASHG'ULOT MATERIALLARI

1-mavzu: Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati

Reja:

- 1.1. Investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.
- 1.2. Investitsiyalarning maqsadlari va diversifikatsiyalanishi. Investitsiyalarning tasniflanishi.
- 1.3. Asosiy fondlarning shakllanishida kapital qo'yilmalarning roli. Moliyaviy va real investitsiyalarning o'zaro bog'liqligi.
- 1.4. Investitsiyalarni o'stirish omillari. Jamg'armalar – investitsiyalar manbasi sifatida.
- 1.5. Investitsiyalarning makro va mikroiqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli.

1.1. Investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.

O'zbekiston davlat mustaqilliga erishgan dastlabki yillardan boshlab milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning o'ziga xos yo'nalishini belgilab oldi. Iqtisodiyotni rivojlantirishda esa investitsiyalarning o'рни beqiyosdir.

Investitsiyalarning iqtisodiy mazmun - mohiyati to'g'risida iqtisodchi olimlar o'rtasida xilma – xil fikrlar mavjud.

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 31 dekabrda "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-597-son Qonunida investitsiyaga quyidagicha ta'rif berilgan: "investitsiyalar — qonun hujjatlarida ta'qiqlanmagan tadbirkorlik faoliyati va boshqa turdagi faoliyat ob'ektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga bo'lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulkka bo'lgan huquqlar, shuningdek reinvestitsiyalar"¹ sifatida ta'riflanadi. Shunday qilib, "investitsiya" deganda kelgusida daromad (foyda) olish yoki ijtimoiy samaraga erishish maqsadida qonun doirasida iqtisodiyotning turli tarmog'lari va boshqa sohalariga investorlar tomonidan quyiladigan barcha turdagi mulkiy, moliyaviy va intellektual boyliklar tushuniladi.

Boshqacha aytganda, investitsiyalar – mulkchilikning har xil ko'rinishlaridagi moddiy, moliyaviy va nomoddiy boyliklarni iqtisodiy – ijtimoiy daromad olish maqsadida muomalaga kiritishdir.

Investitsiyalarga aniq bir ta'rif berilmagan. Jumladan, prof. D. G'. G'ozibekov investitsiyalarning iqtisodiy mazmun – mohiyatini moliyaviy kategoriya sifatida talqin etib, quyidagicha ta'rif berib o'tgan: "Investitsiyalarning mazmuni aniq va

---

¹ O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 25.12.2019 yildagi O'RQ-598-son

ishonchli manbalardan mablag'lar olish, ularni asosli holda safarbar etish, rikslar darajasini hisobga olgan holda kapital qiymatini saqlash va ko'zlangan samarani olishdan iborat bo'ladi".²

Prof. N.H. Haydarov investitsiyalar mazmun – mohiyatiga quyidagi ta'rifni beradi: "Investitsiya – bu mulk shaklidan qat'iy nazar, tadbirkorlik asosida faoliyat ko'rsatayotgan jismoniy va yuridik shaxslar yoki davlatning iqtisodiy va ijtimoiy samara olish maqsadida o'z boyliklarini qonun doirasida bo'lgan har qanday tadbirkorlik ob'ektiga sarflashidir".³

Rossiyalik iqtisodchi-olim L.Igoshina tomonidan: «investitsiyalar – pulni saqlash, ko'paytirish yoki ijobiy miqdordagi daromadni ta'minlashni hisobga olgan holda uni joylashtirish mumkin bo'lgan har qanday vosita sifatida ifodalanadi»⁴, deb ta'riflangan. «Investitsii» darsligining muallifi, professor A.Neshitoy investitsiyalarning mazmunini quyidagicha tavsiflaydi: «foyda olish yoki boshqa samaralarga erishish maqsadida o'z yoki o'zga mamlakatning turli tarmoqlariga, tadbirkorlik loyihalari, ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar hamda innovatsiya loyihalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan pul mablag'larini (kapitalni) uzoq muddatga joylashtirishdir»⁵.

Investitsiya atamasining iqtisodiy mohiyati yana bir qator rus olimlari tomonidan quyidagicha tavsiflangan:

- «investitsiyalar iqtisodiy foyda va ijtimoiy samara olish maqsadida investitsiya sohasi ob'ektlariga kiritiladigan barcha turdagi mulkiy va intellektual boyliklarni aks ettiradi»⁶;

- «investitsiyalar deganda foyda (daromad) olish va investorlarning individual maqsadlari singari ijobiy ijtimoiy samaraga erishish maqsadida iqtisodiyotning turli tarmoqlari va sohalariga, tadbirkorlik va boshqa turdagi faoliyat ob'ektlariga muayyan muddatga kapitalning maqsadli yo'naltirilgan qo'yilmasi shaklida amalga oshiriladigan xarajatlar yig'indisi tushuniladi»⁷;

- «investitsiyalar o'zini foyda (daromad) olish maqsadida milliy va xorijiy iqtisodiyotning turli tarmog'iga xususiy yoki davlat kapitalining uzoq muddatli qo'yilmasi sifatida namoyon etadi»⁸;

- «investitsiya tushunchasi foyda olish maqsadida qandaydir korxona, tashkilot, uzoq muddatli loyihalar va shu kabilarga kapital, pul mablag'larini uzoq muddatga kiritishni anglatadi»⁹;

---

² G'ozibekov D.G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. T.: "Moliya" nashriyoti. 2003. 26 bet.

³ Haydarov N.H. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsion faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari. I.f.d ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.: 2003. 29 b.

⁴ Игошина Л.Л. Инвестиции. Уч. пос. – М.: «Экономист», 2005. – С. 23.

⁵ Нешитой А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд. – М.: «Дашков и К⁰», 2006. – С. 13.

⁶ Староверова Г.С., Медведов А.Ю., Сорокина И.В. Экономическая оценка инвестиций: учебное пособие. – М.: «КНОРУС», 2006. – С. 11.

⁷ Подшиваленко и др. Инвестиции: учеб. пос. – 3-е изд. – М.: «КНОРУС», 2006. – С.7.

⁸ Колмыкова Т.С. Инвестиционный анализ: учеб. пособие. – М.: «ИНФРА-М», 2009. – С. 7.

⁹ Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции: учеб. пособие. – М.: «КНИГОДЕЛ». 2006. – С. 7.

Investitsiyalar keng ma'noda o'zini mablag'lar va resurslarning kelgusida ko'payishi va iqtisodiy samara yoki boshqa rejalashtirilgan natijalar olish (ijtimoiy, ekologik va boshqa samaralar) maqsadida ularning safarbar etilishi sifatida namoyon etadi.

Xorijlik iqtisodchi-olimlardan U.Sharp, K.Eklund, Kempbell R.Makkonell, Stanli L.Bryu kabilar investitsiyalarning mazmun-mohiyati yuzasidan turlicha ta'riflarni bayon etishgan. Jumladan, Nobel mukofotining iqtisodiyot bo'yicha laureati (1990 yil) U.Sharp ta'kidlashicha: «investitsiyalar kelgusida (ehtimol, nomuayyan) qiymatlik olish maqsadida hozirgi vaqtda muayyan qiymatlikdan voz kechishdir»¹⁰. «Investitsiyalash» atamasining ma'nosini mana bunday sharhlaydilar: «Kelajakda foyda olish uchun bugun puldan ajralishdir» va hisoblaydilarki, mablag'larni yoki real yohud moliyaviy aktivlarga investitsiyalash mumkin. Ular investitsiyalash atamasi mazmunini kelajakda foyda olish maqsadida bugun pul bilan «xayrlashish»da ko'radilar.

Shved iqtisodchi-olimi K.Eklund fikricha: «investitsiya – bu kelajakda ko'proq iste'mol qilish sharoitiga ega bo'lish uchun ertangi kunga qoldirilgan narsa. Uning bir qismi hozirda ishlatilmasdan zaxiraga qoldiriladigan iste'mol buyumlari bo'lib, boshqa qismi esa bu ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltirilgan resurslardir»¹¹.

«Investitsiyalar atamasini kapitalning kelgusida ko'payishi maqsadida uning turli xil shaklda joylashtirilishi sifatida belgilash mumkin»¹². «Investitsiyalar – qo'yilmaning kelgusida o'sish maqsadida bugungi iste'moldan voz kechish»¹³. «Investitsiya – ishlab chiqarish davri davomida paydo bo'lgan kapital qo'yilma qiymatining joriy o'sishi. Bu o'sha davrdagi foydaning iste'mol uchun ishlatilmagan qismi hisoblanadi»¹⁴. «Investitsiyalar – pul mablag'lari, maqsadli bank jamg'armalari, qimmatli qog'ozlar, texnologiyalar, mashina, asosiy vositalar va boshqa mulk ko'rinishidagi kapital qo'yilmalar, shuningdek, pul qiymatiga ega bo'lgan mulkiy va nomulkiy huquqlarni investorlarning strategik maqsadlarini ko'zlab ishlab chiqarish va boshqa faoliyat ob'ektlariga kiritish»¹⁵.

Iqtisodchi-olimlardan Kempbell R.Makkonell, Stanli L.Bryu investitsiya tushunchasini quyidagicha sharhlaydilar, ya'ni «investitsiya (investment) – bu moddiy zahiralarning ko'payishi, ishlab chiqarish vositalarining jamg'arilishi va ishlab chiqarishga xarajatlar»¹⁶. Ushbu ta'rif o'z mazmuniga ko'ra, ko'proq, «kapital qo'yilmalar» tushunchasiga mos kelishini ta'kidlab o'tish joiz.

Investitsiya tushunchasi yagona va to'liq belgi berishlik uchun anchagina keng tushuncha bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiy fanning turli qismlarida va amaliy faoliyatning turli sohalarida investitsiya mazmuni o'zining xususiyatlariga ega.

¹⁰ Шарп У., Александр Г., Бейли Дж. Инвестиции. Пер. с. англ. – М.: «Инфра-М», 1997. – С. 16, 979.

¹¹ Клас Эклунд. Эффективная экономика: шведская модель. – М.: «Экономика», 1991. – С. 96.

¹² Ткаченко И.Ю. Инвестиции: учеб. пособие. – М.: «Академия», 2009. – С. 6.

¹³ Самуэльсон П.А. Экономика: пер. с англ. – М.: «БИНОМ», 1997. – С. 783.

¹⁴ Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: пер. с англ. – М.: «Гетос АРВ», 1999. – С. 352.

¹⁵ Марголин А.М. Инвестиции. – М.: «РАГС», 2006. – С. 464.

¹⁶ Кэмпбелл Р. Макконелл, Станли Л. Брю. Экономика, принципы, проблемы и политика. 2-том. – М.: «Республика», 1992. – С. 388.

Makroiqtisodiyotda investitsiyalar ishlab chiqarishda yangi vositalarga, turar-joylarga investitsiyalar va moddiy zahiralarning o'sishiga qilinadigan harajatlardan tashkil topadigan yalpi harajatlarning bir qismi hisoblanadi. Investitsiyalar – bu joriy davrda iste'mol qilinmagan va iqtisodiyotda kapital o'sishini ta'minlovchi YaIM ning bir qismidir.

Ishlab chiqarish nazariyasi va umuman makroiqtisodiyotda investitsiyalar yangi kapitalni (ishlab chiqarish vositalarini hamda inson kapitalini qo'shib hisoblanganda) yaratish jarayonidir. Moliya nazariyasida esa investitsiya deganda real yoki moliyaviy aktivlarni olishni tushuniladi, ya'ni bugungi sarflarni maqsadi kelajakda daromad olish bo'lib hisoblanadi.

Boshqacha so'z bilan aytganda, investitsiyalar – muayyan qiymatni, bo'lishi noaniqroq bo'lgan kelajak qiymatga almashishdir ¹⁷.

Lorens Dj. Gitman va Maykl D. Djonkning «Investitsiyalash asoslari» (M. «Delo» nashriyoti-1997) kitobida investitsiyalarga quyidagicha ta'rif beriladi: Investitsiya moliyaviy natijalar olishni ko'zlab aktsiya va obligatsiyalarni sotib olishni anglatadi: bular real aktivlarni belgilaydi, masalan, u yoki bu molni ishlab chiqarish va sotish uchun mashinalarni olishni nazarda tutadi. Umuman keng ma'noda investitsiyalar mamlakat iqtisodiyotini o'stirish va rivojlantirishni moliyalashtirish uchun zarur bo'ladigan mexanizmlarni ta'minlaydi.

1.2. Investitsiyalarning maqsadlari va diversifikatsiyalanishi. Investitsiyalarning tasniflanishi.

Investitsiyalar turli shakllarda amalga oshiriladi va ularni tahlil qilish, rejalashtirish uchun alohida xususiyatlaridan kelib chiqqan holda guruhlashtiriladi.

Birinchidan, qo'yilish ob'ektiga qarab investitsiyalar real va moliyaviy shakllarga ajratiladi.

Real investitsiyalar (kapital qo'yilmalar) – pul mablag'larini korxonaning moddiy va nomoddiy aktivlariga sarflanishidan iborat.

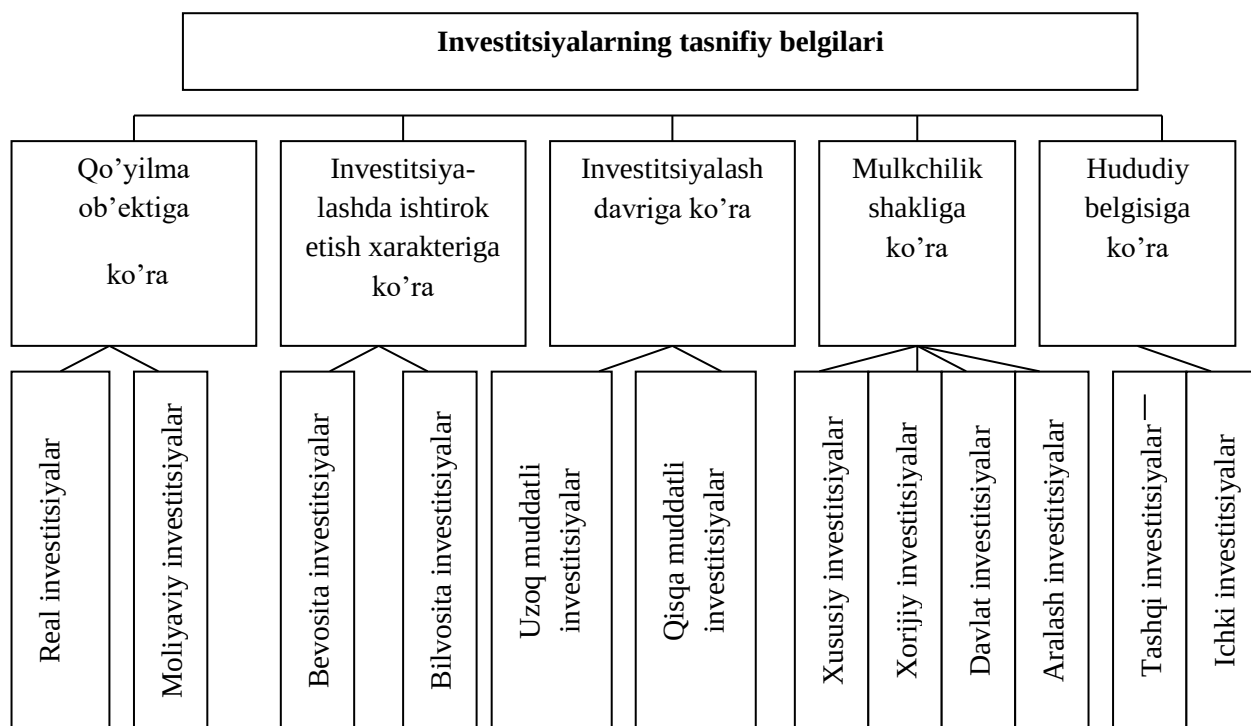
Moddiy investitsiyalar asosiy kapitalning elementlarini sotib olish bilan bog'liq bo'lib, ko'pchilik hollarda investitsion loyihalar doirasida amalga oshiriladi. Shuning uchun o'z mablag'lari bilan birga qarzga olingan mablag'lar ham foydalanilishi mumkin. Qarzga mablag' olingan holda investor rolini aniq loyihalarga kredit mablag'lari ajratayotgan bank bajaradi. Nomoddiy (potentsial) investitsiyalar nomoddiy boyliklar yaratilayotganda amalga oshirilib, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashga, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini (NIOKR) amalga oshirish, yangi mahsulotlarning namunalari yaratishga sarflarni mujassamlashtiradi. Mutaxassislarni tayyorlash, tajriba, ilmiy tekshirish, lizentsiya va nou – xou berish, avtorlik xuquqi va umuman olganda nomoddiy aktivlarga

---

¹⁷Мертенс А.В. Инвестиции: курс лекций по современной финансовой теории. – Киев: Киевское инвестиционное агенство, 1997. 71 стр.

yo'naltirilgan investitsiyalarni ko'pgina iqtisodchi – olimlar intellektual investitsiyalar deb atamoqdalar.

Xorijiy adabiyotlarda portfel investitsiyalar investor tomonidan sotib olingan aksiyalarning firma ustidan nazorat va ta'sir doirasi belgilariga ko'ra tasniflanadi. Investitsiyalarning bir muncha ilmiy asoslangan tasnifi rus olimi N.Blank ishlarida keltirilgan. Bunda investitsiyalar quyidagi belgilariga ko'ra tasniflangan: qo'yilma ob'ektlariga ko'ra; investitsiyalashda ishtirok etishiga qarab; investitsiyalash davri bo'yicha; mulkchilik shakllari bo'yicha; hududiy belgisi bo'yicha (1.1-rasm).

1.1-rasm. Investitsiyalarning alohida belgilari

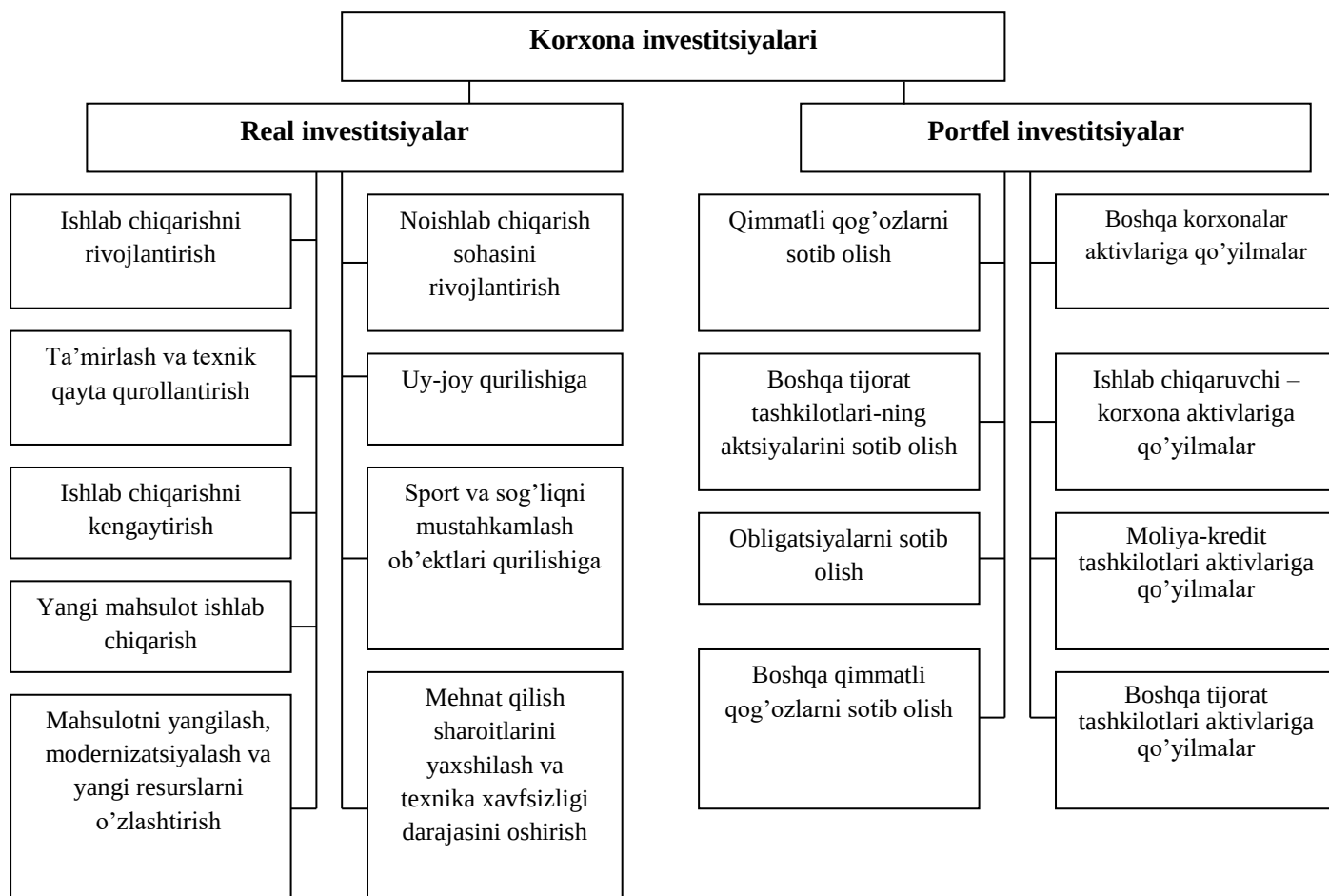
bo'yicha tasniflanishi¹⁸

Rus iqtisodiy adabiyotlarida¹⁹ portfel (aktsiya, obligatsiya va boshqa turdagi qimmatli qog'ozlarga, shuningdek, boshqa korxonalarining aktivlariga yo'naltirilgan investitsiyalar) va real (faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni ta'mirlash va texnik qayta qurollantirish, kengaytirish, yangi korxonalar barpo etishga yo'naltirilgan investitsiyalar) investitsiyalar farqlanadi. Bunday sharoitda investor-korxona mablag' kirita turib, o'zining ishlab chiqarish kapitalini, ya'ni asosiy ishlab chiqarish fondlari va uning faoliyati uchun zarur bo'lgan aylanma mablag'larni ko'paytiradi (oshiradi). Portfel investitsiyalar amalga oshirilganda investor o'zining moliyaviy kapitalini, ya'ni qimmatli qog'ozlardan olinadigan daromad-dividendini ko'paytiradi.

¹⁸ Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация и финансирования инвестиций. – М.: «Финансы и статистика», 2001. – С. 16.

¹⁹ Бочарев В.В. Методы финансирования инвестиционной деятельности предприятий. – М.: «Финансы и статистика», 1998. – С. 6-7. Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация и финансирование инвестиций. – М.: «Финансы и статистика», 2001. – С. 6.

Investitsiyalarni korxona miqyosida quyidagicha tasniflash mumkin:

1.2-rasm. Korxona investitsiyalarining tasniflanishi

Bunday tasniflashning afzalligi va uning boshqa tasniflashlardan farqi shundaki, unda korxona o'z investitsiyalarini qanday maqsadlar uchun safarbar etishi to'g'risida real holat aks ettirilgan. Mohiyat jihatdan, ushbu tasniflash korxonaning investitsiya portfelini xarakterlaydi. Bunda korxona uchun ushbu portfel bo'yicha riskni minimallashtirish va iqtisodiy foydani oshirish eng muhim muammolardan biri sanaladi. Yuqoridagi rasmda tasvirlangan real investitsiyalar – bevosita investitsiyalar bo'lib, investorning investitsiya jarayonida bevosita ishtirok etishini anglatadi, ya'ni investor investitsiyalash ob'ektini, shuningdek, uni moliyalashtirishni tashkil etish va moliyalashtirish manbalarini bevosita o'zi aniqlaydi. Portfel investitsiyalar – bilvosita investitsiyalarni anlatib, bu investitsiya yoki moliyaviy vositachilar orqali investitsiyalashdir.

O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonunida investitsiya mo'ljallangan ob'ektiga ko'ra, "kapital, innovatsiya va ijtimoiy" investitsiyalarga bo'linadi (4- modda).

Ikkinchidan, investitsiyada qatnashish harakteriga ko'ra bevosita va portfel investitsiyalar farqlanadi. Bevosita investitsiyalar investorni o'z moliyaviy

mablag'lag'larni joylashtirish ob'ektini tanlash imkoniyatini beradi. Portfel investitsiyalar tijorat banklari, investitsion kompaniyalar, fondlar va boshqalar yordamida amalga oshiriladi. Moliyaviy vositachilar to'plangan mablag'larni samarali, daromad keltiradigan qilib joylashtiradilar. Portfel investitsiyalar boshqa emitentlarning andarrayting yordamida qimmatli qog'ozlarga joylashtirish shaklida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, investitsiyalash davriga qarab investitsiyalar qisqa muddatli (bir yilgacha bo'lgan muddatga beriladi) va uzoq muddatli (bir yildan oshiq muddatga beriladi) bo'ladi. Masalan, oddiy aktsiyalar umuman biror – bir muddat bilan cheklanmaydi. Masalan, depozit sertifikati olti oy muddatga beriladi – bu qisqa muddatli qo'yilmalar vositasidir, obligatsiyalar 20 yilgacha qaytarish muddati bilan uzoq muddatli qo'yilmalar vositasidir. Lekin, uzoq muddatli qimmatli qog'ozlarni sotib olish va qisqa muddatdan, masalan olti oy o'tgandan so'ng, investor uzoq muddatli qurolni qisqa muddatli maqsadlar uchun foydalanish mumkin. Ko'pincha investorlar ana shunday qurollarni tanlaydilar va o'z pullarini qisqa muddatlarga qo'yishni hohlaydilar. Masalan, yaqin olti oy mobaynida investorga kerak bo'lmaydigan summaga, u olti oylik muddatga ega bo'lgan depozit sertifikati sotib olishi mumkin: qirq yoshga to'lgan investor pensiyaga chiqquncha pul yig'ish uchun biron-bir kompaniyani obligatsiyasini 20 yilga sotib olish mumkin. Odatda uzoq muddatli investitsiyalar kapital qo'yilmalar shaklida namoyon bo'ladi.

To'rtinchidan, mulk shakllaridan kelib chiqib investitsiyalar xususiy, davlat, qo'shma va xorijiy shakllarga ajratiladi. Xususiy investitsiyalar nodavlat yuridik shaxslarining va fuqarolarning mablag'larini tadbirkorlik faoliyati ob'ektlariga qo'yilishini anglatadi. Davlat investitsiyalari davlat byudjeti va davlat korxonalarining mablag'larini joylashtirish orqali namoyon bo'ladi.

Beshinchidan, hududiy joylashtirish bo'yicha investitsiyalar ichki va tashqi investitsiyalarga bo'linadi.

Oltinchidan, investitsiyalar tavakkallik darajasi bo'yicha yuqori tavakkalli va past tavakkalli investitsiyalarga ajratiladi. Moliya sohasida tavakkallik deganda investitsiyalarga mutloq yoxud nisbiy miqdordagi foyda kutilganidan ancha kam bo'ladi, boshqacha aytganda «tavakkallik» atamasi kutilmagan natija olish imkoniyatini anglatadi.

1.3.Asosiy fondlarning shakllanishida kapital qo'yilmalarning roli. Moliyaviy va real investitsiyalarning o'zaro bog'liqligi.

Ma'lumki, milliy boylikning muhim tarkibiy qismini korxona va tashkilotlardagi, xalq xo'jaligi tarmoqlaridagi asosiy fondlar tashkil qiladi.

Uzoq muddat (bir yildan ortiq vaqt) mobaynida moddiy ishlab chiqarish sohasida, noishlab chiqarish sohasida ham amal qiladigan, shuningdek, ijaraga berish uchun foydalaniladigan moddiy aktivlar asosiy vositalar hisoblanadi. Asosiy vositalarga imoratlar, inshootlar, o'tkazuvchi moslamalar, mashina va uskunalari,

transport vositalari, o'lchov asboblari, hisoblash texnikasi, ishlab chiqarish va xo'jalik inventarlari, ishchi va mahsuldor hayvonlar, ko'p yillik daraxtlar, erning meliorativ holatini yaxshilash uchun sarf qilingan kapital qo'yilmalar va boshqalar kiradi. O'z navbatida, ko'p yillik daraxtlar, (mevali va manzarali), mahsuldor hayvonlar, kutubxona fondlari, oddiy qishloq xo'jaligi texnikalari xizmat muddati va qiymatidan qat'iy nazar, asosiy vositalar tarkibiga kiritiladi. Shu bilan birga, yer ham asosiy vositalar tarkibida hisobga olinadi.

Mamlakatimizda amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarga muvofiq asosiy vositalar – korxona tomonidan uzoq muddat davomida xo'jalik faoliyatini yuritishda mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish jarayonida yohud ma'muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalarni amalga oshirish maqsadida foydalanish uchun tutib turiladigan moddiy aktivlarni ifodalaydi. Asosiy vositalar tarkibiga quyidagi mezonlarga javob beradigan moddiy aktivlar kiritiladi: bir yildan ortiq xizmat qilish muddati; bir birlik (to'plam) uchun qiymati eng kam oylik ish haqi miqdorining ellik baravaridan ortiq bo'lgan buyumlar.

Asosiy fondlarning iqtisodiy mohiyati shundaki, moddiy-mulkiy qiymatlik ko'rinishidagi asosiy fondlar korxona ishlab chiqarish jarayonida mehnat vositasi sifatida ko'p marotaba ishlatiladi (foydalaniladi) va ularning qiymati asta-sekin qismlarga bo'lingan holda tovar (mahsulot) bahosiga o'tib boradi. Asosiy fondlarning muhim xususiyati mehnat vositasi sifatida amal qilishi, ishlab chiqarish tsiklida ko'p marotaba ishlatilishi va ular qiymatining mahsulot bahosiga ko'chib o'tishi bilan tavsiflanadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, asosiy fondlarni shakllantirishda kapital qo'yilmalar muhim o'rin egallab, bu muhimlik kapital qo'yilmalarning tarkibiy tuzilishidan kelib chiqadi. Kapital qo'yilmalarning tarkibiy tuzilishi quyidagilarni qamrab oladi: kapital qo'yilmalarning texnologik tuzilishi; kapital qo'yilmalarning takror ishlab chiqarish tuzilishi; kapital qo'yilmalarning tarmoq va hududiy tuzilishi.

Real investitsiyalarni iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha taqsimlash va o'zlashtirish mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi. Kapital qo'yilmalarning iqtisodiy samaradorligi ularning tarmoqlar va hududlar bo'yicha tarkibiy tuzilishiga bog'liq bo'ladi.

Kapital qo'yilmalarning tarmoq tuzilishi (tarkibi) deganda kapital qo'yilmalarning butunlay iqtisodiyot va sanoat tarmoqlariga nisbati va taqsimlanishi tushuniladi. Uni takomillashtirish, eng avvalo, iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini proportsional ravishda rivojlantirish bilan bog'liq bo'ladi.

So'nggi yillarda iqtisodiyotga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalarning tarmoq tarkibida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida iqtisodiyotga yo'naltirilgan xorijiy investitsiyalar tarkibida sanoat ulushi etakchi o'rinni saqlab qolgani holda pasayish tendentsiyasiga ega. Qishloq xo'jaligi tarmog'ini rivojlantirishga qaratilgan hukumatning sa'yi-harakatlariga qaramasdan qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan investitsiyalar ulushi tarmoq ehtiyojiga nisbatan pastroq darajada saqlanib turibdi.

Aytish mumkinki, investitsiyalarning tarmoq tuzilishini rejalashtirish – mamlakat iqtisodiyotining kelgusi holatini rejalashtirish bilan tenglashtiriladi va buni hech qachon esdan chiqarmasligimiz lozim. Davlat byudjet mablag'lari va boshqa dastaklar yordamida investitsiyalarning tarmoq tuzilishining o'zgarish tendentsiyasiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatish mumkin.

Iqtisodiyotda kapital qo'yilmalarning roli, asosan, quyidagilar bilan xususiyatlanadi:

- kapital qo'yilmalar asosiy fondlarni barpo etish, amaldagi korxonalarni ta'mirlash va kengaytirish, korxonalarni texnik qayta qurollantirishning muhim va bosh omilidir;

- kapital qo'yilmalar yordamida iqtisodiyot tarmoqlari va alohida ishlab chiqarishdagi asosiy fondlarning rivojlanish sur'atlarini tartibga solish amalga oshiriladi;

- kapital qo'yilmalar yordamida ijtimoiy xarakterdagi muammolar (uy-joy, ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash, madaniyat ob'ektlari qurilishi) bartaraf etiladi;

- kapital qo'yilmalar yordamida mamlakatning barcha iqtisodiy hududlarining rivojlanishi tartibga solinadi va boshq.

1.4. Investitsiyalarni o'stirish omillari. Jamg'armalar – investitsiyalar manbasi sifatida.

Investitsiyalarning o'sish sur'atlari ko'p omillarga bog'liq. Avvalambor investitsiyalar hajmi olingan daromadni iste'mol va jamg'armaga taqsimlanishiga bog'liq. Aholini o'rtacha daromadi past bo'lgan holda ularning asosiy qismi (70-80%) iste'molga sarflanadi. Aholi daromadlarini o'sib borishi jamg'arishga yuboriladigan qismni ortib borishiga sabab bo'ladi.

Umumiy daromadda jamg'arish ulushining ortib borishi investitsiyalar hajmini o'sishiga olib keladi, va aksincha. Ammo bu shart aholini davlatga ishonchi yuqori bo'lganda, davlat fuqarolarning investitsion faolligini ta'minlaganda va kafolatlaganda bajariladi.

Investitsiyalar hajmiga kutilayotgan daromad normasi ham ta'sir ko'rsatadi, chunki ko'rilyotgan foyda investitsiyalashga undaydi. Kutilayotgan foyda normasi qanchalik yuqori bo'lsa, investitsiyalash hajmi shunchalik yuqori bo'ladi, va aksincha.

Investitsiyalar hajmiga ssuda foizi stavkasi katta ta'sir ko'rsatadi, chunki investitsiyalash jarayonida qarzga olingan mablag'laridan ham foydalaniladi. Agar kutilayotgan sof foyda normasi o'rtacha ssuda foizi stavkasidan yuqori bo'lsa bu qo'yilmalar investor uchun daromadlidir. Shuning uchun o'rtacha foiz stavkasini o'sishi investitsiyalash jarayonini susayishiga olib keladi.

Investitsiyalar hajmiga kutilayotgan inflyatsiya sur'atlari ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Bu ko'rsatkich qanchalik yuqori bo'lsa investorning kelajakdagi foydasi shunchalik qadrsizlanadi va investitsiyalarni rag'batlantiruvchi omillar qisqarib boradi.

Ma'lumki, iqtisodchi-olimlar jamg'armani investitsiyalashning asosi, deb qarashadi. Bu mutlaqo to'g'ri, chunki investitsiya qilish uchun, eng avvalo, pul kapitali bo'lishi kerak. Resurslar (shu qatori pul mablag'lari ham) cheklangan. Asosiy muammo mablag' topish masalasidir. Ayniqsa, investitsiya uzoq muddatni ko'zlashi va tez natija bermasligi bilan ajralib turadi.

Jamg'arish – bu joriy davrdagi qayta ishlashning moddiy asosini kengaytirish orqali kelajakda aholi iste'molini oshirishga yo'naltirilgan jarayon. Jamg'arishning asosiy funksiyasi – takror ishlab chiqarish jarayonining pirovard maqsadiga erishishga ko'maklashishdir. Takror ishlab chiqarish jarayonining maqsadi aholining o'sib va o'zgarib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini qondirishdan iborat.

Iqtisodiy nazariyada milliy daromad bir qismining asosiy va aylanma kapitallarni, shuningdek, ehtiyoj zaxiralarini ko'paytirish uchun sarflanishi jamg'armani tavsiflaydi. Jamg'arma, odatda, investitsiya sifatida iqtisodiyotga kiritiladi, ya'ni jamg'armaning iqtisodiyotga ijobiy ta'siri investitsiyaga aylangandagina yuz beradi. Jamg'arma deyilganda aholi, korxona va davlat joriy daromadlarining kelajakdagi ehtiyojlarini qondirish va daromad olish maqsadlarida to'planib borishi tushuniladi. Uning hajmi barcha xo'jaliklar daromadidan iste'mol sarflarini ayirib tashlash yo'li bilan aniqlanadi. Daromad tarkibida iste'mol sarflari ulushi qanchalik yuqori bo'lsa, jamg'arma hajmi shunchalik kam bo'ladi. Bunday holat investitsiya faoliyati taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Jamg'armaning o'sishi iqtisodiy ma'noda mablag'larning iste'mol buyumlar xarid qilishdan investitsiya tovarlari xarid qilishga yo'naltirilishini bildiradi. Shunga ko'ra, muddat jihatdan kechiktirilgan iste'mol jamg'armani anglatadi.

Ammo, jamiyat oldida doimo bugungi va ertangi iste'molning qancha bo'lishini echish muammosi turadi. Jamiyat bugun qancha ko'p investitsiya qilsa, ertaga boyroq bo'ladi, aksincha, ko'proq iste'mol qilinsa, keyinchalik ko'proq iste'mol qilish imkoniyati shuncha kamayadi.

Yalpi xarajatlarda investitsiyalar hissasi nisbatan uncha ko'p bo'lmasa-da, aynan, investitsiyalar tufayli asosiy makroiqtisodiy siljishlarga erishiladi. Shu bilan birga, jamg'arish bilan investitsiya o'rtasidagi muvozanat makroiqtisodiy muvozanatga erishishning eng muhim shartidir. Biroq, bu muvozanatga erishish doimo oson kechmaydi. Bunga sabab investitsiya darajasi va jamg'arma darajasining boshqa-boshqa jarayon va holatlarga bog'liqligidir.

Jahon amaliyotining ko'rsatishicha, yuqori jamg'arish me'yoriga ega bo'lgan mamlakatlar, boshqa shart-sharoitlar o'zgarmagan holda, odatda, yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlariga ega bo'lishadi. Milliy iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalar hajmini ko'paytirish va uning iqtisodiy o'sishini ta'minlashdagi rolini oshirishning muhim zaruriy shartlaridan biri – bu jamg'arish me'yorining nisbatan yuqori va barqaror darajasini ta'minlash hisoblanadi. Jamg'arish me'yori barqaror iqtisodiy

o'sishning asosiy ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. 2003-2008 yillarda rivojlangan mamlakatlarda YaIMning o'rtacha o'sish sur'atlari 3,4 %ni, jamg'arish me'yori 22,5 %ni tashkil etgan. Jamg'arish me'yorining o'sishi bilan YaIMning qo'shimcha o'sish sur'ati ham ortib boradi. Jumladan, jamg'arish me'yori 25 %dan ortiq bo'lgan mamlakatlarda YaIMning qo'shimcha o'sish sur'ati o'rtacha 4,8 %ga teng bo'lgani holda, jamg'arish me'yori 30 %dan ortiq mamlakatlarda ushbu ko'rsatkich o'rtacha 8,7 %ni tashkil etgan.

Xitoy, Janubiy Koreya kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda oxirgi 15 yil davomida kuzatilgan o'rtacha 10 %li iqtisodiy o'sish davrida jamg'arma ulushining o'rtacha qiymati 30 %ni tashkil etgan. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatdiki, bir yilda 6 foizdan ortiq iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun milliy jamg'armalar YaIMning kamida 25 foizini, investitsiyalar esa 30 foizini tashkil etishi kerak.

O'tish iqtisodiyoti mamlakatlarida investitsiya me'yorining barqarorligini ta'minlash muammosining mavjudligi makroiqtisodiy o'sish sur'atlarining barqarorligini ta'minlashga to'sqinlik qiladi.

Demak, iqtisodiyotda mavjud bo'lgan jamg'arma ulushi bir qator rivojlanayotgan mamlakatlar darajasidan yuqori bo'lsa-da, uning iqtisodiy o'sishga ta'siri nisbatan past holatni namoyon etmoqda. Shu munosabat bilan jamg'armadan samarali foydalanish asosida barqaror iqtisodiy o'sish davomiyligini ta'minlash uchun, eng avvalo, qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish asosida mavjud aholi jamg'armalarini iqtisodiyotga investitsiya sifatida kirib kelishini faollashtirish hamda tarmoqlararo kapital oqimini ta'minlashga qaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar bazasini mukammallashtirish asosida korxona jamg'armalarining investitsiyaga aylanish samaradorligini oshirish lozim.

1.5. Investitsiyalarning makro va mikroiqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli.

Iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalar etakchi rol o'ynaydi, chunki investitsiya orqali korxonalarining kapital jamg'arilishiga, natijada mamlakatning ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish va iqtisodiy o'sishga erishiladi.

Investitsiyalar iqtisodiy kategoriya sifatida qator funktsiya va vazifalarni bajaradi-ki, ularsiz har qanday mamlakat iqtisodiyoti bir maromda rivojlana olmaydi. Investitsiyalar makrodarajada quyidagilarni ta'minlaydi:

- takror ishlab chiqarishni kengaytirish siyosatini amalga oshirish;
- ilmiy-texnika taraqqiyotini jadallashtirish, milliy mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlash, uning sifati va hajminini oshirish;
- ijtimoiy sohalarni (sog'liqni saqlash, ta'lim va boshq.) rivojlantirish;
- aholi farovonligini ta'minlashda muhim bo'lgan uy-joy qurilishi, ichimlik suvi, gaz, elektr energiya bilan ta'minlash muammolarini hal etish;
- atrof-muhit va ekologiyaning ifloslanishining oldini olish;
- umumjamiyat ishlab chiqarishini tarkibiy jihatdan qayta qurish va barcha iqtisodiyot tarmoqlarini bir maromda rivojlantirish;
- iqtisodiyotning real sektori va etakchi tarmoqlarini rivojlantirish;
- hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish va ixtisoslashuvini mustahkamlash;
- investitsiyalar importi va eksporti orqali milliy iqtisodiyotning xalqaro

integratsiyasini kuchaytirish;

- sanoat uchun zarur xom ashyo bazasini yaratish;
- ishsizlik muammosini yumshatish yoki ma'lum darajada hal etish;
- mamlakatning harbiy sanoat majmuini mustahkamlash;
- davlatning mudofaa imkoniyatlarini ta'minlash;
- boshqa qator muammolarni hal etish.

O'zbekiston Respublikasi uchun investitsiyalar, birinchi navbatda, iqtisodiyotni yanada barqarorlashtirish uchun zarurdir. Real investitsiyalarni (bino va inshootlar qurish va modernizatsiya qilish, zamonaviy mashina va asbob-uskunalar sotib olish) jalb qilish iqtisodiyotning ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi. Ishlab chiqarishga zamonaviy texnologiyalarni olib kelishga yo'naltirilgan investitsiyalar qattiq raqobat sharoitlarida omon qolishga ko'maklashadi.

Investitsiyalar mikrodarajada ham muhim rol o'ynadi. Bunda investitsiyalar, eng avvalo, quyidagi maqsadlarga erishish uchun zarurdir: korxona ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirish va rivojlantirish; asosiy fondlarning haddan tashqari jismoniy va ma'naviy eskirishiga yo'l qo'ymaslik; ishlab chiqarishning texnik-texnologik darajasini oshirish; korxona mahsuloti raqobatbardoshligini ta'minlash va uning sifatini oshirish; tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirish; qimmatli qog'ozlar sotib olish va boshqa korxona aktivlariga o'z mablag'ini sarflash.

Investitsiyalar mikrodarajada, pirovardida, korxonalarning kelgusida me'yorda faoliyat ko'rsatishi, barqaror moliyaviy holatini va maksimum (yuqori) foyda olishini ta'minlash uchun zarurdir.

Shunday qilib, investitsiyalar makro va mikroiqtisodiyotni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi, birinchi navbatda, takror ishlab chiqarishni kengaytirish, tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, korxona foydasini ko'paytirish va shu asosda boshqa ko'pgina muammolarni ijobiy hal etish imkoniyatlarini yaratadi.

Mamlakatda investitsiya faoliyatining ahvolini (holatini) quyidagi ko'rsatkichlar dinamikasi xarakterlaydi:

- investitsiyalarning umumiy hajmi;
- YaIMda investitsiyalarning ulushi;
- investitsiyalarning umumiy hajmida real investitsiyalarning ulushi;
- investitsiyalarning texnologik tarkibi va uning o'zgarishi;
- real investitsiyalarning umumiy o'sishi;
- investitsiyalar tarkibida xorijiy investitsiyalarning ulushi;
- asosiy kapitalga yo'naltirilgan real investitsiyalarning ulushi;
- xorijiy investitsiyalar tarkibida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar ulushi va boshqalar.

Bilvosita, biroq, ob'ektiv holatda, investitsiya faoliyatining holatini quyidagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning o'sish sur'atlari xarakterlaydi: milliy daromad; yalpi milliy mahsulot (YaMM) va YaIM; sanoat ishlab chiqarish hajmi; sanoat mahsulotlarining alohida turini ishlab chiqarish; qishloq xo'jaligi mahsulotini ishlab chiqarish hajmi va boshq. Investitsiya faoliyatining holatiga baho berishda ushbu ko'rsatkichlarning ob'ektivligi shundaki, investitsiya qo'yilmalarisiz ushbu ko'rsatkichlarning o'sish sur'atlarini tasavvur etib bo'lmaydi. Ushbu ko'rsatkichlar u yoki bu darajada investitsiyalarning samarali ishlatilishini xarakterlaydi. Agar ushbu ko'rsatkichlarning o'sish sur'atlari investitsiyalarning o'sish sur'atlaridan yuqori

bo'lsa, investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish zarurligini ko'rsatadi va aksincha.

So'nggi yillarda iqtisodiyotda faol amalga oshirilayotgan tuzilmaviy o'zgarishlar va modernizatsiya qilish jarayoni investitsiya faolligini yanada oshirdi. Iqtisodiyotdagi investitsiyalar hajmining yildan-yilga sezilarli ravishda o'sib borishi muqarrar ravishda milliy ishlab chiqarish hajmining o'sishi orqali o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatishiga imkon bermoqda. Davlat tomonidan investitsiya faoliyatini rivojlantirishga berilgan e'tibor va qo'llab-quvvatlash natijasida YaIM hajmi va investitsiyalar miqdori o'sish sur'atlariga ega bo'ldi.

Bu holat investitsiyalarning YaIMdagi salmog'ining o'sishiga olib keldi.

Fikrimizcha, investitsiyalarning iqtisodiyot rivojlanishiga har tomonlama ijobiy ta'sirini hisobga olib, uning quyidagi vazifalarini belgilash maqsadga muvofiqdir:

- iqtisodiyotda ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish vositalarini optimal joylashtirish bilan keng tarmoqli bozor infratuzilmalarini shakllantirishga imkon yaratish;
  - iqtisodiyotdagi takror ishlab chiqarish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi barcha yo'nalishlarni va imkoniyatlarni amaliyotga tatbiq etish;
  - mamlakatning milliy xususiyatlarini hisobga olgan holdagi qonuniy kafolatlangan investorlarni qoniqtiruvchi ulushini yaratadigan va moliyaviy o'sishni ta'minlovchi infratuzilmalarni faollashtirish;
  - iqtisodiyotning barcha sohalarini faollashtirish orqali mamlakatning barqaror o'sishi va jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuvini tezlashtirish.
- Respublika iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalarning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:
- birinchidan, ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etib, eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantiradi;
  - ikkinchidan, import o'rnini bosuvchi tovar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor sohalariga yo'naltirish va pirovardida, aholining me'yordagi turmush darajasini ta'minlash (farovonligini oshirish) imkonini yaratadi;
  - uchinchidan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini jadalashtirish orqali o'sib borayotgan aholini ish joylari bilan ta'minlaydi;
  - to'rtinchidan, korxonalarning eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini, moddiy-texnik bazasini yangilaydi va texnik qayta qurollantiradi;
  - beshinchidan, tabiiy resurslarni qayta ishlovchi korxonalarni barpo etishga ko'maklashadi va h.k.

2-MAVZU:INVESTITSIYA FAOLIYATI OB`EKTлари, SUB`EKTлари VA INVESTITSIYA FAOLIYATINI YO`NALISHLARI

Reja:

- 1. Investitsiya faoliyati ob'ektlari va sub'ektlari.**
- 2. Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida investitsiya faoliyati yo'nalishlari va shakllari.**
- 3. Investitsiya faoliyati rivojlanishining me'yoriy-huquqiy asoslari.**
- 4. Investitsiya jarayoni.**
- 5. Investorlar turi.**

2.1. Investitsiya faoliyati ob'ektlari va sub'ektlari.

Moliyaviy investitsiyalar ob'ektlari

- Davlat va boshqa mulk egalari tomonidan chiqariladigan aksiyalar, obligatsiyalar va qimmat baholi qog'ozlar
- Davlat va boshqa aksioner-banklariga qo'yiladigan maqsadli jamg'armalar
- Bank depozitlari, tezavratsiyalashtirish ob'ektlari va boshqa mulkchilik ob'ektlari
- Turli shakldagi mulkchilikka ega bo'lish huquqlari

Real investitsiyalar ob'ektlari

- Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida yangidan yaratiladigan va modernizatsiyalashtiriladigan asosiy fondlar va aylanma vositalari
- Fan-texnika mahsulotlari, kashfiyot, ixtirolar, izlanishlar, ta'minot, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash
- G'oyalar, intellektual boyliklar, kashfiyot, ixtiro, mualliflik huquqlari (nou-xau), tajriba o'rganish va almashish
- Yer, tabiiy resurslar va boshqa mulkchilik ob'ektlariga ega bo'lish va foydalanish huquqlari

2.2. Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida 2.3.

Investitsiya faoliyati yo'nalishlari va shakllari.

- Investitsiya faoliyati quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi.
- fuqarolar, davlatga qarashli bo'lmagan korxonalar, xo'jalik assotsiatsiyalari, jamoa va o'rtoqlik xo'jaliklari hamda jamoa mulkchiligi asosida tashkil etilgan diniy tashkilotlar, nodavlat korxonalari va muassasalari tomonidan;

- davlatni ma'muriy va boshqaruv bo'linmalari, tashkilotlari hamda davlat korxonalari va muassasalari tomonidan;
- chet el fuqarolari, xususiy firmalar, assotsiatsiyalar, kompaniyalar va huquqiy shaxslari hamda boshqa davlatlar tomonidan;
- qo'shma korxona ko'rinishida mahalliy va chet el fuqarolari, huquqiy shaxslar va davlatlar bilan hamkorlikda.

2.3. Investitsiya jarayoni.

- Investitsiya jarayoni ishtirokchilari.
- Davlat
- Kompaniyalar
- Xususiy shaxslar

Moliya bozorida

- CHet el korxonalari
- Kushma korxonalar
- Mahaliy investorlar

2.4. Investorlar turi.

- Institutsional investorlar - bular
- mutaxassislar bo'lib, ularga begonalarning pulini boshqargani uchun haq to'laydilar.

YAkka investorlar

O'z moliyaviy manfaatlari uchun shaxsiy mablag'larini tasarruf etadilar.

3-MAVZU. INVESTITSIIYA FAOLIYATI VA INVESTITSIIYA SIYOSATI

Reja:

3.1. Investitsiya faoliyati tushunchasi. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning roli.

3.2. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etish omillari va usullari.

3.3. O'zbekistonda investitsiya faoliyatining me'yoriy-qonuniy bazasi.

3.4. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faoliyatini tashkil etish. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faolligini ta'minlash vazifalari.

3.5. Investitsiya siyosati: uning mazmuni, roli, asosiy yo'nalishlari va amalga oshirish bosqichlari.

3.6. Globallashuv va chet el kapital migratsiyasining kuchayishi. Zamonaviy investitsiya siyosatini amalga oshirishda chet el investitsiyalari ko'chishini hisobga olish.

3.1. Investitsiya faoliyati tushunchasi. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning roli.

Investitsiya faoliyati investitsiya faoliyati sub'ektlarining investitsiyalarni amalga oshirish bilan bog'lik bo'lgan harakatlari majmuasi tushuniladi.

Investitsiya faoliyatini yo'lga qo'yishda har bir mulk egasi birinchi navbatda o'z manfaatini ko'zlab yagona bir maqsadga, ya'ni foyda olishga yoki ijtimoiy samara olishga intiladi.

Investitsiya faoliyatida investitsiya sub'ekti, investitsiya ob'ekti, investor, emitent, investitsiya resurslari kabi tushunchalar mavjud.

Investitsiyaning ob'ekti bo'lib, mablag'lar ya'ni boyliklarni safarbar etayotgan ob'ektlar tushuniladi. Ular yangi korxonalar yoki amaldagi korxonalar, qimmatli qog'ozlar, bank depozitlari bo'lishi mumkin.

Investitsiya sub'ekti bo'lib, investitsiyani amalga oshiruvchi yuridik va jismoniy shaxslar tushuniladi. Ular: xorijiy davlatlar, halqaro tashkilotlar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, davlat boshqaruv organlari, turli mulkchilik shaklidagi korxona va tashkilotlar, mulk egasi bo'lgan fuqorolar bo'lishi mumkin.

Investorlar - o'z kapitalini investitsiya faoliyati ob'ektlariga investitsiyalashni amalga oshiruvchi investitsiya faoliyati sub'ektidir.

Emitent – qimmatli qog'ozlarni muammalaga bosib chiqaruvchi yuridik va to'lovga qobiyatli jismoniy shaxslar.

Reinvestitsiyalar – investorlar tomonidan korxonalar faoliyatidan olingan foydani ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida uni shu korxonaga qayta kiritishdir.

Investitsiya resurslari – bu investitsion faoliyati amalga oshirishda ishtirok etadigan har xil ko'rinishdagi mablag'lardir. Bular jumlasiga quyidagilar kiradi:

Respublikada investitsiya faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilishi bilan birga uni davlat tomonidan muvofiqlashtirish uchun ham hukumatimiz tomonidan bir qancha qonun va qoidalar qabul qilingan. Ushbu

qonunlar investitsion faoliyatning tartibga solinishi va muvofiqlashtirilishi bo'yicha huquqiy tizimning shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari davlatning investitsion faoliyatga qanday vositalar va richaglar orqali ta'sir ko'rsatishi ham muhim masaladir. Har qanday jamiyatdagi investitsion faoliyat o'z-o'zidan rivojlana olmaydi, unga albatta, muayyan ta'sir ko'rsatuvchi sub'ektlarning aralashuvi talab qiladi. Bunday aralashuvning samarali natijasini faqat davlat qo'li bilangina ta'minlash mumkin bo'ladi. Biroq bunday vaziyatda davlat investitsion faoliyatining rivojlanishini bo'g'ib qo'ymasligi kerakki, aks holda uning amal qilishi sub'ektivlik ta'sir kuchiga bo'ysundirilib qoladi.

Odatda, investitsion faoliyatni muvofiqlashtirish uning muhim yo'nalishlarida qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan, avvalom bor, ijtimoiy rivojlantirish, ishlab chiqarishni texnik jihatdan takomillashtirish, yangilik va ixtirolarni tadbiq etish asosida ijtimoiy talablarni qondirishga qaratiladi.

Har bir davlat investitsion faoliyatni quyidagi maqsadlarda muvofiqlashtirib turadi: bozor iqtisodiyoti sharoitiga kirib berish jarayonida davlatning iqtisodiy siyosati amalga oshirilishi; davlatning fan-texnika siyosatini o'tkazish va buning asosida xo'jalik tabaqalarini mustahkamlash hamda jahon bozoriga chiqish.

Mamlakat ijtimoiy siyosatini yuritish.

Davlat tomonidan investitsion faoliyatini boshqarish bir qator chora-tadbirlarni qo'llash, ularni hayotga tadbiq etish asosida amalga oshiriladi. Bu chora-tadbirlar qo'yidagilardan iborat.

1. Soliq tizimini qulaylashtirish, ya'ni soliq sub'ektlarini, ob'ektlari va stavkalarini tabaqalashtirish va soliq imtiyozlarini berish.
2. Amortizatsiya siyosatini amalga oshirish, shu jumladan tezlashtirilgan amortizatsiya siyosatini qo'llash hamda amortizatsiya imtiyozlarini berish.
3. Ayrim hududlarni, tarmoqlarni rivojlantirish maqsadga dotatsiyalar, subsidiyalar, subventsiyalar orqali yordam ko'rsatish.
4. Kredit siyosatini, davlatning norma va standartlarining antimonopol tadbirlarini ishlab chiqarish, davlat mulkini xususiylashtirish va narx-navo siyosatini o'tkazish.
5. Yer hamda boshqa tabiiy boyliklardan foydalanish shart-sharoitlarini aniqlash.
6. Investitsiya loyihalarini ekspertizadan o'tkazish davlat dasturlariga kiritish.
7. Investitsiya loyihalarining monitoringini o'tkazish va mexanizmini ishlab chiqish.
8. Zarur hollarda yoki qonunga muvofiq investitsiya faoliyatini to'xtatib turish, cheklash yoki tugatish.

Shuni ta'kidlash joizki, investitsiya faoliyatining amalga oshirilishi zaruriy barcha shart-sharoitlarning, qulayliklarning yaratilishiga bog'liqdir. Bu investitsion iqlim iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy omillarga bog'liq bo'lgan muhit sifatida qaraladi. Bunda investitsion muhitning ahvoli iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, huquqiy shart-sharoitlarning mavjud xolatidan kelib chiqadi. Shuning uchun iqtisodiy siyosatni olib

borish, davlat boshqarish organlarining investitsion jarayonlarni tartibga solish, iqtisodiyotda davlatning aralashuvi, xalqaro bitimlarda ishtirok etishi va chet el investitsiyalarini jalb qilishi investitsion muhitga katta ta'sir ko'rsatadi.

3.1-jadval

O'zbekiston Respublikasida chet el investitsiyalarini tartibga solish va jalb etish bilan shug'ullanadigan rasmiy muassasalar

	Vazirlar Mahkamasining tashqi iqtisodiy faoliyatni muvofiqlashtirish departamenti	Quyidagi joriy jarayonlarni muvofiqlashtiradi: -investitsiya faoliyatini, birinchi navbatda chet el investitsiyalari bilan amalga oshiriladigan loyihalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'yicha zarur hukumat qarorlarini ishlab chiqish; -davlat boshqaruvi idoralari, vazirliklar va idoralar ishini tashkil etish.
1.	Iqtisodiyot vazirligi, Moliya vazirligi va boshqa tegishli vazirliklar	Investitsiya siyosatini va dasturlarini ishlab chiqish
2.	Davlat mulki Qo'mitasi	Davlatga tegishli mulkni xususiylashtirish va tasarruf etish jarayonlarida chet el investitsiyalarini tartibga solish.
3.	Moliya Vazirligi	Qarz siyosati va hukumat kafolatlarini berish.
4.	Adliya Vazirligi	Chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni ro'yxatga olish.
5.	Tashqi ishlar vazirligi	Xorijiy investorlarga va O'zbekistonda ishlayotgan ajnabiy fuqarolarga vizalar berish.
6.	Ichki ishlar vazirligi	Xorijiy investorlarni va O'zbekistonda ishlayotgan ajnabiy fuqarolarni turar joyi bo'yicha ro'yxatga olish.
7.	Davlat soliq qo'mitasi	Chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni soliqqa tortish va ularning bojxona bilan bog'liq faoliyatini tartibga solish
8.	Markaziy bank	Konvertatsiya tartib-qoidalarini, shuningdek, uning o'tkazilishini, valyuta mablag'laridan foydalanishni tartibga solish, qarz siyosati.
9.	Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy bank	Tashqi iqtisodiy faoliyatga bank xizmati ko'rsatish va loyihani moliyalashni amalga oshirish.
10.	Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi	-Mamlakat va xorij investorlarining investitsiya takliflari to'g'risida ma'lumotlar bankini shakllantirish; -investitsiya muhitini o'rganish; -xorijiy investorlarga axborot va boshqa xizmatlar ko'rsatish; -investitsiya loyihalarini amalga oshirishda mamlakat va xorij investorlariga yordam ko'rsatish; -chet el kapitali ishtirokida amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarining bajarilishini kuzatish (monitoring); -xorijiy investorlarga davlat ro'yxatidan o'tilganidan keyin yuridik shaxs sifatida faoliyat ko'rsatishida yordam berish (tovar ishla chiqaruvchilar palatasi bilan hamkorlikda).
11.	O'zbekinvest eksport-import milliy sug'urta kompaniyasi	Chet el investitsiyalarini investitsiya tavakkalchiligidan sug'urtalash
12.	«O'zbekinvestloyiha» milliy injiniring kompaniyasi	Dastlabki texnik-iqtisodiy asoslamani va investitsiya loyihalari texnik-iqtisodiy asoslamalarini tayyorlash
13.	Davlat mulki qo'mitasi	Qimmatli qog'ozlar bozorini shakllantirish, rivojlantirish,

huzuridagi qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazi	nazorat qilish va tartibga solish sohalarida davlat siyosatini amalga oshirish. Mamlakat va xorijiy emitentlarning qimmatli qog'ozlarini sotib olish orqali majmua investitsiyalarini amalga oshirish.

Ushbu tizim sub'ektlari alohida holda faoliyat yurita olmasliklarini jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkin. Ular bir-birining faoliyatini to'ldirgan holda investitsion faoliyatni samarali muvofiqlashtirish imkonini beradi.

O'zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirish mexanizmlari, birinchi navbatda, barcha xo'jalik yuritish bosqichlarida jamg'armalar o'sishi sur'atlarini rag'batlantirish va iste'mol darajasini pasaytirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Bunga, bizning nazarimizda, iqtisodiyotdagi yuridik va jismoniy shaxslardan, chet ellik investorlardan undiriladigan soliqlarni tartibga soluvchilik funksiyasini amal qilishini kuchaytirish orqali erishish mumkin. Investitsiya faoliyatini tartibga solish tizimi doirasida soliqlarning rag'batlantiruvchi funksiyalarini kuchaytirish investitsiyalarni moliyalashtirishda bozor mexanizmlari rolini kengaytirishga olib keladi. To'g'ridan-to'g'ri chet el sarmoyalari oqimini kengaytirish maqsadida, chet ellik investorlarni ishlab chiqarish quvvatlarini o'zlashtirgunlariga qadar barcha ko'rinishdagi bojxona to'lovlari, soliqlar, yig'imlardan ozod qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Har bir to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni kiritishda imtiyozli soliqqa tortish tartibini alohida qo'llagan holda ular ishlab chiqarish quvvatlarini to'liq o'zlashtirgandan keyin amalga oshirish ma'qul bo'lar edi.

Investitsiyalarni qabul qiluvchi mamlakatda ko'p ukladli iqtisodiyotni barpo etishda investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning asosiy vazifasi – ularning maqbul nisbatlarini muvofiqlashtirish, hammasiga teng huquqiy sharoitlar va hayotda amalga oshirish uchun kafolatlar yaratib berishdan iboratdir.

.3.2. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etish omillari va usullari.

O'zbekistonda olib borilayotgan investitsiya siyosati natijasining qanday samara berishi mamlakatdagi investitsion faoliyatning rivojlanish holati bilan belgilanadi. Shu sababli, odatda, har qanday investitsiya siyosatining maqsadi mavjud investitsiya faoliyatining rivojlanish istiqboliga qaratiladi. Bu maqsad o'zida davlatning investitsiya faoliyatini muntazam ravishda tartibga solish vazifasini ham mujassam etadi.

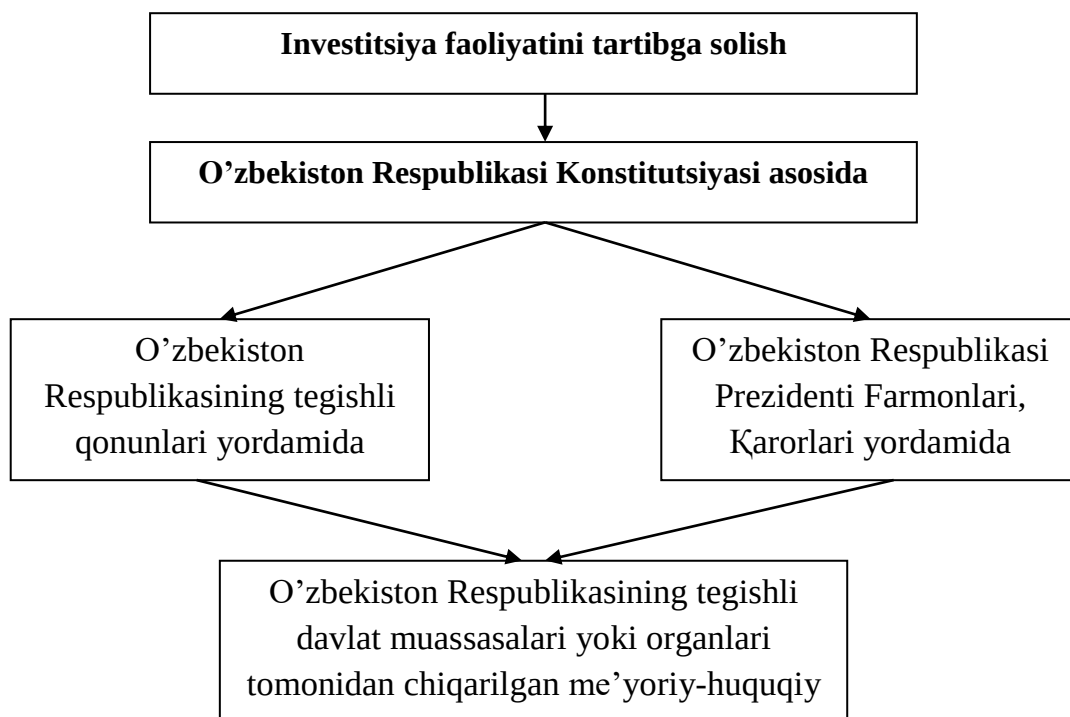
Davlat tomonidan investitsiya faoliyatini tartibga solish, odatda, quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi:

- investorlarni rag'batlantirish;
- milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb etish;
- mamlakat hududida investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish;
- lozim bo'lsa, ichki investorlar manfaatlarini, birinchi navbatda, yuzaga chiqarish va ularni himoyalash.

Mamlakatda investitsiya faoliyatini tartibga solishning zaruriy asosi bo'lib, davlat

qonunchiligi, huquqiy asosni shakllantirish hisoblanadi va uni quyidagi rasm orqali ifodalash mumkin.

3.1-rasm. O'zbekiston Respublikasida investitsiya faoliyatini tartibga solishning huquqiy asoslari.

Davlat investitsiya faoliyatini tartibga solish bilan birga bevosita o'zi ham unda ishtirok etadi. Bunda u:

- davlat investitsiya dasturlarini qabul qilish va ularni respublika byudjetidan moliyalashtirish;
- yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun to'lovlilik, muddatlilik va qaytarib berish asosida respublika byudjetining markazlashgan investitsiya resurslarini taqdim etish;
- investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun jalb etilgan kreditlar uchun davlat kafolatini taqdim etish;
- investitsiya loyihalarining davlat kompleks ekspertizasini olib borish;
- mahalliy va xorijiy investorlar uchun kontsessiyalar taqdim etish kabilar bilan investitsiya faoliyatida qatnashadi.

Odatda, investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirish uning muhim yo'nalishlarida qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan, avvalom bor, ijtimoiy rivojlantirish, ishlab chiqarishni texnik jihatdan takomillashtirish, yangilik va ixtirolarni tatbiq etish asosida ijtimoiy talablarni qondirishga qaratiladi.

Investitsiya faoliyatini tartibga solish, huquqiy nuqtai nazaridan, turli mulkdorlar o'rtasida moddiy va nomoddiy aktivlarni takror ishlab chiqarish xususidagi o'ziga

xos, murakkab, ijtimoiy zarur iqtisodiy (investitsiya) munosabatlarini shakllantirish me'yorlarni nazarda tutadi. Investitsiya jarayonining barcha sub'ektlari – chet ellik investitsiyalardan boshlab, davlat, yuridik va jismoniy, shu jumladan chet ellik shaxslar (rezidentlar va nerezidentlar)gacha bu munosabatlarning ishtirokchilariga aylanadilar. Huquqiy nuqtai nazardan chet el investitsiyalari boshqa davlat hududida kapitalga egalik qilish, undan foydalanish va tasarruf etish bilan bog'liq. Iqtisodiy nuqtai nazardan esa ularning hududiy, zamon va makondagi harakat shakllari foyda olish maqsadida ko'pdan-ko'p qo'shimcha risklar bilan to'qnashish ehtimoliga ega bo'ladi.

Investitsiya munosabatlarining mohiyati bu faoliyat ishtirokchilari doirasida va darajasida o'z ifodasini topadi. Investitsiya faoliyati rivojlanishining ob'ektiv sharoitlarini aks ettiradigan alohida investitsiya munosabatlarining mavjudligi tartibga solishning mustaqil predmeti bo'lishini taqazo qiladi. Huquqiy nuqtai nazardan investitsiya faoliyatini tartibga solish umumiy huquqiy va xususiy huquqiy tartibga solish me'yorlarini qamrab oladi. Bu me'yorlarning birligi ijtimoiy va alohida investitsiya munosabatlarini xarakteri va mohiyatini ifoda etadi hamda ularni tartibga solish usuliga aylanadi. Tartibga solish usullari huquq me'yorlarini ham alohida, ham ijtimoiy zarur investitsiya munosabatlari xarakteriga o'ziga xos tarzda ta'sir ko'rsatish yo'llaridan iborat.

Investitsiya faoliyati predmetining ko'p ukladli iqtisodiyotini barpo etish davridagi ahamiyati bu faoliyatni huquqiy jihatdan tartibga solish to'g'risidagi qonunlar qabul qilinishini talab qiladi.

Respublikada investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish, birinchi navbatda, davlatning iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy siyosatini amalga oshirish maqsadlarini ko'zlaydi.

Investitsiya munosabatlarining davlat tomonidan tartibga solinishi huquqiy sharoitlar yaratish, ushbu faoliyatni yuritish uchun kafolatlar berish, u faoliyat sub'ektlarini sug'urtalash va boshqa vositalar orqali ijtimoiy yoki davlat manfaatlarini amalga oshirish yo'lida tashkil etiladi.

Respublikada ko'p ukladli iqtisodiyotni shakllantirish sharoitlarida investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishda asosiy vazifalar quyidagilardan iborat: ijtimoiy va xususiy manfaatlarni; ayrim mamlakatlar, korporatsiyalar, xalqaro moliya institutlari, yakka investorlar manfaatlarini to'g'ri aniqlash; ularning o'zaro maqbul nisbatlarini kelishib olish; ularni hayotda ro'yobga chiqarishning teng huquqiy sharoitlari va kafolatlarini belgilash.

Ma'lumki, investitsiya faoliyati kapital, tadbirkorlik, moliya, innovatsiya, ijtimoiy, iste'mol va boshqa investitsiyalarning hamma turlari bilan bog'liq bo'lib, odatda, soliqlarning fiskal (xazinani to'ldirish) va tartibga solish funktsiyalaridan foydalanish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishda quyidagi usullardan foydalaniladi:

- investorlarning erkin faoliyat yuritishlari uchun huquqiy asoslarni yaratish, mustahkamlash, takomillashtirib borish;
- pul-kredit siyosati orqali;

- vayulta siyosati orqali;
- amortizatsiya siyosati orqali;
- narx siyosati orqali;
- dotatsiyalar, subsidiyalar tizimi orqali;
- byudjet-soliq siyosati, jumladan, fiksial siyosat, turli soliqlardan imtiyozlar berish, soliq kreditlari orqali;
- davlat kafolatlari tizimi orqali;
- chet ellik va mahalliy investorlarning huquqlarini himoya qilish orqali;
- ayrim tarmoq, soha, hududlar va ulardagi ob'ektlarni davlat o'z nazoratida saqlab qolish, investitsiyalash orqali va shu kabilar.

Har bir davlat investitsiya faoliyatini quyidagi maqsadlarda muvofiqlashtirib turadi:

- bozor iqtisodiyoti sharoitiga kirib berish jarayonida davlatning iqtisodiy siyosati amalga oshirilishi;
- davlatning fan-texnika siyosatini o'tkazish va buning asosida xo'jalik tabaqalarini mustahkamlash hamda jahon bozoriga chiqish;
- mamlakat ijtimoiy siyosatini yuritish.

Davlat tomonidan investitsion faoliyatini boshqarish bir qator chora-tadbirlarni qo'llash, ularni hayotga tadbiiq etish asosida amalga oshiriladi. Bu chora-tadbirlar qo'yidagilar usullar orqali amalga oshiriladi:

- soliq tizimini qulaylashtirish, ya'ni soliq sub'ektlarini, ob'ektlari va stavkalarini tabaqalashtirish va soliq imtiyozlarini berish;
- amortizatsiya siyosatini amalga oshirish, shu jumladan tezlashtirilgan amortizatsiya siyosatini qo'llash hamda amortizatsiya imtiyozlarini berish;
- ayrim hududlarni, tarmoqlarni rivojlantirish maqsadga dotatsiyalar, subsidiyalar, subventsiyalar orqali yordam ko'rsatish;
- kredit siyosatini, davlatning norma va standartlarining antimonopol tadbirlarini ishlab chiqarish, davlat mulkini xususiyashtirish va narx-navo siyosatini o'tkazish;
- yer hamda boshqa tabiiy boyliklardan foydalanish shart-sharoitlarini aniqlash;
- investitsiya loyihalarini ekspertizadan o'tkazish va davlat dasturlariga kiritish.
- investitsiya loyihalarining monitoringini o'tkazish va mexanizmini ishlab chiqish.
- zarur hollarda yoki qonunga muvofiq investitsiya faoliyatini to'xtatib turish, cheklash yoki tugatish.

Umuman, investitsiya faoliyatining davlat tomonidan tartibga solinishi huquqiy sharoitlar yaratish, ushbu faoliyatni yuritish uchun kafolatlar berish, u faoliyat sub'ektlarini sug'urtalash va boshqa vositalar orqali ijtimoiy yoki davlat manfaatlarini amalga oshirish yo'lida tashkil etiladi, shuningdek, investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish, birinchi navbatda, davlatning iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy siyosatini amalga oshirish maqsadlarini ko'zlaydi.

3.3. O'zbekistonda investitsiya faoliyatining me'yoriy-qonuniy bazasi.

Mamlakatda investitsion munosabatlarni amalga oshirish va uning huquqiy tizmini tashkil etuvchi muayyan huquqiy asoslar yaratilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi, "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi yangi tahrirda, "Chet ellik investorlar huquqlarning kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi qonunlar qabul qilindi.

Bu qonunlarda investitsion munosabatlarga taalluqli barcha jarayonlarga va tushunchalarga aniqliklar kiritilgan. Investitsiya faoliyatining sub'ektlari va ob'ektlari, investitsion faoliyatning davlat tomonidan tartibga solinish masalalari, xorijiy investorlarning huquq va burchlari, mol-mulk kafolatlari va imtiyozlari kabilar aniq belgilab berilgan.

Biroq, bu kabi mamlakatda investitsion faoliyatni rag'batlantiruvchi qonuniy-xuquqiy bazaning mavjudligi bozor munosabatlarining rivojlanganligini belgilamaydi. Bugungi kunda mamlakatda investitsion muhitni tubdan yaxshilash chora-tadbirlarini amalga oshirmoq zarur. Davlat mazkur qonunlar doirasida investitsion faoliyatning turli sub'ektlari o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solib turadi. Boshqacha qilib aytganda, bu tartibning qanday o'rnatilganligiga qarab u yoki bu mamlakat xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun qanday huquqiy muhit yaratilganligini aniqlab olish mumkin.

O'zbekistonda investitsion munosabatlarni tartibga solishining yaratilgan qonuniy asoslari mos ravishda tadbirkorlik to'g'risida O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonun va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari bilan to'ldirilib borilmoqda.

"Tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonun O'zbekistonda tadbirkorlikni faoliyat ko'rsatishning va rivojlantirishning huquqiy asoslari hamda tadbirkorlarning iqtisodiy va huquqiy erkinliklarini kafolatlashni aniqlab berdi. Shuningdek, ularning huquq va majburiyatlarini belgilaydi. Bu qonun tadbirkorlarning boshqa korxonalar, tashkilotlar va davlat boshqaruvi organlari bilan o'zaro munosabatlarini tartibga soladi va mulkchilik shakllarini erkin tanlashni, xo'jalik yuritishni, faoliyatni teng huquqli asosda amalga oshirishni, o'zaro hamkorlik va erkin raqobatni ta'minlashni o'z ichiga oladigan shartlarning shakllanishiga yordam beradi.

"Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi Qonun Respublikada tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishning asosiy tamoyillari va tartiblarini belgilab beradi hamda tashqi iqtisodiy aloqalar ishtirokchilarining mulklarini, mulkchilikning qanday shaklida bo'lishidan qat'iy nazar, manfaatlarini va huquqlarini xalqaro huquqning qabul qilingan umumiy me'yorlariga muvofiq ravishda himoya qilishni ta'minlaydi. Bu qonun O'zbekiston Respublikasining jahon iqtisodiy tizimiga uyg'unlashishi uchun huquqiy asosni yaratadi.

O'zbekiston Respublikasining "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi va "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi

Qonunlari investitsiyalar to'g'risidagi qonunchilikning yadrosini tashkil qiladi.

Ular O'zbekiston Respublikasi hududida xorijiy investitsiyalarni amalga oshirishning huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy asoslarini yaratish, chet el sarmoyalari soliq tartiblarini belgilab beradi, xorijiy investorlarning samarali faoliyat ko'rsatishini kafolatlaydi va Respublika iqtisodiyotini rivojlantirishga ko'maklashish, uni jahon xo'jalik aloqalariga kiritish maqsadida chet el moliyaviy, moddiy, intellektual va boshqa resurslarni jalb etishga va ulardan foydalanishga qaratilgan.

“Chet el investitsiyalari to'g'risida”gi Qonunning asosiy vazifalari – O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini rivojlantirishga va uning xorijiy investitsiyalar oqimini rag'batlantirish yo'li bilan jahon xo'jalik tizimiga uyg'unlashuviga ko'maklashishdan, shuningdek, xorijiy moliyaviy, moddiy, intellektual va boshqa zaxiralarni, zamonaviy texnologiyalarni va boshqaruv tajribalarini jalb qilish hamda ulardan oqilona foydalanishni yo'lga qo'yishdan iborat.

Xorijiy investitsiyalar va xorijiy investorlarning ma'lum kategoriyalarini himoya qilish chora-tadbirlari va ularni kafolatlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar “Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish chora-tadbirlari to'g'risida” gi Qonunning asosi bo'lib hisoblanadi.

Mazkur qonunning 3-moddasida, davlat boshqaruv idoralari va davlat hukumat organlari joylarda chet el investitsiyalarining O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq amalga oshirilgan xo'jalik faoliyatlariga aralashish huquqiga ega emaslar, deb aytilgan.

Qulay investitsion muhitni yaratishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Investitsiya faoliyatining huquqiy asoslari tarkibida eng muhim sifatida O'zbekiston Respublikasining “Investitsiya faoliyati to'g'risida”gi Qonuni hisoblanadi.

Investitsiya faoliyati to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlikda aybdor bo'lgan shaxslar belgilangan tartibda javobgar bo'ladilar. Investitsiya faoliyati to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilgan taqdirda, investitsiya faoliyatining sub'ekti etkazilgan zararni, shu jumladan boy berilgan foydani, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qoplanishini talab qilish huquqiga egadir. Investitsiyalar bilan bog'liq nizolar (investitsiyaga oid nizolar) sud tomonidan hal etiladi.

3.4. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faoliyatini tashkil etish.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faolligini ta'minlash vazifalari.

Investitsiya faoliyatini yo'lga qo'yishda har bir mulk egasi, birinchi navbatda o'z manfaatini ko'zlab yagona maqsadga, ya'ni foyda olish va samaraga erishishni rejalashtiradi.

Investitsiya faoliyatini tashkil etishda har bir mulk egasi ishbilarmonlikni, tadbirkorlikni mohiyatini chuqur anglagan holda ish yuritishi lozim. Investitsiya

faoliyati bilan shug'ullanuvchi mulk egasi tez o'zgaruvchan bozor iqtisodiyoti va uning ko'pqirrali munosabatlarini har tomonlama anglay bilishi lozim. Investitsiya faoliyatini yuritishda iqtisodiy axborotga tayangan soha bir butun iqtisodiyot va mamlakat miqyosida marketing bililariga ega bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Chunki barqarorlashmagan iqtisodiyotda investor pul muomalasi, moliya kredit va banklar, soliq siyosati mohiyatini chuqur bilmay turib, investitsiya faoliyatini tashkil etish tavakkalchilik bilan bog'liq bo'lib, qisqa davr ichidagi inqirozga uchrashi mumkin. Bozor munosabatlari rivojlangan etuk jamiyatda investitsiya faoliyati quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

fuqarolar, davlatga qarashli bo'lmagan korxonalar, xo'jalik assotsiatsiyalari, jamoa va o'rtoqlik xo'jaliklari hamda jamoa mulkchiligi asosida tashkil etilgan tashkilotlar, nodavlat korxonalari va muassasalari tomonidan;

davlatni ma'muriy va boshqaruv bo'linmalari, tashkilotlari hamda davlat korxonalari va muassasalari tomonidan;

chet el fuqarolari, xususiy firmalar, assotsiatsiyalar, kompaniyalar va huquqiy shaxslari hamda boshqa xorijiy davlatlar va halqaro moliya – kredit muassasalari tomonidan;

qo'shma korxona ko'rinishida mahalliy va chet el fuqarolari, huquqiy shaxslar va davlatlar bilan hamkorlikda.

Mulkchilikni turli shakllarini rivojlanishi, tadbirkorlik va ishbilarmonlikni yo'lga qo'yilishi, jahon iqtisodiy aloqalarini taraqqiy etishi, qo'shma korxonalarni iqtisodiyotni barqarorlashtirishda rolini ortishi investitsiya faoliyatini to'la tashkil etish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarni yaratadi.

Mulkchilikning turli shakllarini vujudga kelishi, o'z navbatida tadbirkorlikning rivojlanishi, chet el kapitalining kirib kelishi investitsiya faoliyatini tashkil etish yo'nalishlarini ham aniqlab beradi.

Bozor sharoitida investitsiya faoliyatini kengaytirish va rivojlantirish jismoniy, huquqiy shaxslarni va davlatni, foyda olish maqsadida tadbirkorlik, ishbilarmonlik va boshqa faoliyatlarini qaytadan tiklashga qaratilgan. Bu boradagi asosiy maqsad investitsiya faoliyatini tashkil etib iqtisodiyotni inqirozdan olib chiqish, uni barqarorlashtirish, dunyo bozoriga kirib borish, jahon xo'jalik aloqalarini mustahkamlash va aholi turmush darajasini yaxshilashdir.

Bozor iqtisodiyotida investitsiya faoliyatini moliyalashtirish investorlar tomonidan moliyaviy resurslarni jalb qilish yo'li bilan kreditlar evaziga, muomalaga, qonunchilikda belgilangan holda, qimmatli qog'ozlar va zayomlar chiqarish hisobiga olib boriladi. Davlat mulkini xususiylashtirish tufayli mamlakat miqyosidagi manbalar hisobiga, turli mulk egalarining mablag'lari, yangidan tashkil etilayotgan fondlarni ulushi, chet el investitsiyalari orqali olib boriladi. Albatta, bu borada har bir mamlakatning investitsiya siyosati hal qiluvchi rolni o'ynaydi. Investitsiya manbalarini tashkil etishda mamlakat iqtisodiyotini barqarorligi, milliy valyuta birligini konvertatsiyalanishi, tashqi iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi, aholi

ehtiyojini ishlab chiqarish hisobiga qondirilishi va boshqalar muhim rol o'ynaydi.

Bozor munosabatlarini rivojlantirish davlat tomonidan olib boriladigan ichki moliya siyosatiga chambarchas bog'liqdir. Moliyaviy resurslarni taqsimlash va qayta taqsimlash hamda u yoki bu yo'nalishda sarflash va jamg'arish mamlakatda qabul qilingan va amaliyotda faoliyat ko'rsatayotgan taqsimot tizimiga bog'liqdir. Qonunchilikni rivojlanishi, adolatli qonunlar qabul qilinishi va ularni hayotga tatbiq etilishi bozor munosabatlarining rivojlantirishga, tadbirkorlik, ishbilarmonlikni keng ko'lamda tarqalishiga qaratilsa investitsiya manbalari tarkibida davlat mablag'lari kamayishi hisobiga boshqa mulkdorlar mablag'lari o'sib boradi. Ishlab chiqarish munosabatlarini to'g'ri yo'lga qo'yish va davlatning samarali moliya siyosatini yuritish alohida ahamiyatga egadir. Xorijiy kapitalni kirib kelish darajasi ustun darajada mamlakatni olib borayotgan moliya siyosatiga (fiskal siyosati) bog'liqdir.

3.5. Investitsiya siyosati: uning mazmuni, roli, asosiy yo'nalishlari va amalga oshirish bosqichlari.

Davlat investitsiya siyosati - bu iqtisodiyotning ustivor tarmoqlarini rivojlantirish, qo'llab-quvvatlash, markazlashgan investitsiyalash jarayonidan nomarkazlashgan investitsiya jarayoniga o'tish, ustivor investitsion loyihalarni qo'llab quvvatlashga qaratilgan mexanizm, uslublar yig'indisi hisoblanadi. Davlat investitsiya siyosatini amalga oshirishda ko'proq ustivorlik kichik biznes sub'ektlari, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar tuzishga qaratiladi. Davlat investitsiya siyosati mavjud kamchiliklarni bartaraf etish, muammolarni tezkorlik bilan hal qilish va shu asosda investitsiya ishtirokchilarining erkin harakat qila olishlari uchun qulay iqtisodiy, investitsion muhit yaratishga qaratilgan.

Davlat investitsiya siyosatining ustivor yo'nalishlari deb quyidagilar hisoblanadi:

- investitsiyalar, ular harakatlanishi, investitsiya faoliyati ishtirokchilari munosabatlari, ularni tartibga solib turish bo'yicha qulay huquqiy bazani yaratish, amaldagi qonunchilik-huquqiy bazasini takomillashtirish;
- iqtisodiy tub islohotlarni amalga oshirish, maqsadli investitsion siyosatni yurgizish;
- investitsion jarayonni yaxshilash va barcha investitsion jarayon ishtirokchilarining faolligini oshirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish;
- davlat boshqaruv organlari, hukumat tashkilotlarining nazorat etish funksiyalarini yanada takomillashtirish.

Hozirgi kunda O'zbekistonda iqtisodiyotning barcha sohalarida o'zgarishlar, tarkibiy islohotlar olib borilmoqda. Bunday islohotlarning olib borilishi bevosita mamlakatdagi investitsion jarayon, Davlatning investitsion siyosati, uning ustivor yo'nalishlari va mamlakatdagi korxonalar investitsion faolligiga bog'liq. Mustaqillikning qisqa davrida investitsion faoliyatni oshirish, uni kuchaytirish borasida qator amaliy chora-tadbirlar o'tkazildi, investitsion faoliyatni tartibga solib turuvchi qator qonun va qonun osti hujjatlari chiqarildi va hayotga tatbiq qilinmoqda.

O'tgan yillar mobaynida olib borilgan ijobiy investitsion o'zgarishlar natijasida mamlakatimizda qator investitsion ob'yektlar ishga tushirildi. Bularga misol sifatida, Asakadagi UzDeuavto, Navoiydagi Zarafshon Nyumont, Samarqandagi Samkochavto, Toshkent viloyatidagi UzDongju, Buxorodagi neftni qayta ishlash korxonalarini keltirish mumkin.

O'zbekistonda Davlat investitsiya siyosati rivojlanishi quyidagi IV bosqichni o'z ichiga oladi.

1-bosqich: 1991-1994 yillar, 2-bosqich: 1995-2003 yillar; 3-bosqich: 2003- 2008 yillar, 2008 y. - hozirgi davr.

1-bosqichda quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirildi:

- turli mulkchilik shakllarini yaratish borasidagi investitsion jarayon nomarkazlashtirish tadbirlar amalga oshirila boshlandi;
- xususiy moliyalashtirish manbalariga ega bo'lmagan ijtimoiy ahamiyat kasb etuvchi ob'ektlarni byudjetdan moliyalashtirish saqlab qolindi;
- xususiy mulkchilikni joriy etish tadbirlari olib borildi.

2-bosqichda quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirildi:

- qonunchilik bazasi yaratildi;
- konkurs asosida loyihalarni moliyalashtirishga o'tildi;
- xorijiy investitsiyalarni jalb etish chora-tadbirlari amalga oshirila boshlandi;
- iqtisodiyotning real sektoriga investitsiyalar kiritilishi kuchaytirildi;
- investitsion loyihalarni amalga oshirishda turli moliyalashtirish manbalari qo'llanila boshlandi.

3-bosqichda quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirildi:

- valyuta munosabatlari va operatsiyalari liberalizatsiyalashtirilildi;
- xorijiy investorlarning huquqlarini himoya qilish va ular manfaatlarini himoyalash bo'yicha muhim hujjatlar qabul qilinindi;
- korxonalarining texnik qurollantirilishi kuchaytirildi;
- eksportga mo'ljallangan va import o'rnini qoplovchi mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan loyihalarni moliyalashtirishga ustivorlik berilildi.

4-bosqichda quyidagi chora-tadbirlar oshirilmoqda va rejalashtirilgan:

- inqirozga qarshi choralar qo'llanilmoqda;
- banklarning investitsion faolligi kuchaytirilmoqda;
- erkin iqtisodiy hududlar tashkil etilmoqda;

- valyuta bilan bog'liq ishlar muvofiqlashtirilmoqda;
- investitsiya faoliyatlari takomillashtirilmoqda.

3.6. Globallashuv va chet el kapital migratsiyasining kuchayishi. Zamonaviy investitsiya siyosatini amalga oshirishda chet el investitsiyalari ko'chishini hisobga olish.

Mamlakatda investitsiya faoliyatining huquqiy bazasi yaratilgan, tashqi iqtisodiy, investitsiya faoliyatini tartibga soladigan, chet el investitsiyalari va investorlarining huquqlari va manfaatlarini himoyasini kafolatlaydigan bir qator qonunlar qabul qilingan, investitsiya muhiti takomillashtirilmoqda va qo'shma korxonalar hamda firmalar tashkil qilish bo'yicha izchillik bilan faoliyat yuritilmoqda. Bu yo'nalishdagi g'oyat muhim vazifalardan biri kapital qo'yilmalarning samarali yo'nalishlarini belgilashdan iborat. Bunda o'zaro manfaatlar, sheriklarga davlat kafolatlari berish; valyutaning erkin almashtirilishiga erishish, bank, transport, telekommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish va mamlakatdan eksportni valyuta bilan tartibga solishning qulay sharoitlari joriy qilinganligi hisobiga olinadi. Hozirgi bosqichda chet el kapitalini milliy iqtisodiyotga kiritishda mavjud ikki strategiyadan (import o'rnini bosuvchi, eksportni kengaytiruvchi) birini – to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni eksportni kengaytiruvchi mahsulotlar ishlab chiqarishga qo'yishni tanlash kerak. Mahsulotlar eksportini kengaytirish siyosati, bu siyosat bizda asosiy, mamlakatdan tashqarida raqobatni kuchaytirishga olib keladi, bu esa o'z navbatida jo'shqin iqtisodiy faoliyatga undaydi.

Shunday qilib, globallashuv, jahon bozorida keskin raqobat va omon qolish uchun kurash sharoitlarida chet el kapitali va ishlab chiqarish (korxonalar)ning ko'chib yurishi, xalqaro raqobatning paydo bo'lishi va millatlararo korporatsiyalarning tashkil topishi tabiiy hol bo'lib, qaytmas jarayon hisoblanadi. Chet el investitsiyalari bir iqtisodiyot sub'ekti kapitalini o'zga iqtisodiyotga muayyan muddatga bog'lash bo'lib, ichki investitsiyalardan risklar kengligi bilan farqlangan holda, huquqiy sharoitlarning, investitsiya muhitining o'zgarishi bilan tavsiflanadi va natijada mamlakatlar va mintaqalar bo'ylab kapital ko'chishi yuz beradi.

Kapitallarning mamlakatlar bo'ylab ko'chib yurishidagi asosiy xarakatlantiruvchi motiv - ularni safarbar etish hamda band qilishning nafliroq sharoitlaridir. Ishlab chiqarishni chet ellarga chiqarishning kuchayishi, chet el investitsiyalarining milliy iqtisodiyotga kirib kelishini iqtisodiyotlar rivojlanishini jadallashtiradigan jarayon tarzida baholash kerak. Chet el investitsiyalari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun tashqi moliyalashtirishning zaruriy va muhim manbai bo'lgani holda, o'zi bilan birga, juda ko'p payqaladigan va sezilmaydigan aktivlar, turli-tuman texnologik, axborot, moliya oqimlarini, menejment malakalarini, jahon bozorlaridagi ish tajribalarini va boshqalarni olib kiradi. Ularga mamlakatlararo harakatlanish, ya'ni ko'chib yurish, faoliyat yuritishning huquqiy shart-sharoitlarini almashtirish, qo'shimcha risklar bilan to'qnashish va aniq maqsadlar xos. Demak, chet el investitsiyalari migratsiyasini milliy investitsiya siyosatini olib borishda va ularni amalga oshirishda albatta hisobga

olishga to'g'ri keladi. Ularni jalb qilish importyor mamlakat byudjetiga soliq, ijara va boshqa tushumlarni ko'paytiradi. Ular yangi ish o'rinlarini tashkil qilishga, raqobatbardosh mahsulotlar chiqarish, jahon bozorlarida o'rnatib olishga yordam beradi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqib kelishini rag'batlantirish, mamlakat qonunchiligini takomillashtirish, investitsiyalarni jalb qilish va ulardan foydalanishning uzoq muddatli maqsadli dasturiga muvofiq amalga oshirilishini talab etadi. to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni yangi loyihalarga jalb etish va O'zbekiston mintaqalarida xususiy sektorni yuksaltirish, ayniqsa qishloq hududlarida qo'shma korxona tashkil qilish yo'nalishlarida amalga oshirilishi bugungi kunning eng muhim ustuvor vazifalaridan biridir.

Ma'lumki, jahondagi biron-bir davlat xorijiy sarmoyalarni jalb qilmasdan turib taraqqiyotga hamda iqtisodiyot rivojiga erisholgan emas. Shuning uchun ham bu ish bizning iqtisodiy siyosatimiz ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Biz bu siyosatni quyidagi tamoyillar asosida qurmoqdamiz:

- tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish;
- Respublika iqtisodiyotiga kapital mablag'larni jalb etishni ta'minlovchi huquqiy asos, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa shart-sharoitlarni shakllantirish;
- jahon andozalari talablariga javob beradigan texnologiyalarni etkazib beruvchi hamda xalq xo'jaligining zamonaviy tuzilmalarini barpo etishga ko'maklashuvchi xorijiy sarmoyadorlarga nisbatan ochiq eshiklar siyosatini muntazam ravishda yuritish;
- mablag'larni raqobatbardoshli mahsulot ishlab chiqarishni o'zlashtirish bilan bog'liq eng muhim ustuvor yo'nalishlarga sarflash.

Xorijiy sarmoyalarni jalb etish tadbirlarini amalga oshirishda oldindan belgilanib olingan tamoyillarga asoslangan holda investitsiyalarni jalb etish uchun imtiyozlarning keng tizimi vujudga keltirildi. Xorijiy sarmoyadorlar uchun imtiyozli soliq joriy etildi. Imtiyozlar va rag'batlantirish omillari belgilandi:

- ishlab chiqarish hajmida tovarlar (ishlar, xizmatlar) eksporti kamida 30 foizni tashkil etadigan korxonalarga, mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, foyda solig'ini amaldagi stavkalardan ikki barobar kamroq to'lash huquqi berildi;
- Respublika davlat investitsiya dasturiga kiritilgan loyihalar bo'yicha soliqlar to'lashdan besh yil muddatga ozod etildi;
- xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar daromadining ishlab chiqarishni kengaytirishga va texnologiyani yangilashga sarflanadigan qismi soliqdan ozod etildi;
- o'zi ishlab chiqargan mahsulotni ruxsatnomasiz chetga olib ketish imkoniyati berildi;
- O'zbekiston hududida qo'shma korxonalarning va faqat xorijiy sarmoya bilan ishlaydigan korxonalarning ustav fondiga hissa qo'shish uchun mol-mulkni chetdan boj to'lovlarisiz olib kirish ruxsati berildi;
- jismoniy va yuridik shaxslarning, jumladan, xorijliklarning davlat mulkini xususiylashtirish jarayonida, shu jumladan ko'chmas mulkning keng miqyosda sotilishida bemaolol ishtirok etishlarini ta'minlash;

investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun er uchastkalaridan foydalanish va ularni tasarruf etish huquqini tanlov asosida sotib olish belgilandi. Bular bilan birgalikda xorijiy investorlarga ularning mol-mulkklarini davlat ixtiyoriga olish va musodara qilishdan xalos etish uchun kafolatlar berildi. Ularning o'z faoliyati natijasida olgan foydasini va boshqa pullarni chet ellarga o'tkazishlariga, olingan foydani respublika hududida qayta investitsiya tarzida ishlatish, respublika banklarida schyotga va unda har qanday valyutada cheklanmagan miqdorda mablag'ga ega bo'lish imkoniyati kafolatlandi.

4-MAVZU: DAVLAT INVESTITSIIYA DASTURI

Reja:

4.1. Investitsiya dasturining mohiyati, ahamiyati, uni shakllantirishning asosiy tamoyillari va ustuvor yo'nalishlari.

4.2. Investitsiya dasturining tarkibi va uni shakllantirish bosqichlari.

4.3. Investitsiya dasturlarining amalga oshirilishi monitoringi.

4.1. Investitsiya dasturining mohiyati, ahamiyati, uni shakllantirishning asosiy tamoyillari va ustuvor yo'nalishlari

Investitsiya dasturi (keyingi o'rinlarda dastur deb ataladi) – bu Respublika iqtisodiyotini barqaror va tadrijiy rivojlantirishga erishishga, tabiiy, mineral xom-ashyo, moliyaviy, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish yo'li bilan Respublikaning ayrim tarmoqlari va mintaqalarini tarkibiy o'zgartirishning asosiy ustuvorliklarini va strategik vazifalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan bir - biri bilan o'zaro bog'langan chora – tabdirlar kompleksidir.

O'zbekistonda investitsiya dasturining ustuvorliklarini belgilashda va mamlakatimizga chet el kapitalini jalb etishda davlatning ustuvorligi saqlanib kelinmoqda. Birinchi bosqichda (1992 – 1993 yillar) islohatlar siyosatida keng investitsiyalar dasturi va davlat korxonalariga markazlashtirilgan kreditlar ajratish nazarda tutildi, bu esa kattagina byudjet taqchilligiga olib keldi. Ikkinchi bosqichda (1994 – 1996 yillar) islohatlar siyosati byudjet boshqaruvini kengaytirishga qaratilgan qattiq moliya siyosati bilan ajralib turdi. Islohatlarning uchinchi bosqichida (1997 – 1999 yillar) savdo va valyuta cheklashlarining kuchayishi, ochiq valyuta kursining joriy qilinishi, moliya sektorini isloh qilish, soliq tizimini mustahkamlash, import qat'iy cheklashlarning joriy qilinishi bilan tavsiflandi. Islohatlarning xozirgi bosqichida savdo, valyuta cheklashlarini erkinlashtirish va soliq islohatlarini o'tkazish (soliqlarning rag'batlantiruvchi rolini oshirish) qishloq xo'jaligi va moliya sektorini isloh qilish yirik korxonalarni xususiylashtirish su'atlarini jadallashtirish, iqtisodiyotni monopoliyadan chiqarish va yashashga qobil davlat korxonalarini qayta tashkil qilish hamda zarar ko'rib ishlaydiganlarni tugatish va boshqalarni nazarda tutadi.

Investitsiya dasturini shakllantirishning asosiy tamoyillari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- investitsiya jarayonlarini boshqarish sohasida davlat siyosatini amalga oshirish, maqbul shartlarda xorijiy investitsiyalarni va kreditlarni jalb etish, shuningdek loyihalarni tanlab olish va ularning amalga oshirilishi monitoringini olib borish asosida ulardan samarali foydalanish mexanizmini yaratish;
- belgilangan davlat ustuvorliklari asosida eng muhim tarmoqlarini va faoliyat sohalarni qo'llab quvvatlash;
- ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tarmoqlarni (ta'lim, soliqni saqlash) birinchi navbatda, moliyalashtirish;
- mineral xom-ashyo resurslarini va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni, tayyor mahsulotni tashqi bozorda raqobatbardoshligi darajaga etkazishga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan investitsiya loyihalarini qo'llab quvvatlash;
- transport infratuzilmasini rivojlantirish va takomillashtirish;
- tarkibiy o'zgarishlar vazifalari va amalga oshirilayotgan investitsiya siyosatiga muvofiq mablag' qo'yishning o'zaro manfaatlilik asosida xorijiy sarmoyalarni jalb qilish, tomonlarning investitsiya majburiyatlari asosida shartnomalar tuzish amaliyotini joriy etish;
- investitsiya loyihalarni investitsiya dasturining aniq ro'yxatiga oldindan belgilangan mezonlar asosida kiritish;
- ilgari boshlangan ob'ektlarni tugallash uchun markazlashtirilgan investitsiyalarni, birinchi navbatda, ajratish.

Loyihalarni tanlab olishda ularning samaradorligi, respublika iqtisodiyoti ayrim tarmoqlarini va mintaqalarini rivojlantirish ustuvorliklari, mahsulot sotish ko'rsatkichlari, shu jumladan eksportga yo'naltirilganlik, butlovchi buyumlar va kompanentlar ishlab chiqarishni mahalliyashtirishda qatnashish va shu kabilar asosiy mezonlar hisoblanadi.

Investitsiya dasturida loyiha baholash qiymati, tugallanmagan qurilishi va qurilishni tugallash hamda foydalanishga topshirish uchun yillar bo'yicha joriy narxlarda moliyalashtirishga extiyoj, moliyalashtirishning tasdiqlangan manbalari to'g'risidagi ma'lumotlar ko'rsatiladi.

Investitsiya dasturini ishlab chiqishda yirik va o'ta muhim loyixalar alohida, katta bo'lmagan bir tipdagi loyihalar yaxlit kiritilishi mumkin (masalan: maktablar, qishloq, vrachlik punktlari qurilishi va boshqalar).

Investitsiya dasturini ishlab chiqish va amalga oshirishi bo'yicha barcha ishlarni O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot vazirligi muvofiqlashtirib boradi.

Investitsiya dasturi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli qarori bilan tasdiqlanadi.

Ustuvor yo'nalishlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Birinchi ustuvor yo'nalish – ommaviy turar joy qurilishi;

Ikkinchi ustuvor yo'nalish – zamonaviy kommunikatsiya vositalari, transport va aloqa vositalarini ishlab chiqarish, transport va informatsiya tarmoqlarini yaratish va modernizatsiya qilish;

Uchinchi ustuvor yo'nalish - yuqori texnologiyalar. Yuqori texnologik va jaxon bozorlarida raqobatbardosh, import mollarining o'rnini bosa oladigan tovarlarni ishlab chiqarishni tashkil etish;

To'rtinchi ustuvor yo'nalish – zaxiralarni tejovchi ekologik toza texnologiyalar. Mineral boyliklarni er ostidan qazib olish va tabiiy xom – ashyoni to'liq va kompleks qayta ishlash uchun eng yangi fan – texnika yutuqlaridan foydalanish;

Beshinchi ustuvor yo'nalish – fermerlik va dexqon xo'jaliklari tarmog'i, ishlab chiqarish, qayta ishlash, qadoqlash, transportirovka qilish, sotish va shifobaxsh qo'shimchalari bo'lgan ekologik va oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha andozalarga amal qilgan holda nazorat qilish texnologiyasini o'zlashtirib olgan qayta ishlovchi va savdo korxonalarining ko'magi asosida ekologik toza oziq-ovqat mahsulotlarini chiqarish.

“O'zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturiga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi tomonidan Moliya vazirligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi, boshqa manfaatdor vazirliklar, idoralar va xo'jalik sub'ektlari bilan birgalikda ishlab chiqilgan O'zbekiston Respublikasining 2019 yilgi Investitsiya dasturining asosiy parametrlari tasdiqlandi.

4.1- jadval

O'zbekiston Respublikasining 2019 yilgi investitsiya dasturidagi kapital qo'yimlarning asosiy parametrlari

№	Moliyalashtirish manbalari	2019 yil (mln.so'm).	Foiz
	Kapital qo'yimlar, jami shu jumladan:	40 605 781	100
1.	Markazlashtirilgan investitsiyalar:	8 991 846	22,1
1.1	Byudjet mablag'lari	1 800 000	4,4
1.2	Maqsadli davlat fondlari mablag'lari	2 316 436	5,7
1.3	Bolalar sportini rivojlantirish fondi	225 530	0,6
1.4	O'zbekiston Respublikasi tiklanish va taraqqiyot fondi	2 002 273	4,9
1.5	Hukumat kafolati ostidagi xorijiy	2 466 207	6,1

	investitsiyalar va kreditlar		
2.	Markazlashmagan investitsiyalar:	31 613 935	77,9
2.1	Korxona mablag'lari	11 818 348	29,1
2.2	Tijorat banklari kreditlar va boshqa qarz mablag'lari - ATB "Qishloq qurilish bank" ning namunali loyihalar bo'yicha imtiyozli kreditlari	5 345 600 1 101 800	13,2
2.3	To'g'ridan – to'g'ri investitsiyalar va kreditlar	6 564 187	16,2
2.4	Aholi mablag'lari	7 885 800	19,4

Ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2019 yil uchun investitsiya dasturda kapital qo'yilmalarning hajmi 40 605 781 million so'mni tashkil etgan. Shuningdek investitsiya dasturi moliyalashtirish manbalarining asosiy qismi markazlashmagan investitsiyalari tashkil etadi. Bunda korxona mablag'lari 2019 yilda 11 818 348 mln. so'm rejalashtirilgan, investitsiya dasturini moliyalashtirish manbalarining katta hajmi korxona mablag'lariga to'g'ri kelmoqda. Oxirgi yillarda investitsiya loyihalarini dastur asosida moliyalashtirishda tijorat banklari ham o'z kredit mablag'lari bilan aktiv qatnashmoqda.

4.2. Investitsiya dasturining tarkibi va uni shakllantirish bosqichlari.

Har yilgi O'zbekiston Davlat investitsiya dasturining qabul qilinishi alohida investorlarning imkoniyatlarini va rejalarini muvofiqlashtirish imkonini beradi. O'zbekiston Davlat investitsiya dasturlari investorlar uchun ishlab chiqarish tarmoqlari va yirik investitsiya loyihalari to'g'risida yangi ma'lumotlar beruvchi manba sifatida ham ahamiyatlidir.

Investitsiya dasturining tahliliy qismi respublika iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari bilan o'zaro bog'langan holdagi kapital qo'yilmalar xajmlari va moliyalashtirish manbalarini asoslashdan, dastur samaradorligini baholash, loyihalarni tanlab olish mezonlaridan iborat bo'ladi.

Dasturning tahliliy qismi tarkibida investitsiyalarning takror ishlab chiqarish va texnologik tarkibini hisobga olgan holda, umuman Dasturda, iqtisodiyot sektorlari va tarmoqlari, moliyalashtirish manbalari va xududlar, amalga oshirish yo'llari bo'yicha kapital qo'yilmalar tarkibi belgilanadi.

Dasturning yangi ichki mahsulot o'sishiga, iqtisodiyotning tarmoq va xududiy o'zgarishiga va import tarkibiga, ishlab chiqarish quvvatlarini va ijtimoiy soha ob'ektlarini ishga tushirish hajmlariga ta'sirining prognozlashtirilgan natijalari hisob-kitob qilinadi.

Dasturning barcha hisob-kitoblari tadrijiy tarzda, respublikani uch yillik davrda ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirish prognozlari va investitsii loyihalarining aniq dasturi asosida ishlab chiqiladi.

Dasturning aniq ro'yxatiga markazlashtirilgan manbalar, xukumat kafolati ostida beriladigan xorijiy kreditlar va to'g'ridan – to'g'ri xorijiy investitsiyalar hisobiga amalga oshiriladigan investitsiya loyihalari kiritiladi.

Dasturning aniq ro'yxati quyidagilardan iborat bo'ladi:

- iqtisodiyotni, ijtimoiy sohani va mamlakat mudofa qudratini tarkibiy o'zgartirishni ta'minlovchi respublika iqtisodiyoti ustuvor yo'nalishlarini rivojlantirish dasturlarini moliyalashtirishga yo'naltiriladigan markazlashtirilgan investitsiyalar limitlaridan;
- xorijiy investitsiyalar va xukumat kafolati ostida kreditlarni jalb etgan holda amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarining aniq dasturidan;
- to'g'ridan – to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etgan holda amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarining aniq dasturidan;
- ustuvor investitsiya takliflarining yig'ma ro'yxatidan iborat bo'ladi.

Ijtimoiy soha ob'ektlarining prognozlashtirilayotgan hajmlari dasturga yiriklashtirilgan, buyurtmachilar va ob'ektlar bo'yicha taqsimlanmagan holda kiritiladi.

Quyidagilar loyihalarni amalga oshirishning birinchi yilda ularni aniq dasturga kiritishning majburiy shartlari hisoblanadi.

- belgilangan tartibda tasdiqlangan loyihaning (investitsiya loyihasining texnik-iqtisodiy asoslashlari, texnik-iqtisodiy hisob-kitoblari) mavjud bo'lishi;
- moliyalashtirish manbalarining va kreditlarning shartnomada belgilangan muddatda qaytarilishining tasdiqlanishi.

Aniq dasturni shakllantirish jarayoni har bir loyiha bo'yicha batavsil axborot tayyorlash, loyihani ustuvorligi bo'yicha tanlab olish va ro'yxatni shakllantirishdan iborat bshchladi.

Har bir loyixa (loyihalar guruhi) bo'yicha axborot buyurtmachi tomonidan tayyorlanadi hamda unda quyidagilar bo'ladi:

- belgilanagan shakldagi loyiha pasporti;
- loyihani amalga oshirish reja-jadvali;
- aniq dasturni shakllantirish sanasida loyihani amalga oshirishning holati to'g'risidagi batavsil axborot – muhitga ta'sirini baholashni;
- ishlab chiqarish va ijtimoiy mulohazalarga ko'ra samaradorlikni va amalga oshirish imkoniyatlarini baholashni, tashkiliy tadbirlarning ko'lamini;
- mahsulotga talab hajmi va xususiyatini;

- echimning muqobil variantlari mavjudligini, shu jumladan faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni rekonstruktsiya qilish yo'li bilan ;
- asosiy materiallar va ishchi kuchi resurslarining mavjudligini;
- investitsiya harajatlarini miqdorini o'ziga oladi.

Aniq loyiha uni amalga oshirish maqsadga muvofiqligidan, uning iqtisodiy va moliyaviy samaradorligidan, ishlab chiqarish va ijtimoiy mulohazalarga ko'ra amalga oshirish imkoniyatlari va maqbulligidan, tarmoqni rivojlantirishning strategik vazifalariga muvofiqligidan kelib chiqqan holda bosqichma-bosqich tanlab olinadi:

- birinchi bosqichda – loyiha aniq tarmoq va mintaqani rivojlantirish ustuvorliklaridan kelib chiqqan holda oldindan baholanadi;

- ikkinchi bosqichda – loyiha iqtisodiyotning ayrim tarmoqlari va mintaqalarini rivojlantirish ustuvorliklardan kelib chiqqan holda, tanlab olinadi.

Aniq dasturga iqtisodiy jihatdan samarasiz investitsion loyihalarni, shuningdek, ilgari jalb qilingan kreditlar bo'yicha muddati o'tkazib yuborilgan qarzi bo'lgan korxonalar loyihalarni kiritish ta'qiqlanadi.

Quyidagilar birinchi bosqichda loyihaning ustivorligini belgilashning mezonlari hisoblanadi:

- loyihaning tarmoqni rivojlantirish strategiyasiga muvofiqligi;
- moliyaviy va iqtisodiy samaradorlik;
- mahalliy xom – ashyodan va butlovchi buyumlardan foydalanish darajasi;
- tayyorlangan mutaxassslarning mavjudligi;
- loyihaning amalga oshirishga tayyorlanganligi darajasi;
- ishga tushirilgandan keyin foydalanish xarajatlari.

Har bir mezonning muhimligi darajasi tarmoqni rivojlantirish strategiyasini hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot vazirligi tomonidan belgilanadi.

Ikkinchi bosqichda uch yillik davrda respublika iqtisodiyotidagi tarkibiy o'zgartirishlar prognozi muvofiq qo'shimcha ravishda quyidagi mezonlar hisobga olinadi:

- tarmoq (mintaqa) ning istiqboldagi prognoz o'sish sur'atlari;
- eksport salohiyatining prognoz o'sish sur'atlari;
- tarmoqning umuman respublika bo'yicha makroiqtisodiyot ko'rsatkichlariga ta'sirining o'zgarishi;
- tarkibiy omillar;

- ilgari quyilgan investitsiyalar samaradorligi;
- asosiy fondlar ahvoli va quvvatlardan foydalanish darajasi;
- loyihaning ijtimoiy ahamiyati.

Ikkinchi bosqichda tanlab olish natijalariga ko'ra dasturga kiritilgan ob'ektlarning aniq dasturi shakllantiriladi.

Dasturni va investitsiya loyihalarini amalga oshirishning birinchi yili ko'rsatkichlari mavjud moliyaviy resurslar va boshqa resurslar bilan o'zaro bog'langan bo'lishi kerak hamda birinchi moliyaviy yilda o'zgartirilmaydi.

Dasturni va investitsiya loyihalarini amalga oshirishning ikkinchi va keyingi yillari ko'rsatkichlari har yili aniqlashtirilishi kerak, bunda boshlanmagan loyihalarini bir qismi yangi loyihalarda almashtirilishi mumkin.

Dasturning yig'ma ro'yxatiga vazirliklar va idoralar, Qoraqaopog'iston Respublika Vazirlar Kengashi, viloyatlar, Toshkent shahar xokimliklari, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar korxonalar va tashkilotlarning ustivor investitsiya takliflari kiritiladi.

Buyurtmachilar tasdiqlangan investitsiya dasturi asosida vakolatli banklarda moliyalashtirishni rasmiylashtirish uchun har yili qurilishlarning aniq ro'yxatini va Dasturini amalga oshirishning ikkinchi va uchinchi yillariga kiritilgan ob'ektlar bo'yicha loyiha-qidiruv ishlarini aniq ro'yxatini aniqlashtiradilar.

Markazlashtirilgan manbalar va davlat korxonalari mablag'lari hisobiga amalga oshiriladigan qurilishlarining aniq ro'yxatlari Iqtisodiyot Vazirligi va Moliya Vazirligi bilan kelishilgan holda investorlar (buyurtmachilar) tomonidan tasdiqlangan.

Boshqa manbalar hisobiga amalga oshiriladigan qurilishlarning aniq ro'yxatlari, investorlar (buyurtmachi) tomonidan mustaqil ravishda tasdiqlanadi.

Kredit resurslarni jalb etgan holda amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalarining aniq ro'yxatlari tegishli, kredit shartnomasi yoki kreditlovchi bankning yozma roziligi mavjud bo'lganda tasdiqlanadi.

Qurilishning aniq ro'yxati birinchi yil mobaynida tanlov savdolari yoki yirik va strategik muhim investitsiya loyihalarini amalga oshirishni muvofiqlashtirish Kengashining alohida qarorlari bo'yicha aniqlashtirilishi mumkin.

Istisno hollarda, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi va Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda tanlov savdolari natijalariga ko'ra "boshqa xarajatlar" limiti hisobiga asbob-uskunalar xarid qilish limiti aniqlashtirilishiga yo'l qo'yiladi.

Qurilishning titul ro'yxati tasdiqlangan limitlar doirasida qurilishning butun davriga tuziladi va Dastur tasdiqlangan keyin 2 oydan kechiktirilmasdan tanlov savdolari natijalariga ko'ra shakllantiriladi.

Dasturdagi qurilishning titul ro'yxati investor (buyurtmachi) tomonidan pudratchi bilan kelishgan holda tasdiqlanadi.

Qurilishning tasdiqlangan ro'yxatida kapital qo'yilmalar limitlari bunda, qurilish-montaj ishlari, asbob-uskunalar xarid qilish, loyiha – qidiruv ishlari xarajatlari va boshqa xarajatlar (pudratchi buyurtmachilar xarajatlari alohida ko'rsatiladi) qurilish yillari bo'yicha taqsimlangan holda ajratib ko'rsatiladi.

Investitsiya Dasturiga kiritish uchun takliflar tayyorlashda buyurtmachilar quyidagi tartibga amal qilishlari kerak:

- Dasturni amalga oshirishning 1 yiliga kelgusi yillar loyiha-qidiruv ishlarining aniq ro'yxati va moliyalashtirish bilan ta'minlangan (kelgusi yilga o'tuvchi va yangidan boshlanayotgan) qurilishlarning aniq ro'yxati tuziladi;

- Dasturni amalga oshirishning 2 yiliga unga kelgusi yillar loyiha – qidiruv ishlarining aniq ro'yxati va birinchi yildan o'tuvchi qurilishlarning prognoz ro'yxati va dasturni amalga oshirishning birinchi yilida loyiha xujjatlari tayyorlangan va tasdiqlangan, birinchi yilida tanlov savdolariga qo'yiladigan yangidan boshlanadigan ob'ektlar kiritiladi;

- Dasturning amalga oshirishning uchinchi yilida unga kelgusi yillar loyiha-qidiruv ishlarining aniq ro'yxati va tanlov savdolari natijalariga ko'ra belgilangan amalga oshirish muddatlarini hisobga olgan holda qiymati belgilangan tartibda aniqlashtirilgan birinchi va ikkinchi yildan o'tuvchi qurilishlarning prognoz ro'yxati, loyiha xujjatlari ikkinchi yildan tayyorlanadigan va tasdiqlanadigan yangidan boshlanadigan ob'ektlar kiritiladi.

7.2 - jadval

O'zbekiston Respublikasi investitsiya dasturini shakllantirish tartibi.

Bosqichlar	Tadbirlar	Muddatlar	Ma'sullar
1 - bosqich	Iqtisodiyot vazirligi uch yillik davrga O'zbekiston Respublikasi investitsiya dasturiga kiritish uchun takliflarni tayyorlashga oid metodik ko'rsatmalarni tarmoq vazirliklari va idoralari, Qoraqalpog'iston Respublika, viloyat va Toshkent shahar xokimliklariga (keyingi o'rinlarda buyurtmachilar deb ataladi) xar yili etkaziladi.	Aprel	Iqtisodiyot vazirligi
2 - bosqich	Buyurtmachilar loyihalar bo'yicha dastlabki axborotni tayyorlaydi, ularni uch yillik davrda amalga oshirish uchun tanlab oladilar va takliflarni iqtisodiyot vazirligiga taqdim etiladi.	May - Iyun	Buyurtmachilar
3-bosqich	Iqtisodiyot Vazirligi takliflarni ko'rib chiqiladi va o'rtacha muddatli davrda aniq tarmoqni rivojlantirish	Iyun-Iyul	Iqtisodiyot vaziriligining tarmoq bo'limlari.

	ustuvorliklariga muvofiq tarmoqlarni tanlab oladilar.		
4 - bosqich	Iqtisodiyot vazirligi, Moliya vazirligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi, (Davarxitektqurilish) ko'mitasi va vakolatli banklar bilan birgalikda investitsiya dasturiga kiritiladigan loyihalarni uzil-kesil tanlab oladi.	Avgust - Sentyabr	Iqtisodiyot vazirligi, Moliya vazirligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi, "Davarxitektqurilish" ko'mitasi, vakolatli banklar
5 - bosqich	Investitsiya dasturining loyixasi iqtisodiyot vazirligi huzuridagi birlashgan hay'at tomonidan ko'rib chiqiladi va uning qaroriga ko'ra ishlab chiqish va Vazirligi Mahkamasining komplekslari bilan kelishish uchun tashqi iqtisodiy aloqalar va xorijiy investitsiyalar departamentiga taqdim etiladi.	Sentyabr	Iqtisodiyot vazirligi xuzuridagi birlashgan xay'at, Vazirlar Maxkamasining komplekslari
6 – bosqich	Investitsiya dasturining loyixasi batafsil ko'rib chiqiladi	Sentyabr - Oktyabr	Iqtisodiyot vazirligi
7 – bosqich	Investitsiya dasturining loyixasi tasdiqlash uchun yuboriladi.	Oktyabr	Prezident devoni, Vazirlar maxkamasining tegishli departamentlari va komplekslar
8 – bosqich	Investitsiya dasturining amalga oshirishning birinchi yiliga kiritiladigan yangidan boshlanadigan ob'ektlar bo'yicha tanlov savdolari o'tkaziladi.	Oktyabr - Noyabr	"Davarxitektqurilish" ko'mitasi, buyurtmachilar
9 – bosqich	Tasdiqlangan investitsiya dasturiga va o'tkazilgan tanlov savdolariga muvofiq belgilangan tartibda shartnomalar tuziladi, qurilishlarning aniq va titul ro'yxatlari, kelgusi yillar loyihalash ishlarining aniq ro'yxatlari tasdiqlanadi.	Dekabr	Buyurtmachilar, pudratchilar

Har bir davlat birinchi navbatda, moddiy ishlab chiqarish sohasiga mamlakat va chet el investorlarini jalb qilish uchun harakat qilmog'i lozim. Ushbu maqsadda muayyan investitsiya dasturi ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi, tegishli investitsion muhit yaratiladi.

4.3. Investitsiya dasturining amalga oshirilishi monitoringi.

Monitoring, eng avvalo, loyihani moliyalashtirishga mablag' berish bitimiga tegishli barcha hujjatlarni va ularning shartlari bajarilishini, ularning bank-kredit siyosatiga, qabul qilingan me'yorlar va tartiblarga muvofiqligini davriy tekshirib borishni o'z ichiga oladi. Navbatdagi qadam qarzdorning moliyaviy layoqatini baholash bo'lib, uning balansini, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotini hamda mijozning moliyaviy

– xo'jalik faoliyatini tavsiflovchi boshqa xujjatlarni tahlil qilish asosida amalga oshiriladi.

Monitoringning yana bir muhim tomoni kreditni qoplashning ikkilamchi manbai uning qaytarilishining ta'minotini tekshirish hisoblanadi.

Bugungi kunda respublikamizda har yili yuzlab loyihalarni moliyalashtirish amalga oshirilmoqda. Bu loyihalar davlat byudjeti mablag'lari, halqaro moliya institutlari kredit liniyalari mablag'lari hisobiga, byudjetdan tashqari fondlar, banklar, chet ellik va xususiy investorlar tomonidan moliyalashtirilgan ekan, albatta, bu mablag'larining qaytarilishi va ma'lum miqdorda ularning foyda bilan ta'minlanishi talab etiladi. Ushbu mablag'larning muayyan foydasi bilan qaytishligini aniqlash, tekshirib borish va tahlil qilib turish uchun kreditorlar tomonidan, shuningdek mol etkazib beruvchilar, xususan, lizing, sug'urta kompaniyalari va kafillik beruvchi tashkilotlar tomonidan loyihalarning monitoringi olib boriladi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida ham moliyalashtirilayotgan barcha loyihalar ustidan monitoring olib borishning umumiy tizimi joriy qilingan.

Har bir moliyalashtiruvchi yoki kreditlashni amalga oshiruvchi tashkilotlar o'zlarining faoliyat turi va xususiyatlaridan kelib chiqib, o'zlariga xos bo'lgan monitoring o'tkazish tartibini ishlab chiqadilar va shu asosida faoliyat yuritadilar.

Monitoringning mazmuni "ko'zgu" degan ma'noni anglatadi.

Monitoringni yuritishda quyidagilar ko'zda tutiladi:

1. Amalga oshirilmoqchi bo'lgan loyihada nima ishlab chiqarish ko'zda tutilganligi.
2. Ishlab chiqarish jarayonini bilishlik, ya'ni mahsulot ishlab chiqarish jarayonini boshidan oxirigacha kuzatib borish.
3. Ishlab chiqarish korxonasining tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ekologik jihatdan asoslanishi va tashkil etilishi.
4. Loyihani moliyalashtirish manbalarini aniqlash va uni moliyalashtirishni amalga oshirish.

Monitoring olib borish bosqichlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- korxonaning moliyaviy – xo'jalik faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash;
- olingan ma'lumotlar asosida korxonalarning moliyaviy – xo'jalik holatini tahlil etish;
- tahlil natijalari bo'yicha xulosalar qilish va takliflar berish.

Dasturni amalga oshirilishi monitoringi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2000 yil 4 yanvardagi 1 - sonli qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi Investitsiya dasturiga kiritilgan loyihalarning amalga oshirilishi ustidan davlat monitoringi to'g'risidagi Nizomga va Vazirlar Maxkamasining 2005 yil 15

noyabrda 251 – sonli “Investitsiya loyixalarini tasdiqlash va amalga oshirish monitoringi mexanizmlarini takomillashtirish, muruvvat yordamida yuklarini va texnik ko'maklashish mablag'larini hisobga olish va nazorat qilish chora – tadbirlari to'g'risida” gi Qaroriga muvofiq amalga oshiriladi.

Dasturning davlat monitoringi:

- investitsiya loyihalarni va birinchi navbatda, markazlashtirilgan investitsiyalardan foydalangan holda ro'yobga chiqarilayotgan investitsiya loyihalarini o'z vaqtida va samarali amalga oshirilishini ta'minlash;
- loyihalarni belgilangan tartibda tasdiqlangan parametrlarga (texnik-iqtisodiy asoslar, texnik-iqtisodiy hisob-kitoblar), tanlov savdolari (tenderlar) shartlariga rioya qilish;
- amalga oshirilayotgan loyihalar bo'yicha axborot bazasini shakllantirish;
- investitsiya loyihalarini amalga oshirishda paydo bo'ladigan muammoli masalalarni kuzatib borish;
- investitsiya iqlimini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish maqsadida amalga oshiriladi.

Monitoring:

vazirliklar, idoralar tomonidan tashabbus ko'rsatilgan investitsiya loyihalari va takliflari yuzasidan – Vazirlar Mahkamasining tegishli axborot – tahlil departamentlari bilan birgalikda, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari hamda xorijiy investitsiyalar jalb etilgan korxonalar tomonidan tashabbus Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bilan birgalikda tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi tomonidan.

Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi yirik va strategik muhim investitsiya loyihalarini amalga oshirish yuzasidan – xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi strategik muhim investitsiya loyihalarini amalga oshirish masalalari bo'yicha Muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan amalga oshiriladi.

Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi tomonidan monitoring:

- ❖ investitsiya loyihalari tashabbuskorlari tomonidan tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligiga taqdim etiladigan tasdiqlangan reja – jadvallarining bajarilishi to'g'risidagi xabaratlarni;
- ❖ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika ko'mitasi tomonidan Davlat statistika ishlari dasturida belgilangan hajmda va muddatlarda taqdim etiladigan O'zbekiston Respublikasi bo'yicha xorijiy investitsiyalar va kreditlar ishtirokidagi investitsiya loyihalarining amalga oshirilishi to'g'risidagi yig'ma statistika axboratini;
- ❖ Mavjud va potentsial xorijiy investorlar faoliyatining normativ – huquqiy bazasini takomillashtirish bo'yicha ularning takliflarini o'rganish asosida vaqti –

vaqti bilan tayyorlanadigan investitsiya muhiti sharhini;

❖ Manfatdor vazirliklar va idoralar tomonidan taqdim etiladigan tezkor axborotlarni;

❖ Markazlashtirilgan manbalar hisobiga amalga oshiriladigan loyihalarni o'z vaqtida mablag' bilan ta'minlash masalalari bo'yicha axborotlarni tahlil qilish va umumlashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi yirik va strategik muhim investitsiya loyihalarining amalga oshirilishi monitoringi Muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan;

Tasdiqlangan reja – jadvallar bajarilishini, loyihalarni amalga oshirish yuzasidan zarur ishlar kompleksini olib borishning texnologik izchilligiga rioya etilishini nazorat qilish;

Texnik – iqtisodiy asoslashlarining asosiy qoidalarini ko'rib chiqish, loyihalarni amalga oshirish mumkinligi yuzasidan umumiy qarorlar qabul qilish;

Alohida yirik loyihalar, shu jumladan texnik – iqtisodiy asoslashlar ko'rsatkichlariga nisbatan loyihalarining qimmatlashishi yoki arzonlanishishi mumkinligini hisobga olgan holda bazaviy loyihalashtirishni tasdiqlash;

Markazlashtirilgan manbalar hisobiga ajratiladigan mablag'larning o'z vaqtida moliyalashtirilishini va ulardan samarali foydalanilishini ta'minlash, Xukumat kafolati ostida jalb etiladigan qarz mablag'larning o'z vaqtida qaytarilishi ta'minlanishini nazorat qilish;

Manfaatdor vazirliklar va buyurtmachi idoralar tomonidan ishlab chiqilgan extiyot qismlar va komponentlar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish dasturlarini, shuningdek ishlab chiqarilgan mahsulotlarning tashqi bozorlarga kirib borishi bo'yicha marketing dasturlarini ekspertizadan o'tkazish;

Ayrim strategik muhim va yirik loyihalarni davlat tomonidan qo'llab – quvvatlash chora – tadbirlari, qurilishi amaldagi qonun hujjatlari buzilgan holda amalga oshirilgan loyihalarni mablag' bilan ta'minlashni to'xtatib qo'yish, shuningdek investitsiya dasturi bajarilishi barbod bo'lishiga yo'l qo'yuvchi vazirlar va idoralar, korxonalar va buyurtmachi tashkilotlarning rahbarlarini javobgarlikka tortish yuzasidan takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish;

Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi yirik va strategik muhim investitsiya loyihalarini o'z vaqtida ro'yobga chiqarishga ko'maklashuvi boshqa asosiy masalarni ko'rib chiqish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi, Moliya vazirligi, Iqtisodiyot vazirligi va vakolatli banklardan olingan ma'lumotlar asosida investitsiya dasturining amalga oshirilishi to'g'risida yig'ma axborot tayyorlaydi, xususan, investitsiyalashdan oldingi tadqiqotlarning o'z vaqtida o'tkazilishi, texnik – iqtisodiy asoslashlar va loyha – smeta xujjatlarining ishlab chiqilishi to'g'risidagida investitsiya loyiha – smeta hujjatlarining ishlab chiqilishi to'g'risida investitsiya loyihalari tashabbuskorlarida olingan axborot;

Texnik – iqtisodiy asoslashlar va loyiha – smeta xujjatlari vakolatli ekspertiza organlari tomonidan ekspertiza qilinganligi to'g'risidagi axborot tayyorlaydi.

Dasturning monitoring natijalari Dasturning amalga oshirilishi to'g'risidagi har choraklik axborotlarni tayyorlashda hamda navbatdagi uch yillik davrga dasturni shakllantirishda foydaniladi.

5-MAVZU. INVESTITSIYA FAOLIYATINI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH

Reja:

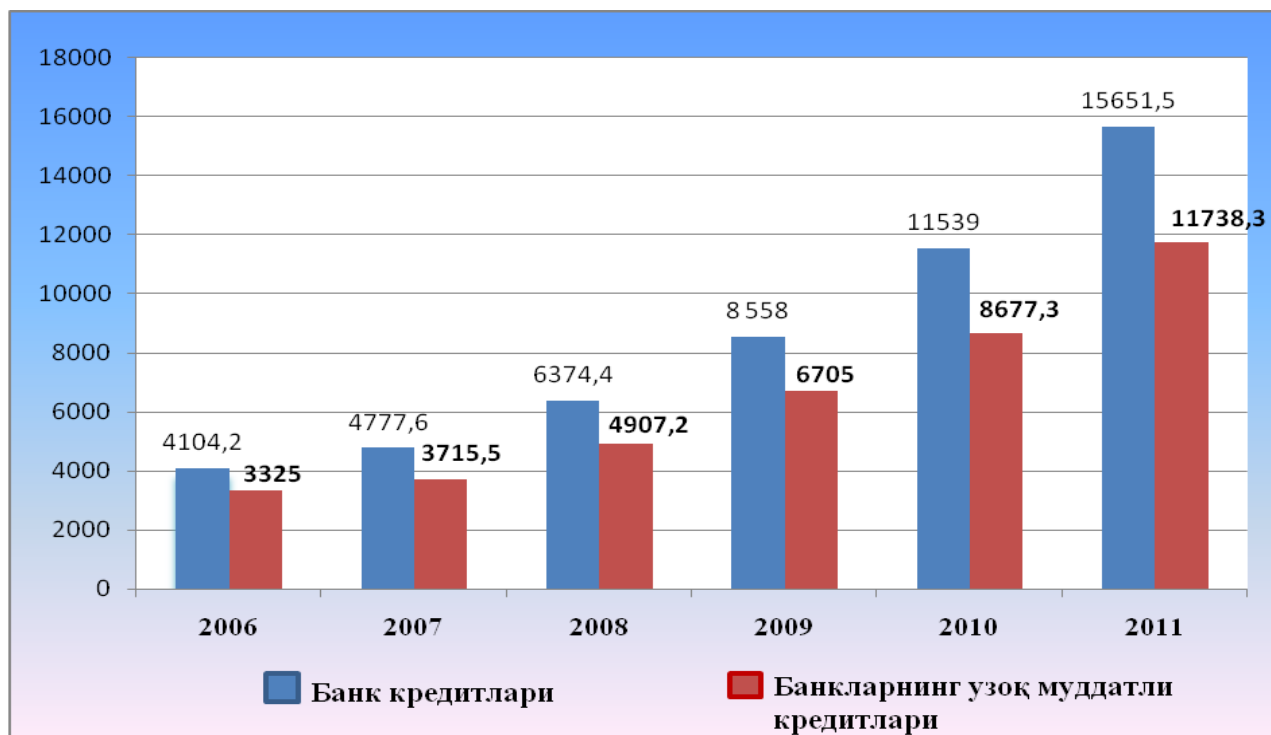
1. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish va tartibga solishning usullari.
2. Investitsiya faoliyatini tartibga solishda investitsiya strategiyasining o'rni.
3. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotga jalb qilishning ob'ektiv zarurligi.
4. Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida O'zbekistonda xorijiy investitsiyalarni davlat tomonidan boshqarilishi.
5. Xorijiy investitsiyalarni tartibga solishning jahon tajribasi.

3.1. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish va tartibga solishning usullari

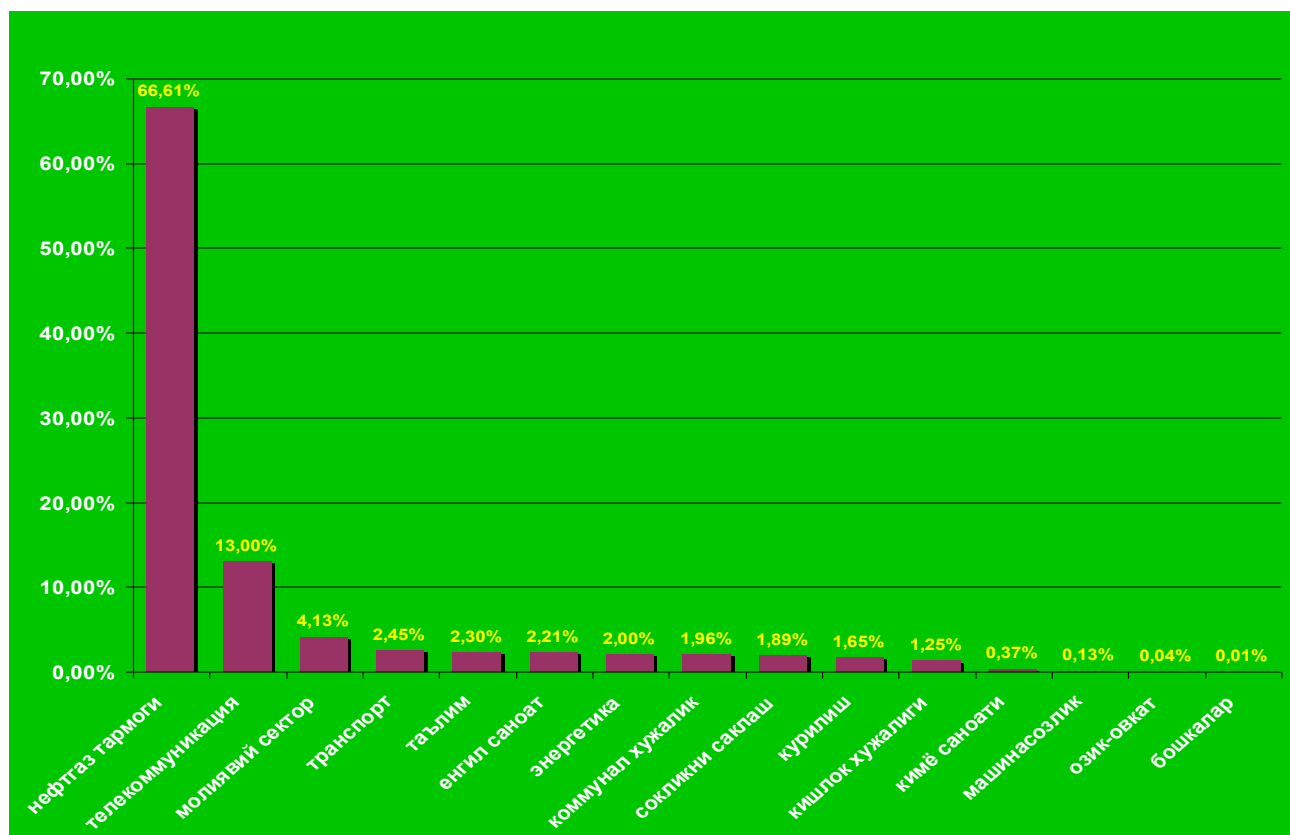

Tijorat banklari tomonidan berilgan kreditlar va investitsion kreditlar, milliar so'm

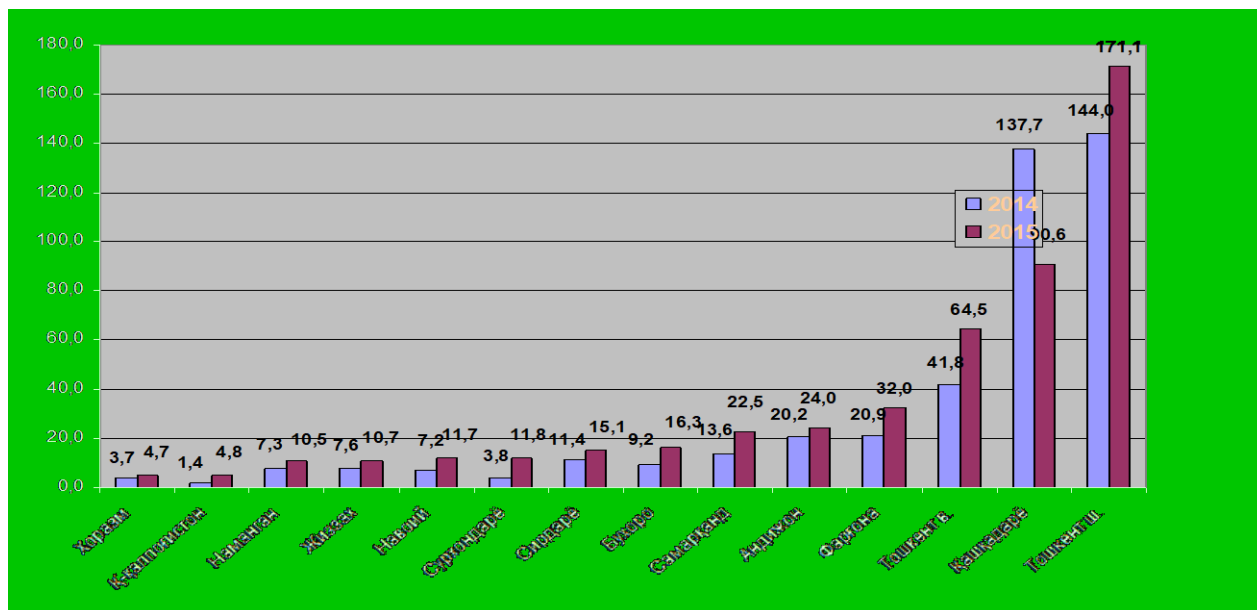

2015 yil Davlat investitsiya dasturi doirasida jalb qilingan xorijiy investitsiyalar tarmoq tarkibi

2014 va 2015 YIL HUDUDIIY INVESTITSIIYA DASTURLARI SOLISHTIRMA JADVALI

5.2. Investitsiya faoliyatini tartibga solishda investitsiya strategiyasining o'rni

- Investitsiya strategiyasining asosi moliyaviy institutlarining faoliyatini maqsadi va cheklovlari hisoblanadi.
- Strategik maqsadlar inflyasiyadan ma'lum foiz ortiq bo'ladigan kafolatlangan eng kam daromadni ta'minlashdan iborat bo'lishi kerak.

Investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari bo'yicha tarkibi
MANBALAR
Davlat byudjeti
Xususiy korxonalar mablag'lari
Bank kreditlari
Tashqi kreditlar va bevosita chet el investitsiyasi.
Jalb qilingan mablag'lar
Nobyudjet fondlar

DAVLAT INVESTITSIIYA DASTURI
Loyihani dasturga kiritilishiga qo'yilgan talablar

**O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasining 2003 yil
12 sentyabrdagi 395-son Qarori asosida**

• Investitsion loyiha belgilangan tartibda tasdiqlangan texnik iqtisodiy asosining mavjudligi;

• Moliyalashtirish manbalarning aniqligi va shartnomada kelishilgan muddatda kreditlarning to'lanishi;

• Shuningdek, loyiha tashabbuskori tomonidan loyiha pasporti, amalga oshirilish grafigi va loyiha holati haqida batafsil ma'lumot tayёрланади.

Mahalliy hokimiyat organlarining tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishdagi roli

• Hududning ichki investitsion salohiyatini chuqur o'rganish va aniq manbalarga asoslangan holda investitsion loyihalarni tayyorlashda muvofiqlashtirish ishlarini olib borish;

• Hududning tashqi iqtisodiy faoliyat sohasi xodimlari malakasini oshirishda ko'mak ko'rsatish;

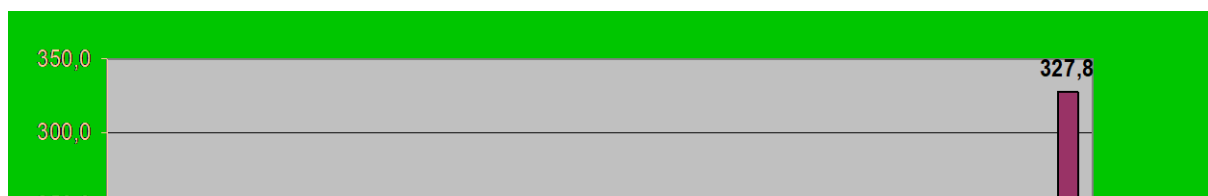
• Xorijiy investorlar va tashabbuskorlarga huquqiy, iqtisodiy, tashkiliy masalalar bo'yicha maslahat берувчи консалтинг хизматларини ташкил этишда амалий ёрдам бериш;

• Loyiha tashabbuskorlariga investitsiya kiritish yuzasidan amaliy yordam ko'rsatish, ularni me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan tanishtirish;

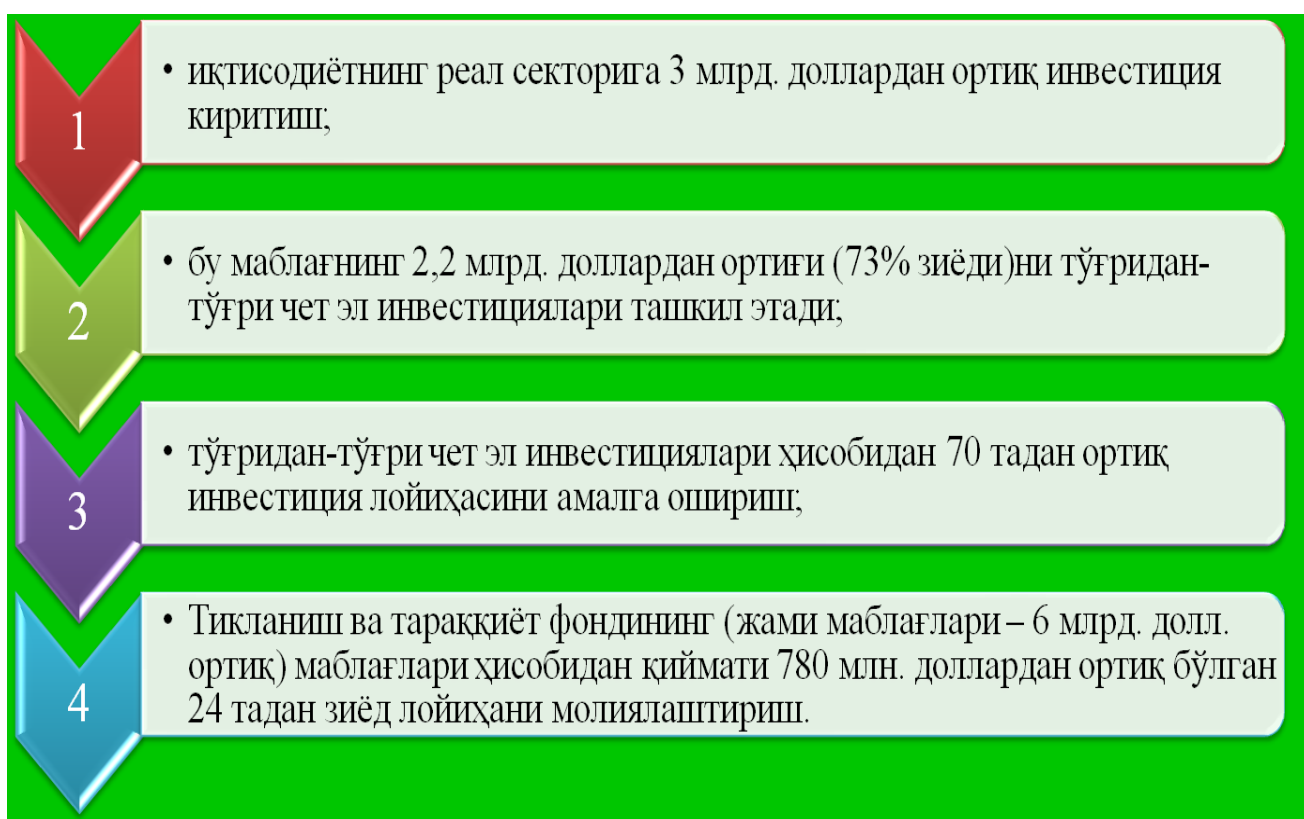
• Amaliy seminarlar va texnologik ko'rgazmalarni tashkillashtirish bo'yicha tegishli mutasaddi idoralarga taklif bilan chiqish;

• Korxonalarning ishlab chiqarish jarayonida elektr energiya, gaz, suv va yoqilg'i-moy bilan uzluksiz ta'minlashda va yer resurslari ajratishda ko'mak berish;

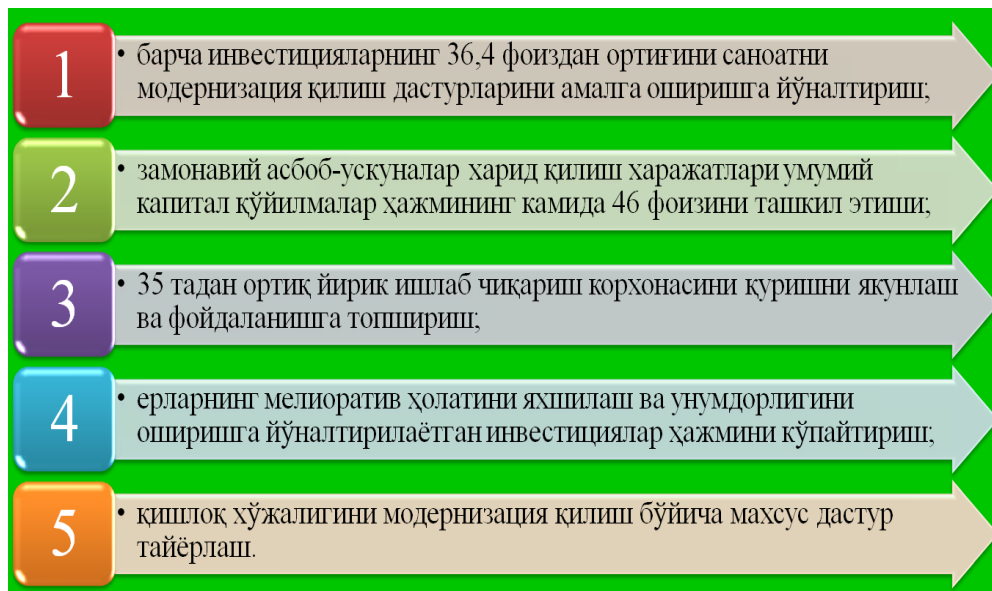
**Respublikamiz hududiy korxonalarining
2015 yilga eksport topshirig'i va 2015 yil istiqboli bilan solishtirma jadval**

5.3. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotga jalb qilishning ob'ektiv zarurligi

5.4. Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida O'zbekistonda xorijiy investitsiyalarni davlat tomonidan boshqarilishi

5.5. Xorijiy investitsiyalarni tartibga solishning jahon tajribasi.

- real sektor korxonalarini qo‘llab-quvvatlashning asosiy
- yo‘nalishlari bank kreditlari orqali qo‘llab-quvvatlash eksportyor korxonalarga soliqlar bo‘yicha imtiyozlar berish mahsulot tannarxini
- pasaytirish ishlab chiqarishni kengaytirish

6-MAVZU:INVESTITSIYALARNI TASHKIL ETISH VA MOLIYALASHTIRISHDA INVESTITSIYA INSTITUTLARINING ROLI

Reja:

- 1. Investitsiya institutlarining umumiy xususiyatlari.**
- 2. Investitsiya maslahatchilari.**
- 3. Investitsiya kompaniyalari.**
- 4. Investitsiya fondlari.**
- 5. Moliyaviy bozori.**

6.1.Investitsiya institutlarining umumiy xususiyatlari

- Investitsiya institutlari – bu qimmatli qog‘ozlar bilan o‘z faoliyatini asosiy faoliyat sifatida amalga oshiruvchi qimmatli qog‘ozlar bozorining professional ishtirokchilaridir

Investitsiya institutlari

Investitsiya institutlari sifatida yuridik va jismoniy shaxslar qatnashishi mumkin. Yuridik shaxs hisoblangan investitsiya muassasalarining faoliyati litsenziyalanishi lozim. Litsenziyalar 5 yil muddatga beriladi.

6.2.Investitsiya maslahatchilari

Investitsiya maslahatchisi – bu maslahat faoliyati bilan shug‘ullanuvchi investitsiya institutidir.

6.3 . Investitsiya kompaniyalari

1. Investitsiya kompaniyasi – bu qimmatli qog‘ozlarni chiqarish, qimmatli qog‘ozlarga mablag‘lar sarflash, qimmatli qog‘ozlarni o‘z nomidan va o‘zi hisobidan olish–sotish ishlarini amalga oshiruvchi yuridik shaxsdir

Investitsiya kompaniyalarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Qimmatli qog‘ozlarni chiqarishni tashkil etish va emitentga (muassislarga) ularning joylashtirilishi kafolatini berish.
- Qimmatli qog‘ozlarga investitsiyalar qilish.
- Qimmatli qog‘ozlar bilan o‘z hisobidan va shaxsiy tavakkalchilik asosida operatsiyalar (oldi–sotdi) qilish (dilerlik faoliyati).

6.4.Investitsiya fondlari

Investitsiya fondlari – bu jismoniy va yuridik shaxslar mablag‘larini to‘plovchi hamda foyda olish, aksiyadorlar xatarini kamaytirish maqsadida ushbu mablag‘larni fond nomidan qimmatli qog‘ozlarga, bank hisob raqamlariga va omonatlarga joylashtiruvchi tashkilotdir

Xususiylashtirish investitsiya fondlari.

Xususiylashtirish investitsiya fond(XIF)lari investitsiya fondlarining bir turi hisoblanadi. Ular aholining keng qatlamini xususiylashtirish jarayoniga jalb etish maqsadida tashkil etiladi.

6.5.Moliyaviy mablag‘lar bozori

Qimmatli qog‘ozlar. Qimmatli qog‘ozlar moliyaviy bozorda savdo predmeti bo‘lib hisoblanadi. Qimmatli qog‘ozlar bu me‘yoriy huquqiy talablarga muvofiq rasmiylashtirilgan, hujjat bo‘lib, uning egasiga (yoki sohibiga) muayyan mulkiy huquqlarni ta‘minlaydi va shu bilan birga qiymatga ega bo‘ladi.

- Devidend deb ataluvchi daromad aksionerlarga ularning qo‘lidagi aksiyalar soniga muvofiq to‘lanadi.

- CHatishgan usullar. Qimmatli qog‘ozlarni bir qancha turlari mavjud bo‘lib, ular zayom va egalik huquqlari usullarining xususiyatlarini birlashtiradi. Ular imtiyozli aksiyalar va konvertrlanadigan (almashadigan) obligatsiyalar.

- Imtiyozli aksiyalar. Imtiyozli aksiyalar, oddiy aksiyalar singari firmani, korxonaning kapitalini bir qismiga egalik qilish huquqini beradi, ammo uning egasi boshqaruvda ishtirok etish huquqini bermaydi.

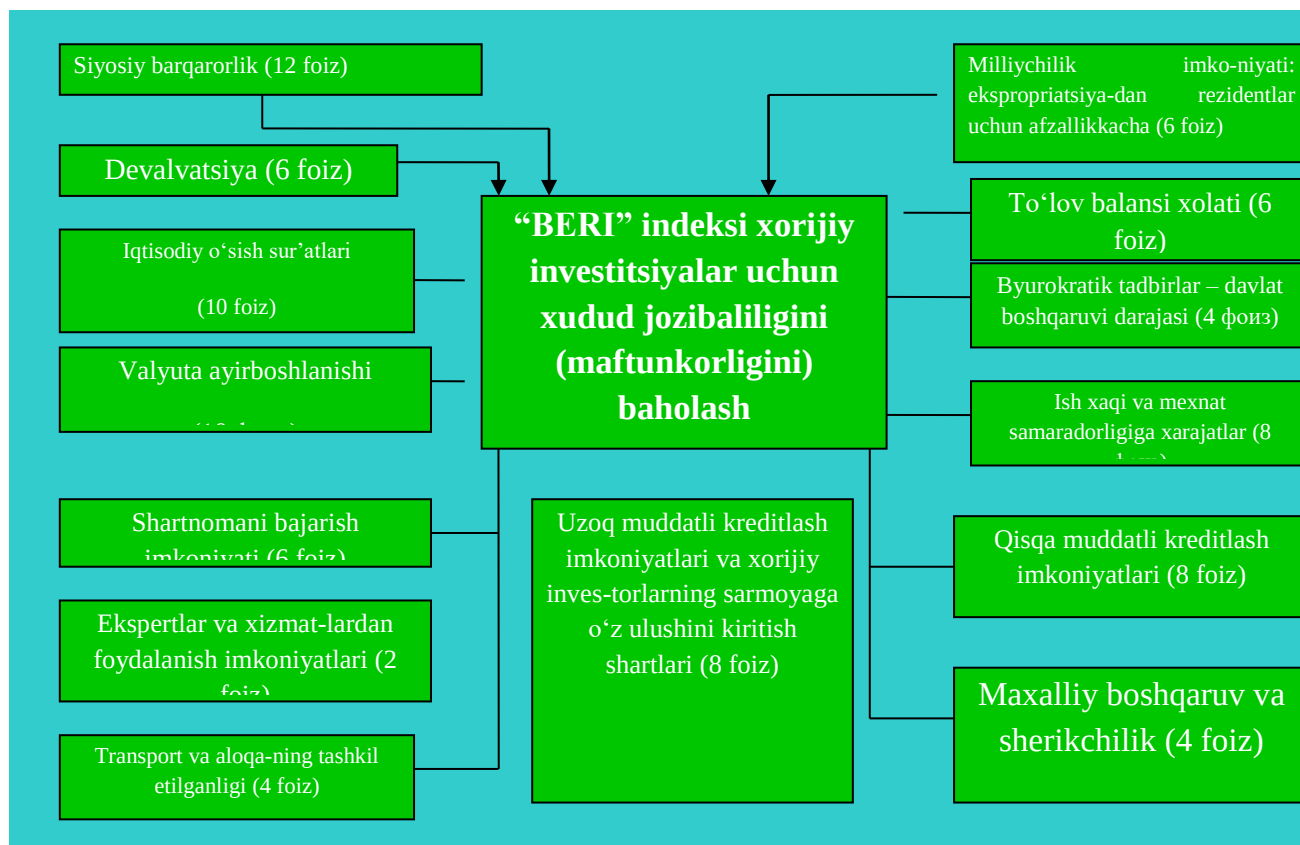
- Moliyaviy bozorlar. Hozirgi zamon tushunchasida moliyaviy bozorlar deganda moliyaviy aktivlarni savdosi tushunilib, unda savdoni aniq qoidalari, bozor ishtirokchilarini mahorati va rivojlangan bozor infratartibi, kamchiqim va bitishuvlarni amalga oshirishni mustahkamligi mavjud bo‘ladi.

7-MAVZU:INVESTITSIYA MUHITINI BARQARORLASHTIRISH

Reja:

- 1. Investitsiya muhiti tushunchasi.**
- 2. Investitsiya risklari va toifalari.**
- 3. Investitsiya muhitiga ta’sir etuvchi omillar.**
- 4. Investitsiya muhitini aniqlashning jahon tajribasi.**

7.1.Investitsiya muhiti tushunchasi

7.2. Investitsiya risklari va toifalari.

- Moliyaviy xatarlar
- Foiz xatari
- Valyuta xatari
- Kredit xatari
- Biznes xatari
- Investitsiya xatari

7.3. Investitsiya muhitiga ta'sir etuvchi omillar

- Siyosiy omillar
  - xorijiy investitsiyalarga nisbatan davlat siyosati
  - xalqaro shartnomalarga amal qilish;
  - davlatning iqtisodiyotga aralashish darajasi;
  - xalqaro shartnomalarda ishtirok etish tizimi;

- davlat apparati ishlarining samaradorligi;
- siyosiy barqarorlik;
- boshqalar.

Iqtisodiy omillar

- iqtisodiyotning umumiy xolati (rivojlanish yoki niqiroz);
- inflyasiya darajasi, valyuta kursi barqarorligi;
- turlicha soliq, boj to'lovlaridagi imtiyozlar;
- ishchi kuchi qiymati va ishchi kuchidan foydalanish tartibi;
- aniq tovarlarga bo'lgan talab va taklif;
- xom ashyo bilan ta'minlanganlik;
- kreditning bahosi;
- boshqalar.

Ijtimoiy omillar

- xorijiy kapitalga va xususiy mulkka jamiyat a'zolarining munosabati;
- - jamiyatning mafkuraviy bilim darajasi;
- - ishchi sinfining tashkilotchiligi;
- - boshqalar.

7.4.Investitsiya muhitini aniqlashning jahon tajribasi

№	BERI indeksi mezonlari	Salmog'i, %
1.	Siyosiy barqarorlik: kutilmagan hukumat to'ntarishlari imkoniyatlari va ularning tadbirkorlik faolligiga ta'sirini baholaydi	12
2.	Xorijiy investitsiyalar va foydaga munosabat: xususiy tadbirkorlarga tegishli ijtimoiy ehtiyojlarga bo'lgan xarajatlar hajmi	6
3.	Milliylashtirish: beg'araz ekspropriatsiya imkoniyatlaridan to mahalliy xomiyatlarga imtiyozlar berishgacha	6

4.	Devalvatsiya: devalvatsiya ta'siri, hamda korxona faoliyatiga devalvatsiyaning ta'sirini yumshatuvchi choralarning hayotiyliigi	6
5.	To'lov balansi: hisoblar balansi va umumiy balansga, hamda xorijiy investorlarning daromadlariga ta'sir etuvchi omillar	6
6.	Rasmiyatchilik masalalari: davlatning iqtisodiyotga aralashuvi darajasi, bojxona rasmiyatchiliklarini amalga oshirilishi, valyuta o'tkazishlari va boshqa shunday operatsiyalar	4
7.	Iqtisodiy o'sish sur'atlari: yillik yalpi mahsulot ishlab chiqarish sur'atlarining o'sishi 3%, 3-6%, 6-10% va 10%dan yuqori chegaralarda	10
8.	Valyutaning konvertirlangani: milliy valyutaning xorijiy valyutaga almashtirish imkoniyati, hamda milliy valyutaning (korxonalarga zarur bo'lgan darajada) valyutalar bozoridagi o'rni	10
9.	SHarnomani amalga oshirish imkoniyati: shartnomaga amal qilish imkoniyati, hamda til va urf- odatlardagi farq natijasida qiyinchiliklarning yuzaga kelishi	6
10.	Ish haqi va mehnat unumdorligiga xarajatlar: ish haqi darajasi, mehnat unumdorligi, ishga qabul qilish tartibi	8
11.	Ekspertlar va marketing xizmatlaridan foydalanish imkoniyati: korxonalarga yuridik, buxgalteriya, marketing bo'yicha maslahatlar berish, texnologiya va qurilish ishlarini amalga oshirish sohalarida maslahatlar kutish imkoniyati	2
12.	Aloqa va transportni tashkil etish: faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar va ularning filiallari orasidagi transport yo'llari va aloqa tizimini (mamlakat ichidagini ham) tashkil etish va foydalanish imkoniyati. Transport infratuzilmasini baholash	4
13.	Mahalliy boshqaruv va hamkor: boshqaruvning turli masalalarini echishda o'z kapitali bilan qatnashish va hamkorlikda faoliyat yuritishi mumkin bo'lgan mahalliy hamkorlarning soni va imkoniyatlari	4
14.	Qisqa muddatli kredit: xorijiy hamkorlarga qisqa muddatli kreditlar berish va ulardan foydalanish imkoniyati	8

15.	O‘zoq muddatli kredit va shaxsiy kapital: hamkorlar tomonidan nizom kaptaliga o‘z ulushlarini qo‘shish shartlari va milliy valyutada uzoq muddatli kredit berish shartlari	8

8-MAVZU. XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB ETISH VA MOLIYALASHTIRISH

Reja:

8.1. Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati va turlari. Xorijiy investitsiyalarni O‘zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilishning ob’ektiv zarurligi

8.2. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllari.

8.3. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning iqtisodiyotni modernizatsiya qilishdagi roli

8.4. «Chet el investitsiyalari to‘g‘risida»gi va «Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunlarining mazmuni, maqsadi va ahamiyati. Xorijiy investorlarga berilgan imtiyozlar, kafolatlari va rag‘batlantirish omillari

8.1. Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati va turlari. Xorijiy investitsiyalarni O‘zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilishning ob’ektiv zarurligi

Ma’lumki, har qanday davlat tashqi dunyodan ajralgan holda, jahondagi ilm, fan va texnika sohasida erishgan yutuqlardan, iqtisodi rivojlangan davlatlarning tajribalaridan samarali foydalanmasdan rivojlanishi mumkin emas. Ushbu maqsad yo’lida milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni faol jalb etish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, bunday vazifaning uddalanishi, avvalambor, «xorijiy investitsiya» tushunchasining mazmun-mohiyatini, xususiyatlarini, turlarini, iqtisodiyot taraqqiyotidagi rolini aniq va ravshan anglab olish zaruratini yuzaga keltiradi.

Prof. D.G’ozibekovning xorijiy investitsiyalar to‘g‘risidagi nazariy qarashlarida quyidagi fikrlar bayon etilgan: «Chet el investitsiyalari bir iqtisodiyot sub’ekti kapitalini o‘zga iqtisodiyotga muayyan muddatga bog‘lash bo‘lib, ichki investitsiyalardan risklar kengligi bilan farqlangan holda, huquqiy sharoitlarning, investitsiya muhitining o‘zgarishi bilan tavsiflanadi va natijada mamlakatlar va mintaqalar bo‘ylab kapital ko‘chishi yuz beradi»²⁰. Ushbu fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, xorijiy investitsiyalar bir mamlakat iqtisodiyotidan mutloq boshqa

²⁰ G’ozibekov D. G’. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. – T.: «Moliya», 2003. – B. 45.

davlat iqtisodiyotiga ko'chuvchi kapital bo'lib, u risklar doirasi kengligi bilan ichki investitsiyalardan farqlanadi.

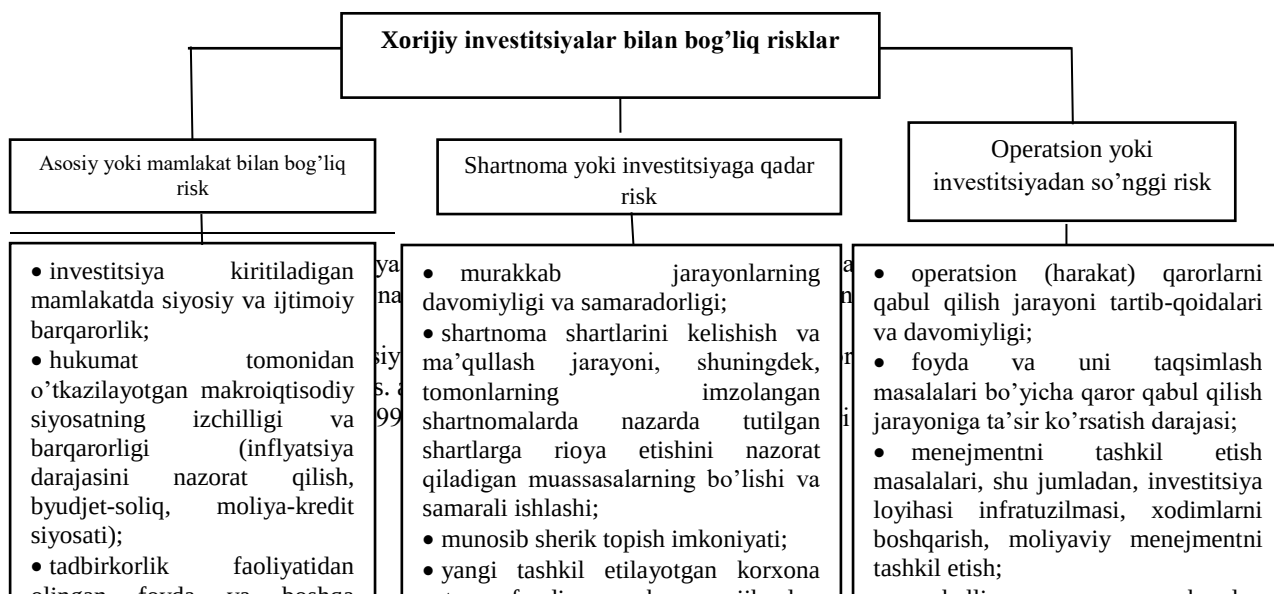
Iqtisod fanlari doktori N.Qo'zievaning ilmiy ishlarida xorijiy investitsiyalarning mohiyati to'g'risida: «Kelgusida foyda olish maqsadida kapitalni eksport qiluvchi xorijiy davlatlar, yuridik va jismoniy shaxslarning kapitalni qabul qiluvchi mamlakatlarga turli ko'rinishdagi boyliklar (ko'char, ko'chmas mol-mulk, intellektual boyliklar va boshq.) va ulardan olingan daromadlar (foyda, foizlar, dividendlar, litsenziya va komission mukofotlar, royalti, texnik ta'minot va boshqa mukofotlar)ni qo'yilishiga xorijiy investitsiyalar deyiladi»²¹, degan ta'rif keltirilgan. Olimaning fikricha, xorijiy investitsiyalarni turli belgilariga asoslangan holda tasniflash ularning iqtisodiy mohiyatini yanada oydinlashtiradi.

Iqtisod fanlari nomzodi Q.Xoshimov ilmiy ishida: «chet el investitsiyalari – chet el mulkdorlari tomonidan ma'lum kapitalni bir iqtisodiyotdan mutloq boshqa mamlakat iqtisodiyotining qonun bilan ta'qiqlanmagan turli tarmoqlariga aniq va noaniq risklarni hisobga olgan holda, o'z manfaatiga erishish, nisbatan yuqori darajada samara olish maqsadida muayyan muddatga safarbar etadigan barcha mulkiy, moliyaviy, intellektual boyliklardir»²², degan mazmunda ta'rif berilgan.

«Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 3-moddasida: «chet el investorlari asosan daromad (foyda) olish maqsadida tadbirkorlik faoliyati va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa turdagi faoliyat ob'ektlariga qo'shadigan barcha turdagi moddiy va nomoddiy boyliklar va ularga doir huquqlar, shu jumladan, intellektual mulkka doir huquqlar, chet el investitsiyalaridan olingan har qanday daromad O'zbekiston Respublikasi hududida chet el investitsiyalari»²³, deb e'tirof etilgan.

Xorijiy investitsiyalarni mulkchilik shakliga ko'ra xususiy, davlat, xorijiy va aralash investitsiyalarga tasniflash maqsadga muvofiqdir. Xorijiy investitsiyalarni yo'nalish ob'ektiga qarab, moliyaviy va real investitsiyalarga ham ajratish mumkin. Rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy investitsiyalarning tarkibida asosiy o'rinni xususiy mulk egalarining investitsiyalari tashkil etadi.

Xorijiy investitsiyalarni ichki investitsiyalardan farqli jihatlaridan biri, ularni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan qo'shimcha uch guruhga ajratilgan barcha risklarning oldindan hisoblab chiqilishidadir (4.1-rasm).

8.1-rasm. Xorijiy investitsiyalar bilan bog'liq risklar

Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy mohiyatini anglashda uning xususiyatlarini bilish muhim ahamiyatga ega. Xorijiy investitsiyalarning quyidagi xususiyatlarini ta'kidlash mumkin:

- xorijiy investitsiyalar bir iqtisodiyotdan ikkinchisiga ko'chayotgan kapital;
- kapitalni o'zga mamlakatga qulayroq qilib joylashtirish maqsadi;
- qo'yilgan sarmoya egasiga qaytib kelgunga qadar nisbatan uzoq muddat davomida yuqori foyda ko'rish;
- qo'shimcha risklarga ega bo'lish;
- aniq maqsadlarga intilish (yuqori daromad olish, yangi bozorlarni egallash, ishonch qozonish);
- o'zga mamlakat qonunchiligidan, imkoniyatlaridan foydalanish asosida vaqtdan unumli foydalangan holda o'z kapitalini o'stirish;
- rag'batlantirish tizimi, kafolatlar, imtiyozlar, ishonchli va o'zaro manfaatli munosabatlarning yo'lga qo'yilishini talab etishi;
- ishlab chiqarish (xizmat ko'rsatish)ni chetga olib chiqish yo'li bilan mahsulotni arzonlantirish, yangi bozorlarni egallash, yuqori daromad olish, boyliklarni yanada foydaliroq joylashtirish;
- o'z milliy huquqiy sharoitlarini va o'z milliy investitsiya muhitini kapital qabul qiluvchi o'zga mamlakat milliy huquqiy sharoitlariga, o'zga investitsiya muhitiga almashtirish.

Xorijiy sarmoyadorlar bilan amaliy hamkorlik o'rnatish orqali jahon amaliyotida mavjud bo'lgan imkoniyatlardan foydalanish asosida quyidagi samaralarga erishish mumkin bo'ladi:

- eng zamonaviy texnologiyalarga ega bo'lgan ishlab chiqarish (xizmat ko'rsatish) faoliyatini yo'lga qo'yish;
- yangi texnologiya, zamonaviy jihozlarni, yuqori unumli uskunalarni qo'lga kiritish;
- yangi ish joylarini tashkil etish va aholi bandligini ta'minlash;

- ixcham, amalga oshirilgan xarajatlarni tez sur'atlar bilan qoplaydigan, yuqori samara beradigan korxonalarni qurish;
- zamon darajasida yuqori mehnat unumdorligiga erishish, mahsulot tannarxini pasaytirish, o'z manfaatlariga erishish;
- qo'shma korxonalar tuzish, ilg'or tajribaga ega bo'lish, boshqaruvni, raqobatni to'g'ri yo'lga qo'yish;
- bozor talabini qoniqtiradigan mahsulot (xizmatlarni) etishtirish;
- ishlab chiqarilgan mahsulot sifati va raqobatbardoshligini dunyo bozori talablariga javob beradigan qilib etkazish;
- tadbirkorlik faoliyatini samarali tashkil etish va uni yanada kengaytirish imkoniyatlarini qo'lga kiritish;
- jahon bozorida o'zining mustahkam mavqeni egallash;
- daromadni ko'paytirish, yuqori samaraga erishish, sarf etilgan mablag'larni hech qanday talofat va yo'qotishlarsiz tez fursatda qoplash;
- mamlakat eksport imkoniyatlarini kengaytirish va jahon bozorida «qattiq» valyuta ishlab topishni o'rganish;
- mamlakat xazinasini to'ldirish;
- ichki, tashqi bozorda olib chiqiladigan mahsulotlar (ish, xizmat)ga bo'lgan talabni qondirish;
- milliy va jahon iqtisodiyoti ravnaqi va jamiyat farovonligini oshirish.

O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning ahamiyatini quyidagi raqamlar orqali ifodalash mumkin. Agar 1990 yilda mamlakatimizning investitsiya portfelida xorijiy investitsiyalar deyarli mavjud bo'lmagan bo'lsa, 2000 yilda investitsiya va kreditlarning ulushi 23,2 foizni, jumladan, hukumat kafolati bilan jalb etilgan xorijiy investitsiya va kreditlar 19,8 foizni, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar 3,4 foizni tashkil qildi. Xorijiy investorlar uchun yaratilgan qulay biznes muhiti, keng huquqiy kafolat va imtiyozlar tizimi, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarni rag'batlantirishga qaratilgan butun bir chora-tadbirlar majmuasi mamlakatimiz iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimini tubdan ko'paytirish imkonini berdi. Prezident I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, "2015 yilda ana shu maqsadlarga barcha moliyalashtirish manbalari hisobidan 15 milliard 800 million AQSh dollari miqdorida investitsiyalar jalb etildi va o'zlashtirildi. Bu 2014 yilga nisbatan 9,5 foiz ko'p demakdir. Jami investitsiyalarning 3 milliard 300 million dollardan ziyodi yoki 21 foizdan ortig'i

xorijiy investitsiyalar bo'lib, shuning 73 foizi to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalaridir"²⁴.

Quyidagi 4.1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, mamlakatimiz iqtisodiyotiga jalb etilgan xorijiy investitsiyalarning umumiy hajmida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning salmog'i 2007-2015 yillarda o'sish tendentsiyasiga ega bo'lgan. Bu iqtisodiyotni modernizatsiya qilish nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

4.1-jadval

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga jalb etilgan xorijiy investitsiyalarning dinamikasi²⁵ (foiz hisobida)

Iqtisodiyot tarmoqlari	Yillar				
	2007	2009	2011	2013	2015
Xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'i	24,5	35,4	23,5	23,1	21
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'i	20,6	30,5	21,2	16,9	15,2
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning jami xorijiy investitsiyalar hajmidagi salmog'i	84,0	86,2	78,8	72	73

Biroq, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'i 2013 yil va 2015 yilda nisbatan pasaygan. Mazkur pasayish tahlil qilingan davr mobaynida jami investitsiyalarning o'sish sur'atini to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning umumiy hajmidagi salmog'ini yuqori ekanligi ko'rinib turibdi. Xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'ini pasayganligi ichki manbalarning ko'payganligi bilan xarakterlanadi.

Albatta, bunday natijalarning qayd etilgani mamlakatimizda faol va samarali investitsiya siyosati olib borilayotganligidan dalolat beradi.

8.2. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllari

Ma'lumki, milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning bir qancha shakllari mavjud. Xorijlik investorlar O'zbekiston Respublikasi hududida investitsiyalarni quyidagi yo'llar bilan amalga oshirishlari mumkin:

²⁴ Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. – T.: O'zbekiston, 2016 y., 12-bet

²⁵ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining statistik ma'lumotlari.

1. O'zbekiston Respublikasining yuridik va (yoki) jismoniy shaxslari bilan birgalikda tashkil etilgan xo'jalik jamiyatlari va shirkatlarining, banklar, sug'urta tashkilotlari va boshqa korxonalarining ustav jamg'armalarida va boshqa mol-mulkida ulush qo'shib qatnashish. Bunga misol qilib XIIKlarni (ustav kapitalining kamida 30 foizi xorijlik investorga tegishli bo'lishi kerak) keltirish mumkin, ya'ni qo'shma korxonalar tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish eng ommabop shakl hisoblanadi.

2. Xorijlik investorlarga to'liq qarashli bo'lgan xo'jalik jamiyatlari va shirkatlarini, banklar, sug'urta tashkilotlari va boshqa korxonalarni barpo etish va rivojlantirish, ya'ni sof xorijiy investitsiyali korxonalar tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish. Bunda jami (100 %) ustav kapitali xorijlik investorga tegishli bo'ladi

3. Mol-mulk, aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlarni, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan emissiya qilingan qarz majburiyatlarini sotib olish asosida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

4. Intellektual mulkka, shu jumladan, mualliflik huquqlari, patentlar, tovar belgilari, foydali modellar, sanoat namunalari, firma nomlari va nou-xauga, shuningdek, ishchanlik nufuziga (gudvillga) huquqlar kiritish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

5. Kontsessiyalar, shu jumladan, tabiiy resurslarni qidirish, ishlab chiqish, qazib olish yoki ulardan foydalanishga bo'lgan kontsessiyalar olish asosida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

6. Savdo va xizmat ko'rsatish sohalari ob'ektlariga, turar-joy binolariga ular joylashgan er uchastkalari bilan birgalikda mulk huquqini, shuningdek, erga egalik qilish va undan foydalanish (shu jumladan, ijara asosida foydalanish) hamda tabiiy resurslarga egalik qilish va ulardan foydalanish huquqlarini sotib olish orqali xorij sarmoyasini jalb qilish.

7. Erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

8. Xalqaro lizing amaliyotini rivojlantirish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning eng ommabop shakli hisoblangan XIIKlarni tashkil etish va ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash yo'lida qator ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Keling, aziz o'quvchi, shu erda «xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxona»ga aniqlik kiritsak. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxona, deb nimaga aytiladi? Unga qanday ta'rif berish mumkin? Chunki, XIIK nimaligini to'liq anglamay turib, u haqda fikr bildirish ma'noga ega emas.

O'zbekiston milliy entsiklopediyasida «Korxona – yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ekt. Mahsulotlar ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish, ishlarni bajarish uchun tashkil etiladi, iqtisodiy faoliyatning xilma-xil turlari bilan shug'ullanadi. Davlat, munitsipial, jamoa, qo'shma, yakka (oila, xususiy) korxonalar bor»²⁶, deya ta'riflanadi. Mazkur ta'rifning e'tiborli jihati shundaki, unda korxonaning «qo'shma korxona» shaklida ham tashkil etilishi e'tirof etilgan. Chunki,

---

²⁶ O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. – T.: «O'ME» Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. – B. 48.

qo'shma korxonaga berilgan ta'riflarning aksariyatida mazkur masala e'tibordan chetda qolgan. Rossiyalik iqtisodchi-olimlardan L.Makarevich: «Korxona – mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ekti bo'lib, iste'mol talabini qondirish va foyda olish maqsadida qonunchilik asosida tashkil etiladi, tovarlar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanadi»²⁷, deb ta'rif beradi. Muallif ushbu ta'rifda qo'shma korxonalarni e'tibordan chetda qoldirganligi ko'rinib turibdi.

Shuningdek, iqtisodchi-olimlar B.Rayzberg, L.Lofovskiy, E.Stradubtsevalar ta'rifiga ko'ra: «qo'shma korxona, asosan, yuridik shaxslar tomonidan, mahalliy korxonalar yoki xorijiy hamkorlarning shaxsiy mablag'lari hisobidan ta'sischi joylashgan mamlakatda tashkil etilgan xo'jalik tashkilotidir. Mulkiy shakli jihatidan aktsiyadorlik, mas'uliyati cheklangan yoki sherikchilik ko'rinishida bo'lishi mumkin»²⁸. Mualliflar tomonidan «qo'shma korxona»ga berilgan ta'rif ayrim cheklanishlardan holi emasligi ko'rinib turibdi. Jumladan, so'nggi ta'rifda «ta'sischi joylashgan mamlakatda tashkil etilgan», deya qayd etilgan jumla munozaralidir. Nazarimizda, mazkur jumla qo'shma korxonalarining iqtisodiy mohiyatini ochib berishga bevosita xizmat qilmaydi. Chunki, qo'shma korxonaning ta'sischisi ikkinchi mamlakatda joylashgan bo'lib, uning o'zi boshqa mamlakat hududida tashkil etilishi amaliyotdan ma'lum.

A.Borisov tomonidan tuzilgan «Katta iqtisodiy lug'at»da: «Qo'shma korxona ikki yoki undan ortiq yuridik shaxslar tomonidan tashkil topgan xo'jalik yuritish shaklidir. Qo'shma korxona mahalliy tadbirkorlar yoki xorijiy hamkorlar ishtirokida tashkil etiladi. Ta'sischilardan biri jismoniy shaxs bo'lishi mumkin. Qo'shma korxona ustav kapitalining hamkorlikda shakllantirilishi va ta'sischilardan biri joylashgan hududda tashkil etilishi uning o'ziga xos xususiyatga ega ekanligidan dalolat beradi»²⁹, deya ta'riflangan. Fikrimizcha, qo'shma korxonaga berilgan mazkur ta'rif mantiqiy jihatdan bir-biriga uzviy bog'lanmagan. Shu bilan birga, qo'shma korxonaning ta'sischilaridan faqat biri emas, ikkalasi ham jismoniy shaxslar bo'lishi mumkin, ya'ni ikkita mamlakatning vakili hisoblangan jismoniy shaxslar o'z mablag'larini qo'shma korxonaning ustav kapitaliga kiritish asosida uni tashkil etishi ham mumkinligi e'tirof etilmagan.

O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 apreldagi «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi Qonunning 6-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi hududidagi xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar deganda aktsiyalarining (ulushlari, paylarining) yoki ustav jamg'armasining kamida o'ttiz foizini xorijiy investitsiyalar tashkil etadigan korxonalar tushuniladi. Ular O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga zid kelmaydigan har qanday tashkiliy-huquqiy shakllarda faoliyat ko'rsatadilar. XIIK qatnashchilaridan biri ushbu qonunga ko'ra xorijlik investor bo'lishi shart.

Umumlashtiradigan bo'lsak, ikki yoki undan ortiq mahalliy va xorijiy mamlakat sub'ektlari ishtirokida tovar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish, foyda olish

²⁷ Макаревич Л.М. 200 правил бизнеса. – М.: «Дело и Сервис», 2003. – С. 125.

²⁸ Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Страдубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 4-изд., перераб. и доп. – М.: «Инфра-М», 2005. – С. 235.

²⁹ Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: «Книжный мир», 2005. – С. 126.

maqsadida yuridik shaxs sifatida tashkil etiladigan, mamlakatning qonunchilik talablari asosida tuzilgan xo'jalik yurituvchi sub'ektga qo'shma korxona deyiladi.

XIIK davlat ro'yxatiga olingan paytdan e'tiboran yuridik shaxs huquqiga ega bo'ladi. XIIKlar tashkil etish va ularni davlat ro'yxatiga olish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

XIIKlar tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning keng tarqalgan shakllardan biri hamkorlikda qo'shma korxonalarni tashkil etishdir. O'zbekiston Respublikasida qo'shma korxona deganda xorijiy investor faqat yuridik shaxs bo'lgan, nizom kapitalining eng kam miqdori 150000 AQSh dollariga teng bo'lgan ekvivalent summani tashkil etgan korxonalarga aytiladi³⁰. XIIK nizom jamg'armasining 150000 AQSh dollaridan kam bo'lmasligi, asosan, sifatsiz mahsulotlarning oldi-sotdisi va ularni respublikaga import qilish ishlari bilan shug'ullanishga ixtisoslashgan kichik XIIKlarning keragidan ortiqcha kirib kelishining oldini olish maqsadida belgilangan.

O'zbekiston Respublikasidan tashqarida XIIKlarning sho''ba korxonalari, filiallari, vakolatxonalari va boshqa alohida bo'linmalari tashkil etilishi mumkin.

XIIKlar ixtiyoriy ravishda O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi hududida uyushmalar, kontsernlar, korporatsiyalar, konsortsiumlar va boshqa xo'jalik birlashmalari tashkil etishi, amal qilib turgan birlashmalar tarkibiga to'la huquqli a'zo sifatida kirishi mumkin.

XIIKlar qonun hujjatlariga muvofiq quyidagi huquqlarga ega: O'zbekiston hududida, shuningdek, undan tashqarida har qanday valyutada, har qanday bankda hisobvaraqlar ochish, ulardan foydalanish va ularni tasarruf etish; xorijiy valyutada ssudalar olish va uni qaytarish; XIIKlarning hisobvaraqlaridagi mablag'lardan foydalanishni cheklash yohud mablag'larni majburiy olish davlat boshqaruv organlari tomonidan faqat qonunda belgilangan tartibda amalga oshirilishi mumkin.

XIIKlarni tashkil etishni ichki, tashqi va strategik sabablarga bo'lish mumkin

4.2-jadval

Xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalarni tashkil etish sabablari

Ichki sabablar	Investitsiya muhitining ustunliklaridan foydalanish

³⁰ Vahobov A. va boshq. Xalqaro moliya munosabatlari: Darslik. /Mual.: A.Vahobov, N.Jumaev, U.Burxanov. – T.: «Sharq», 2003. – B. 277.

	Risklarni taqsimlash
	Ishlab chiqarish miqyosida tejash
	Boshqaruvning yangi usullarini o'rganish
	Xorijiy bozorlarga chiqishni jadallashtirish
	Shartnoma xarajatlarini kamaytirish
Tashqi sabablar	Jahon bozoriga chiqish
	Siyosiy keskinlikning yumshashi
	Milliy hukumat talablari
	Samarali raqobatni vujudga keltirish
Strategik sabablar	Mustahkam xom ashyo bazasiga ega bo'lish
	Texnologiyalar transferti
	Ishlab chiqarish diversifikatsiyasi
	Mamlakatda uzoq vaqt faoliyat olib borish imkoniyati

Mamlakatimizda XIIKlar faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ularga soliq va bojxona imtiyozlari, imtiyozli kreditlar, qonun o'zgarishligi kafolatlari, sug'urta va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa shakllarda amalga oshirilmoqda.

XIIKlar faoliyatining tahlili quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

- mamlakatimizning sust rivojlanayotgan hududlariga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish yuzasidan olib borilayotgan chora-tadbirlarni faol davom ettirish zarur. Bunda hududiy boshqaruv organlarining turli sohalaridagi investitsiya loyihalarining amaliyotga samarali tatbiq etilishi yuzasidan mas'uliyatini oshirish lozim;
- har bir hudud bo'yicha tahliliy ma'lumotlar bazasini shakllantirish yuzasidan amaliy tadbirlar ishlab chiqish va xorijiy investorlarni hududning eksport imkoniyatlari bo'yicha zaruriy ma'lumotlar bilan ta'minlash;
- investitsiyalarni keng ko'lamda jalb qilish maqsadida mamlakatimizning kam rivojlangan hududlarida infratuzilmalarni rivojlantirish dasturlari bajarilishi yuzasidan davlat monitoringini o'rnatish. Bunda, ayniqsa, telekommunikatsiya va mexmonxona xo'jaligi sohalarini rivojlantirishga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir;
- qo'shma korxonalarning nizom fondida xorijiy investorning egallagan ulushini hisobga olgan holda minimal talabdan oshgan har bir foizi uchun qo'shimcha soliq imtiyozlarini berish;
- investitsiya dasturlarini tuzishda va yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirishda mamlakat hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini hisobga olish.

Qo'shma korxonalarga qo'shimcha kafolatlar va ularni himoya qilish choralari har bir muayyan holda, ya'ni;

- respublikaning eksport imkoniyati mustahkamlanishi va kengayishini, mamlakatimizning jahon xo'jalik aloqalariga integratsiyalashuvini ta'minlovchi ustuvor loyihalarga investitsiyalar kiritilayotganda;
- amalga oshirilishi xom ashyo va materiallarni qayta ishlashga, iste'mol tovarlari ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishga, aholini ish bilan ta'minlashga qaratilgan kichik tadbirkorlik sohasidagi loyihalarga investitsiyalar kiritilayotganda berilishi mumkin.

8.3. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning iqtisodiyotni modernizatsiya qilishdagi roli

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar:

- investorga investitsiya kiritilayotgan ob'ekt ustidan nazorat qilish huquqini beruvchi ishlab chiqarishga sarflangan uzoq muddatli xorijiy qo'yilmalarni;
- pirovard maqsadi foyda ko'rinishida daromad olishga qaratilgan tadbirkorlik kapitalining ustuvor shaklini;
- xususiy kapitalga asoslangan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni;
- xorijiy investorning investitsiya kiritilayotgan ob'ekt ustidan to'liq egalik qilishini;
- xorijiy investor tomonidan investitsiya kiritilayotgan ob'ekti ustav kapitalining 10 %dan kam bo'lmagan qismi ustidan nazorat o'rnatishini;
- xorijiy investorning investitsiya kiritilayotgan ob'ektlarni boshqarishda samarali qatnashishini;
- mustahkam iqtisodiy munosabatlarni o'rnatish hamda korxona ustidan nazorat xuquqini qo'lga kiritish maqsadida kapital va resurslarning transchegaraviy harakatini qamrab oladi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning O'zbekistonga kirib kelishi qisqa vaqt ichida mulkchilikning turli shakllarini tashkil topishiga ko'maklashdi, O'zbekiston iqtisodiyotida tarkibiy qayta qurishni, nufuzli tarmoqlarning barpo etilishini ta'minladi. Eng muhimi, O'zbekiston iqtisodiyotining baynalmilallashini va O'zbekistonning xalqaro bozorga o'z mahsulotlarini olib chiqishini va u erda o'z o'rniga ega bo'lishini ta'minladi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning kirib kelishi respublikamizda xususiylashtirish jarayonlarini tashkil etish bosqichlari bilan bog'liq bo'ldi. Shu bilan bir qatorda, respublikada iqtisodiy islohotlarning huquqiy poydevorini yaratish ham, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimlari shakllarini belgilab berdi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning oqimlari:

- O'zbekiston iqtisodiyotida qo'shma korxonalarining barpo etilishiga asos soldi;
- xorijiy korxonalar barpo etilishiga zamin yaratdi.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, milliy iqtisodiyotning to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanish holati ichki bozor hamda eksportning hajmi, tabiiy va mineral resurslar, malakali ishchi kuchi mavjudligi, bozor islohotlarini amalga oshirish sur'atlari, iqtisodiy barqarorlik omillari bilan bog'likdir.

O'tish iqtisodiyoti mamlakatlarining to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning jozibadorligini belgilovchi omillarni besh guruhga bo'lish mumkin:

- bozor omillari (ichki bozor va eksport imkoniyatlari);
- boy tabiiy resurslarning mavjudligi;
- ishlab chiqarish xarajatlari omillari;
- investitsiya muhiti;
- mamlakatning iqtisodiy rivojlanish strategiyasi.

Iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida xorijiy investitsiyalar, ayniqsa, to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalar uchun qator imtiyozlar berildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 11 apreldagi «To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni³¹ga ko'ra, 2005 yilning 1 iyulidan boshlab to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etadigan iqtisodiyot tarmoqlari korxonalari asosiy faoliyat bo'yicha daromad (foyda) solig'i, mulk solig'i, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va hududlarni obodonlashtirish solig'i, ekologiya solig'i, mikrofirma va kichik korxonalar uchun belgilangan yagona soliq to'lashdan, shuningdek, Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lashdan ozod etildi. Farmonda belgilanganidek, to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalar hajmi quyidagicha bo'lganda mazkur soliq imtiyozlari beriladi:

- 300 ming AQSh dollaridan 3 million AQSh dollarigacha – 3 yil muddatga;
- 3 million AQSh dollaridan 10 million AQSh dollarigacha – 5 yil muddatga;
- 10 million AQSh dollaridan ortiq bo'lganda – 7 yil muddatga.

Ushbu soliq imtiyozlari quyidagi shartlar asosida qo'llanilishi belgilab qo'yilgan; 1) mazkur korxonalarni ortiqcha ishchi kuchi bo'lgan mintaqalar –Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax, Qashqadaryo, Sirdaryo, Surxondaryo, Xorazm viloyatlarda, shuningdek, Navoiy, Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlarining qishloq aholi punktlarida joylashtirish; 2) korxonaning ustav kapitalida xorijiy ishtirokchilarning ulushi kamida 50 foizni tashkil etishi lozim; 3) ushbu korxonalar davlat ro'yxatidan o'tkazilgandan keyin to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni kiritish; 4) xorijiy investitsiyalarni erkin almashtiriladigan valyuta yoki yangi zamonaviy

---

³¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 11 apreldagi «To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 3594-sonli Farmoni, (1-2-bandlari).

texnologik uskuna tarzida qo'yish; 5) mazkur imtiyozlarni qo'llanilishi muddati davomida imtiyozlardan olingan daromadni korxonani yanada rivojlantirish maqsadida qayta investitsiyalashga yo'naltirish.

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar tarkibiga:

- ishlab chiqarish (asosiy va aylanma) fondlari, ularni kengaytirish, qayta qurish va qayta qurollantirishga qo'yiladigan iqtisodiy resurslar;
- ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilma xarajatlari (bino va inshootlar, uy-joylar);
- pul qiymatiga ega bo'lgan nomoddiy aktivlar (qimmatli qog'ozlar, patentlar, texnik va texnologik yangiliklar, loyihalar va boshqa intellektual mulk ob'ektlari)ni kiritadi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning investitsiya faolligi va kuchli raqobat muhiti yaratilishiga ta'siri quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- integratsiyalashuvni ta'minlangan holda raqobat muhitini ta'minlaydi, raqobatga undaydi;
- xorij boshqaruv tajribasini qo'llashga undaydi;
- iqtisodiyot sub'ektlaridan investitsiya faolligini talab etadi;
- yangi uskuna, jihoz, zamonaviy texnika, texnologiyani qo'llashga chorlaydi;
- yangi texnika-texnologiya asosida yangi mahsulot ishlab chiqarishni, yangi bozorlarni egallashni nazarda tutadi;
- investitsiya muhitini takomillashtirib borishni talab etadi;
- ishlab chiqarishning modernizatsiya qilinishini ta'minlaydi;
- o'z manfaatlari ustunligini nazarda tutadi;
- ishonch qozonish uchun kuchli rag'batlantirish, imtiyozlar, kafolatlar tizimini talab qiladi;
- xorijdan turli aktivlar kirib kelishi asosida qabul qiluvchi mamlakatda iqtisodiyotni yuksaltiradi, soliq, boj, ijara va boshqa tushumlarning ko'payishini ta'minlaydi.

8.4. «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi va «Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlarining mazmuni, maqsadi va ahamiyati. Xorijiy investorlarga berilgan imtiyozlar, kafolatlar va rag'batlantirish omillari

Xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb etishdan manfaatdorlik har qanday davlatning o'z investitsiya siyosatini ishlab chiqishini talab etadi. Bu siyosat xorijiy investitsiyalarni jalb etishning o'ziga xos yo'nalishini, shuningdek, ularni jalb etishni

rag'batlantirish tizimini aniqlab beradi va investitsiya faoliyatining huquqiy tartibini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasining «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi Qonunning asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasi hududida xorijiy investitsiyalar amalga oshirilishining huquqiy asoslari va tartibini belgilab berishdan iborat. Ushbu qonunning asosiy vazifalari bo'lib:

- xorijiy investitsiyalar kirib kelishini rag'batlantirish yo'li bilan O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish va uning jahon iqtisodiy tizimiga qo'shilishiga ko'maklashishdan;

- xorijning moliyaviy, moddiy, intellektual va boshqa resurslarini, zamonaviy xorijiy texnologiyalarni va boshqaruv tajribasini jalb etish hamda ulardan oqilona foydalanishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasining «Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida»gi Qonunining maqsadi O'zbekiston Respublikasi hududida xorijiy investitsiya faoliyatini amalga oshirayotgan xorijlik investorlar huquqlarining kafolatlarini va ularni himoya qilish choralari belgilab berishdan iborat bo'lib, uning asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- xorijlik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish bo'yicha kompleks choralarni shakllantirish;

- xorijlik investorlar va xorijiy investitsiyalarning ayrim toifalari uchun qo'shimcha kafolatlar berish shart-sharoitlarini va ularni himoya qilish choralari belgilash.

O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 apreldagi «Chet el investitsiyalari to'g'risida»ga Qonuniga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida xorijlik investorlar quyidagilar bo'lishi mumkin: chet el davlatlari, chet el davlatlarining ma'muriy yoki hududiy organlari; davlatlararo bitimlar yoki boshqa shartnomalarga muvofiq tashkil topgan yoki xalqaro ommaviy huquq sub'ektlari bo'lgan xalqaro tashkilotlar; chet el davlatlarining qonun hujjatlariga muvofiq tashkil topgan va faoliyat ko'rsatib kelayotgan yuridik shaxslar, boshqa har qanday shirkatlar, tashkilotlar yoki uyushmalar; chet el davlati fuqarolari bo'lmish jismoniy shaxslar, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar va chet ellarda doimiy yashaydigan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari.

Xorijlik investorlar va xorijiy investitsiyalar uchun adolatli va teng huquqli rejim, ularning to'liq va doimiy himoyasi hamda xavfsizligi ta'minlanadi. Bunday rejim O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida belgilab qo'yilgan rejimga qaraganda noqulayroq bo'lishi mumkin emas.

Xorijiy investitsiyalarning huquqiy rejimi O'zbekiston Respublikasi yuridik va jismoniy shaxslari tomonidan amalga oshirilayotgan investitsiyalarning tegishli rejimiga qaraganda noqulayroq bo'lishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan me'yorlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasining milliy xavfsizligi manfaatlarini himoya etish maqsadida iqtisodiyot va faoliyatning muayyan sohalarida xorijiy investitsiyalar uchun cheklashlar yoki taqiq nazarda tutilgan bo'lishi mumkin.

Xorijlik investorlarning O'zbekiston Respublikasi qonunlari bilan kafolatlangan huquqlari va manfaatlari buzilganda ularni tiklash O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari, shu jumladan, xalqaro shartnomalari bilan tartibga solinadi.

Investitsiyalar va xorijlik investorlarning tavakkalchiligini sug'urta qilish ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladi.

Prezident I.A.Karimovning 2012 yil 10 apreldagi «To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb etilishini rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmonida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investorlar uchun yanada qulay moliyaviy sharoitlar yaratildi. Mazkur Farmonda belgilanishicha, xorijiy investorning pul shaklidagi ulushi 5 million AQSh dollaridan kam bo'lmagan yangidan tashkil etilayotgan xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar davlat ro'yxatidan o'tgan sanadan boshlab 10 yil mobaynida, soliq qonunchiligida o'zgarishlar yuz bergan hollarda, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i (tovarlar, ishlar, xizmatlarni realizatsiya qilish aylanmasi), mol-mulk solig'i, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i, yagona ijtimoiy to'lov, yagona soliq to'lovi, shuningdek, Respublika yo'l jamg'armasiga hamda Ta'lim va tibbiyot muassasalarini rekonstruktsiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lashning mazkur korxonalar davlat ro'yxatidan o'tish sanasida amal qilgan me'yorlari va qoidalarini qo'llashga haqlidirlar. Farmonga muvofiq, qiymati 50 million AQSh dollaridan oshadigan va xorijiy investorning ulushi kamida 50 foiz bo'lgan investitsiya loyihalari doirasida ishlab chiqarish maydonidan tashqaridagi zarur tashqi muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlarini qurish byudjet mablag'lari hamda boshqa ichki moliyalashtirish manbalari hisobidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 11 apreldagi «To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 3594-sonli Farmoni bilan belgilangan soliq imtiyozlari 2012 yilning II choragidan boshlab quyidagi shartlar asosida qo'llanilishi belgilangan:

- Toshkent shahri va Toshkent viloyati istisno etilgan holda, respublikaning barcha mintaqalarida joylashtiriladigan xorijiy sarmoyalar ishtirokidagi korxonalarga tatbiq etiladi;
- korxonaning ustav kapitalida xorijiy ishtirokchilarning ulushi kamida 33 foizni tashkil etishi lozim;
- xorijiy investitsiyalarni erkin almashtiriladigan valyuta yoki yangi zamonaviy texnologik uskuna tarzida qo'yish;

– mazkur imtiyozlarning qo'llanish muddati davomida imtiyozlardan olingan daromadning kamida 50 foizini korxonani yanada rivojlantirish maqsadida qayta investitsiyalashga yo'naltirish.

Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasining me'yoriy-huquqiy va qonun hujjatlarida xorijiy investitsiyalar uchun quyidagi kafolatlar va rag'batlantirish omillari amal qiladi:

- davlat investitsiya faoliyati sub'ektlarining huquqlarini kafolatlaydi;
- davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari investitsiya faoliyati sub'ektlarining qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshirilayotgan faoliyatiga aralashishga haqli emas;
- davlat investitsiyalar himoya qilinishini kafolatlaydi;
- O'zbekiston Respublikasida investitsiyalar va investorlarning boshqa aktivlari davlat mulkiga aylantirilmaydi;
- investitsiyalar va investorlarning boshqa aktivlari rekvizitsiya qilinmaydi;
- investitsiya faoliyati sub'ektning investitsiya faoliyati natijasida olingan foydasi (daromadi) soliqlar, yig'imlar va boshqa majburiy to'lovlar to'langach, uning xohishiga ko'ra reinvestitsiya qilinishi yoki boshqa har qanday usulda ishlatilishi mumkin;
- investitsiya faoliyati sub'ekti olgan aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar, uning maqsadli bank omonatlari, shuningdek, olingan mol-mulk olib qo'yilgan (rekvizitsiya qilingan) hollarda ular qiymati yoki ijara to'lovlari qonun hujjatlariga muvofiq qoplanadi (kompensatsiya to'lanadi);
- O'zbekiston Respublikasining yangi qonun hujjatlarini qabul qilish investitsiyalash shart-sharoitlarini yomonlashtirishi mumkin. Agar O'zbekiston Respublikasining keyingi qonun hujjatlari investitsiyalash shart-sharoitlarini yomonlashtirsa, unda xorijlik investorlarga nisbatan investitsiyalash sanasida amal qilgan qonun hujjatlari investitsiyalash paytidan boshlab o'n yil mobaynida qo'llaniladi. Xorijlik investor o'z xohishiga ko'ra yangi qonun hujjatlarining investitsiyalash shart-sharoitlarini yaxshilaydigan qoidalarini qo'llash huquqiga egadir;
- xorijlik investorlarga xorij valyutasidagi pul mablag'larini O'zbekiston Respublikasiga va undan tashqariga, ular soliqlar hamda boshqa majburiy to'lovlarni O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda to'lashi sharti bilan, biron-bir cheklashsiz erkin o'tkazish kafolatlanadi.

Xulosa qilib aytganda, milliy iqtisodiyotimizda xorijiy investitsiyalarning me'yoriy-huquqiy asoslari bunyod etilgan bo'lib, ularda yaratilgan shart-sharoitlar, jumladan, soliq va bojxona imtiyozlari, qonun o'zgarimaslik kafolatlari, foyda olish va mulklarning rekvizitsiya qilinmasligi va boshqa kafolatlar respublika iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar jalb qilinishini yanada rag'batlantiradi va uning jahon xo'jaligi tizimiga uyg'unlashuvini ta'minlaydi.

9-MAVZU. INVESTITSIYA RISKLARI VA ULARNI PASAYTIRISH YO'LLARI

Reja:

9.1. Investitsiya faoliyatida risklar va ularning tasniflanishi.

9.2. Investitsiya faoliyatida risklarni boshqarishning mazmuni, mohiyati va bosqichlari.

9.3. Risk va noaniqlik sharoitida investitsiya loyihalarini tahlil qilish va baholash usullari.

9.4. Investitsiya risklarini pasaytirish yo'llari.

9.1. Investitsiya faoliyatida risklar va ularning tasniflanishi.

Investitsion faoliyatda risk - bu investitsiyalarni qisman yoki to'liq yo'qotish, kutilgan daromaddan kamroq foyda olish va loyihada ko'zlangan maqsadlarga erisha olmaslik xataridir. Loyihadan qanchalik ko'p miqdorda daromad kutilsa, u shunchalik yuqori riskli hisoblanadi.

Hozirgi kunda loyiha risklari deganda loyihani amalga oshirish natijasida ko'zlangan daromadlarning pasayishiga sabab bo'ladigan vaziyatlar majmuasi tushuniladi. Shu bilan birga loyiha riski investitsion loyihani amalga oshirishga halaqit beradigan yoki loyiha samaradorligini pasaytiradigan risklarning yig'indisini ham anglatadi.

Riskni ma'lum bir qarorni qabul qilish natijasida zaxiralarni yo'qotish imkoniyati, daromadlarni ololmaslik yoki qo'shimcha xarajatlar zarurati sifatida belgilash mumkin.

Risk - bu bashorat qilinayotgan loyihani amalga oshirishda xaqiqiy sharoitlardan ozgina chekinilganda daromadlarni ololmaslik yoki zararlarning paydo bo'lib qolish ehtimolidir. Risk kutilishi mumkin bulgan xatar bo'lib, investitsiyadan mo'ljallangan foydani olish jarayoniga xos bo'lgan noumidsizlikdir.

Risklarning paydo bo'lish sabablari turlichadir. Masalan, ma'lumotlarning tanqisligi yoki to'liq bo'lmasligi, tashqi va ichki muhitdagi xarakatlar (raqobatchilar, ishchilar holati, xukumat va boshqalarning xarakatlari) va h.k. "Risk" tushunchasiga juda yaqin bo'lgan "noaniqlik" tushunchasi riskning aniq turlarini tasniflash uchun sinonim sifatida qo'llaniladi. Noaniqlik – bu investitsion loyihani amalga oshirish shart-sharoitlari xaqidagi ma'lumotlarning to'liq yoki aniq emasligidir. Masalan, inflyatsiya xaqidagi, texnika-texnologiyalardagi o'zgarishlar haqidagi, loyiha quvvatining, ob'ektning qurilish va foydalanishga topshirish muddatlari, xarajat va natijalarning notug'ri hisob-kitob qilinishi kabi ma'lumotlarning to'liq yoki aniq emasligi natijasida noaniqlik yuzaga keladi.

Loyihani amalga oshirish jarayonida yuzaga kelish imkoniyati bilan bog'liq ko'ngilsiz holatlar va oqibatlar risk tushunchasi bilan izohlanadi.

Risk bilan noaniqlikning farqi shundaki, natijalar ehtimolligi joriy davr ma'lumotlari asosida baholanayotgan vaqtda risk e'tiborga olinadi. Noaniqlik esa bunday ehtimollik o'tgan va kelasi davr ma'lumotlari etishmasligi yoki to'liq emasligi sababli sub'ektiv aniqlangan vaqtda e'tiborga olinadi. Har qanday holda ham kelgusi iqtisodiy holatlar istiqbolini belgilash (inflyatsiya, foiz stavkasi, talab va taklif, ishlab chiqarish, sotish hajmi va boshqalar) kelajakning ma'lum emasligi sababli faqat taxminiy va noaniq natijalar bo'lishi mumkin. Chunki o'tgan davr ma'lumotlari asosida faqat noma'lum kelajakda yuz berishi mumkin bo'lib o'tgan rivojlanish tendentsiyasini aniqlash mumkin.

Noaniqlik va risklarning har ikkalasi ham loyihadagi yo'qotish va zararlarga bog'liq bo'lganligi uchun ularning bir-biri bilan uzviy aloqadorlikda ifodalash maqsadga muvofiqdir.

Investitsiya risklarini turli belgilar bo'yicha tasniflash mumkin.

1. Tarkibi bo'yicha risklar quyidagilarga bo'linadilar: iqtisodiy risk; bozor riski; inflyatsiya riski; valyuta riski; siyosiy risk; ijtimoiy risk; ekologik risk; texnologik risk; marketing riski; moliyaviy risk; kredit riski; bankrotlik riski; ilm-texnika riski; informatsion risk va boshqalar.

2. Muddati bo'yicha risklar quyidagilarga bo'linadilar: qisqa muddatli risklar; uzoq muddatli risklar.

3. Olinadigan natijaga qarab risklar: spekulativ risk - ular ta'sirida katta zarar yoki katta foyda olish imkoniyati bor; sof risklar - ular ta'sirida nolga teng bo'lgan zarar(foйда) ko'rish mumkin.

4. Loyihaga ta'sir etish darajasi bo'yicha risklar quyidagilarga bo'linadi: mumkin bo'lgan risklar - ular ta'sirida kutilgan foydadan ayrilish mumkin; kritik risklar - loyiha pul tushumlaridan ayrilish xatari; katastrofik risklar - daromaddan va kiritilgan investitsiyalardan ayrilish xatari.

Investitsion loyihalarni amalga oshirish jarayonida uning har bir bosqichi (fazasi) o'ziga xos risklar bilan bog'liqdir. Birinchi bosqichda (investitsiya oldi fazasida) ko'proq loyiha tashabbuskorlari marketing riskiga, bozor riskiga, informatsion va ijtimoiy risklarga ta'sirchan bo'ladi. Investitsiya bosqichida ko'proq ilm-texnika riski, moliyaviy risklar, tashqi iqtisodiy risklar va siyosiy risklar o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ekspluatatsiya bosqichida esa loyiha ishtirokchilari texnologik, ekologik, fors-major, noliqvidlik, iqtisodiy va moliyaviy risklar bilan yuzma-yuz bo'lish ehtimoli mavjud. Bundan tashqari, loyiha faoliyatida eng ko'p uchraydigan risklar ham mavjud. Masalan: iqtisodiy qonunlarning va iqtisodiy xolatning o'zgarib turishi; investitsiyalash va foydadan foydalanish shartlari bilan bog'liq risklar; savdo va mahsulot etkazib berishga cheklashlar kiritish; chegaralarning berkilishi; siyosiy holatning noaniqligi yoki hududdagi yohud mamlakatdagi noma'qul ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasi, yangi texnika-texnologiya parametrlari, mahsulot sifati haqidagi ma'lumotlarning to'liq emasligi yoki noaniqligi, bozor kon'yunkturasining, ya'ni baho, valyuta kurslari, yalpi ichki mahsulot va boshqalarning o'zgarib turishi, tabiiy iqlim sharoitlarining o'zgarishi, tabiiy ofatlarning yuz berishi, ishlab chiqarish texnik risklari - asbob-uskunalarining

buzilishi va to'xtab qolishi; loyiha ishtirokchilari maqsadlarining noaniqligi, ularning moliyaviy holati va ishdagi obro'si haqidagi ma'lumotlarning to'liq emasligi va boshqalar.

Moliyaviy bozor eng yuqori riskga ega bo'lgan soha deb hisoblanadi. Undagi risklar ikkita katta guruhga bo'linadi:

- tizimli risklar;
- tizimsiz risklar.

Tizimli risklar (investitsiya portfeli risklari) - bu xatar ta'siriga ba'zi bir qimmatli qog'ozlar emas, balki butun bozor, uni katta bir qismi risklarga uchraydi. Bu holda iqtisodiy nobarqarorlik tufayli yoki boshqa sabablarga ko'ra ko'pchilik emitent va qimmatli qog'ozlar egalari zarar ko'rishlari mumkin. Tizimli risklarga quyidagilar kiradi: foiz riski; valyuta riski; inflyatsiya riski; siyosiy risklar.

Tizimsiz risklar - xatarga ba'zi bir qimmatli qog'ozlar yoki ularni majmuasi uchraydi, ya'ni ma'lum bir korxonaning qimmatli qog'ozlari yoki tarmoqning qimmatli qog'ozlari kiradi. Tizimsiz risklarga quyidagilar kiradi: tadbirkorlik riski; moliyaviy risklar; nolikvidlik riski.

Yuqorida keltirilgan tasniflashlarga asoslangan holda, loyiha faoliyatidagi risklarni quyidagi guruhini keltirish mumkin:

- 1) loyiha ishtirokchilari riski;
- 2) loyiha smeta qiymatining oshish riski;
- 3) qurilishni o'z vaqtida tugamaslik riski;
- 4) ish va ob'ekt sifatining pastligi riski;
- 5) konstruksion va texnik risklar;
- 6) ishlab chiqarish riski;
- 7) boshqaruv riski;
- 8) sotish riski;
- 9) moliyaviy risk;
- 10) mamlakat riski;
- 11) ma'muriy risk;
- 12) huquqiy risk;
- 13) fors-major riski.

Loyiha ishtirokchilari riski - bu ishtirokchilarning loyiha faoliyati doirasida o'z majburiyatlarini anglagan holda yoki majburiy tarzda bajarmaslik riski. Birgina loyiha ishtirokchisining o'z majburiyatlarini bajarmasligi, boshqa ishtirokchilarning o'z majburiyatlarini bajara olmasligiga olib kelishi, natijada loyiha barbod bo'lishi mumkin. Loyixa ishtirokchilari riskiga quyidagilar sabab bo'lishi mumkin: ishtirokchilarning vijdotsizligi; ularning professionallik darajasi, moliyaviy holatining nobarqarorligi, ishtirokchilarni turli risklardan etarlicha sug'urtalanmaganligi natijasida kelib chikadi. Masalan, loyiha smeta qiymatining oshish riski qurilish tashkilotining vijdotsizligi natijasida ro'y berishi mumkin. Ish sifatining pastligi riski, ko'p hollarda, tanlangan pudratchi va boshqa ishtirokchilarning etarli tajribaga ega emasligi bilan bog'liq bo'ladi.

Loyiha smeta qiymatining oshish riskiga quyidagilar sabab bo'lishi mumkin: loyihalash jarayonidagi xatolar, pudratchilarning resurslardan samarali foydalanishni ta'minlay olmasligi, loyihani amalga oshirish shartlarini o'zgarishi va boshq.

Qurilishni o'z vaqtida tugallanmaslik riskiga quyidagilar ta'sir ko'rsatadi: pudratchilarning o'z majburiyatlarini bajarmasliklari; tashqi shart-sharoitlarning o'zgarishi, qurilish ishlari muddatining cho'zilib ketishi natijasida qo'shimcha xarajatlar kelib chiqishi: kredit bo'yicha foizlarni hisoblash, narxlarning inflyatsiya natijasida o'sishi oqibatida ish va material qiymatining oshishi kabi qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, bu risk natijasida kelgusidagi ob'ektga xom ashyo etkazib beruvchilar bilan va kelgusidagi loyiha mahsuloti iste'molchilari bilan shartnomaviy munosabatlar to'xtashi mumkin.

Ish va ob'ekt sifatining pastligi riski pudratchilar majburiyatining buzilishi, loyixalashtirishdagi xatolar va boshqalar natijasida kelib chiqishi mumkin. Ob'ekt sifatining pastligi natijasida loyiha bo'yicha qo'shimcha investitsion xarajatlar qilinishi kerak bo'ladi. Bu xarajatlar kamchiliklarni tuzatishga sarflanishi mumkin. Agar kamchilik saqlanib qoladigan bo'lsa, loyiha mahsulotini ishlab chiqarishga qo'shimcha xarajatlar qilish kerak bo'ladi.

Konstruksion va texnologik risk. Konstruksion risk - bu investitsiya fazasidayoq loyiha texnik amalga oshmaslik riskidir. Bu loyiha hujjatlarini ishlab chiquvchilarning xatolari, bu hujjatlarni ishlab chiqishda zarur bo'lgan ma'lumotlarni etarli yoki aniq emasligi natijasida ro'y berishi mumkin. Texnologik risk - bu ishlab chiqarish texnologiyalarining sanoat darajasida qo'llanilmasligi natijasida ma'lum texnik-iqtisodiy parametrlardan ob'ekt ekspluatatsiyasidagi cheklanishlar riski. Bunga ekspluatatsiya xarajatlarining oshishi, ekologik me'yorlarga mos kelmaslik kabilar ta'sir etadi.

Ishlab chiqarish riski - bu ishlab chiqarish jarayonida kamchiliklarni yuzaga kelish riski. Bu ishlab chiqarish davomiyligining buzilishida, ob'ektning loyihaviy quvvatga erishmasligida, qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlarida namoyon buladi. Ishlab chiqarish riskining bir turi bu texnologik riskdir. Bu risklar ta'minotdagi uzilishlar, resurs zaxiralarining etishmasligi, xom ashyo sifatining pastligi, transport masalalari va boshqalar sabab kelib chiqadi. Ishlab chiqarish xarajatlarining yuqori darajasi xarajatlarni xato hisoblash, xom ashyo va boshqa resurlar miqdori va sifatiga ma'lum talablarni aniq emasligi natijasida bo'ladi.

Boshqaruv riski - bu ishlab chiqarish riskining bir turi, boshqaruvchi shaxsning tajriba va malakasini etarli darajada emasligi natijasida ro'y beradi. Ayrim hollarda, boshqaruv riski deganda, loyiha faoliyatining barcha faza va bosqichlaridagi menejment darajasining pastligi va xatolari bilan bog'liq risklar tushuniladi.

Sotish riski - bu loyiha mahsuloti sotish xajmining va shu mahsulot baxosining kamayish riskidir. Sotish riski bozor kon'yunkturasining o'zgarishi, marketing yoki baxo riski deb ham ataladi. Sotish riski, ayniqsa bahoni taxmin qilish ancha qiyin bo'lgan, yangi mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq loyihalarda yuqori bo'ladi.

Moliyaviy riski. Bu riskning loyiha faoliyatidagi asosiy turlari: a) kredit riski; b) valyuta riski; v) foiz stavkasini o'zgarish riskidir. *Kredit riski* - bu loyihani amalga oshirayotgan tashkilotning kreditor bankka kredit shartnomasi bo'yicha to'lov majburiyatlarini to'liq yoki umuman to'lay olmaslik riski. Bu risk asosan loyihani moliyalashtirishda loyihani kreditlovchi bankning riskidir. *Valyuta riski* - bu risk loyiha mahsuloti mahalliy bozorda sotilganda va xokimiyat mahsulotni milliy valyutada sotilishini talab qilayotgan paytda yuqori bo'ladi. Bu risk loyiha mahsulotini sotishdan olinadigan valyuta bilan kredit valyutasi bir xil bo'lmagan hollarda yuzaga keladi. *Foiz stavkasining o'zgarish riski* - bu risk kredit resurslari o'zgaruvchan stavkada qo'llanilganda ro'y beradi. Bunday resurslarni jalb qilishda loyihada qo'llanilgan kapital qiymatining oshishi va mahsulot rentabelligining kamayish xavflari mavjud bo'ladi.

Mamlakat riski - bu tashqi loyiha risklariga tegishli bo'lib, uning mazmuni shundaki, loyiha amalga oshirilayotgan mamlakatning ijtimoiy-siyosiy jarayonlari va davlatning siyosati loyiha faoliyati uchun jiddiy qiyinchiliklar yaratishi va xatto loyihani barbod qilishi ham mumkin. Mamlakat riskining omillari: markaziy va mahalliy xokimiyatlarning harakati, urushlar, ish tashlashlar, terrorchilik harakatlari va boshqalar bo'lib, bular loyiha ishtirokchilari ta'siri doirasidan tashqarida bo'ladi. Davlatning siyosati bilan bog'liq mamlakat risklarini shartli ravishda ikkita guruhga bo'lish mumkin: siyosiy va iqtisodiy. *Siyosiy mamlakat riski* - hukumatning chet el investorlari va kreditorlari ishtirokidagi loyiha faoliyatini to'xtatish yoki cheklashga qaratilgan xarakati bilan bog'liq. Bularga foydani boshqa mamlakatga olib o'tishdagi ta'qiqlashlar va cheklashlar, chet el kapitali uchun avval yaratilgan imtiyozlardan mahrum qilish, kontsepsiya va litsenziyalarni qaytarib olish va boshqalar kiradi.

Ma'muriy risklar - loyiha kompaniyalari va loyiha faoliyatining boshqa ishtirokchilarini davlat nazorat va tartibga solish boshqarmalaridan turli litsenziyalar, ruxsatlarni olishi bilan bog'liq. Litsenziyalar, ruxsatlar loyiha faoliyatining barcha faza va bosqichlarida talab qilinishi mumkin: loyiha hujjatlarini ishlab chiqishda, tenderlar o'tkazishda, mashina va asbob-uskunalarni etkazib berishda, qurilishda, dastlabki ishlar va ob'ektning ishga tushirilishida talab qilinadi. Litsenziyalar, ruxsatnomalar soni ayrim loyihalar bo'yicha juda ko'p bo'lishi mumkin: loyiha faoliyatining u yoki bu turi bilan shug'ullanish huquqini beruvchi, tabiiy resurslardan foydalanish, tabiiy resurslarni va valyutani chetga olib chiqish huquqini beruvchi litsenziyalar, ruxsatlar bo'lishi mumkin.

Huquqiy risk - bu risk qaysidir darajada mamlakat, ma'muriy va boshqaruv risklari bilan bog'lik. Avvalo, bu risk kreditorning kafolat bermaslik va boshqa kredit bilan ta'minlashlar ehtimoli bilan bog'liq noaniqlik va ishonchsizligida namoyon bo'ladi. Bunday noaniqlik va ishonchsizlik sabablari quyidagilar bo'lishi mumkin: qonunlar majmuining va xalqaro huquq normalarining mukammal emasligi, huquqiy hujjatlar sifatining pastligi, sud mexanizmidagi kamchiliklar va boshqalar. Ayrim huquqiy risklar loyiha ishtirokchilari nazoratidan tashqarida bo'lib, ular mamlakat va siyosiy risklarga yaqin. Bundan boshqa huquqiy risklarni milliy qonunchilikni, xalqaro investitsion huquqlarni yaxshi biluvchi, shartnoma, kelishuvlar va boshqa loyihaning

huquqiy hujjatlarida ishtirok etuvchi malakali huquqshunos maslahatchini jalb qilish bilan echish mumkin.

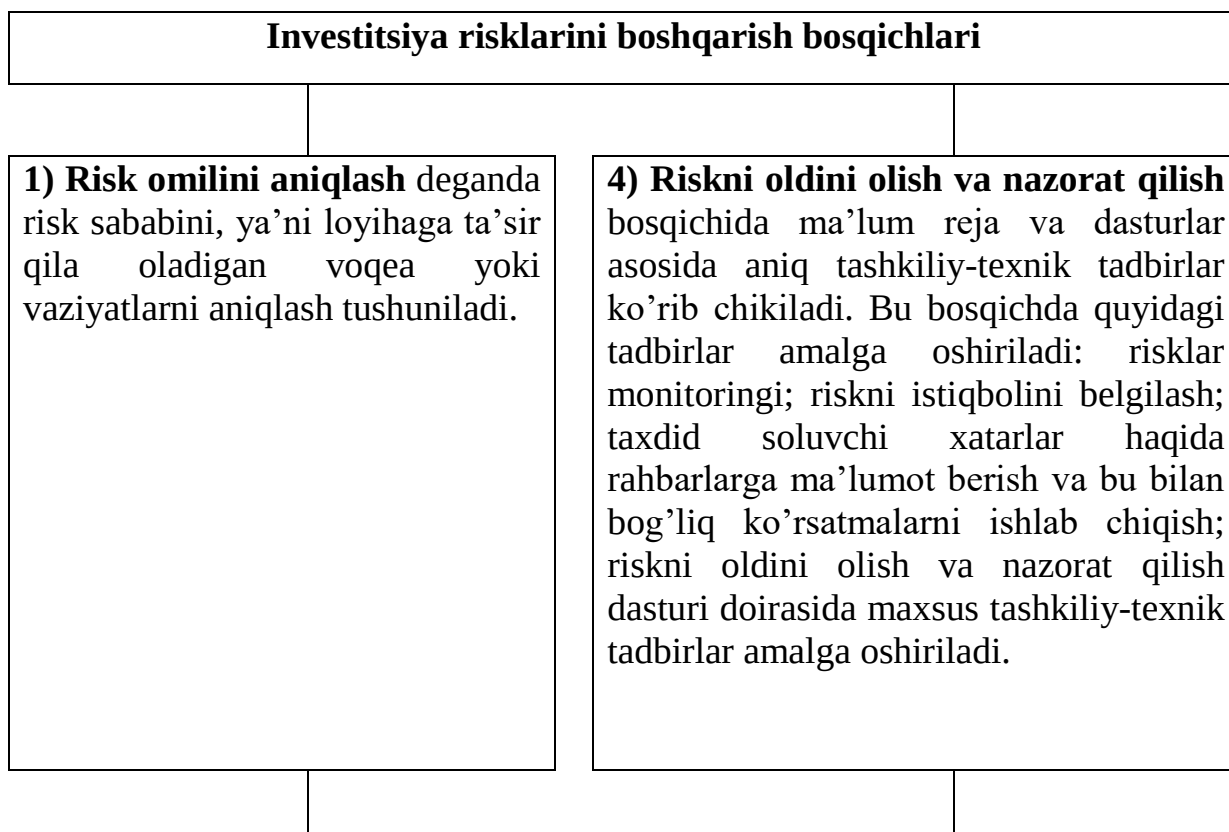
Fors-major riski - loyixa faoliyatiga tegishli bo'lmagan tashqi risklardan biri bo'lib, unga er silkinishi, yong'inlar, suv toshqini, bo'ronlar va boshqa tabiiy hodisalar kiradi. Fors-majorga ayrim ijtimoiy va siyosiy tabiiy hodisalar ham kiradi: ish tashlashlar, inqiloblar, qo'zg'olonlar va boshqalar. Shunday yo'l bilan mamlakat riskining bir qismi fors-major riski sifatida namoyon bo'ladi.

9.2. Investitsiya faoliyatida risklarni boshqarishning mazmuni, mohiyati va bosqichlari.

Risklarni boshqarish - bu risk va foyda miqdorini oqilona qo'shilmasini aniqlashga qaratilgan xarakatlardir. Risklarni boshqarishning asosiy maqsadi - ularni pasaytirish hisoblanadi.

Risklarni boshqarish quyidagi asosiy bosqichlarga bo'linadi:

1. Risk omilini aniqlash;
2. Risk omilini tahlil qilish va baholash;
3. Risklarni pasaytirish bo'yicha ishlarni rejalashtirish yoki risk oqibatlarini bartaraf etish;
4. Risklarni oldini olish va nazorat qilish;
5. Risklarni boshqarish usullarini tanlash va qo'llash;
6. Risk vaziyatlari va ularni oqibati xaqida ma'lumot to'plash va kelajakka tavsiyalar tuzish.

2) Risk omilini tahlil qilish va baholash – ikki guruxga bo'linadi: –Risklarni sifat jixatdan baholash – risk turlarini, uni vujudga keltiruvchi omillarni va risklarni pasaytirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlarni aniqlash maqsadini ko'zlaydi. –Risklarni miqdoriy baholash – loyiha risklarini sondagi ifodasini loyiha ko'rsatkichlari orqali hisoblash, risklarning paydo bo'lish ehtimoligini va risklarning loyihaga ta'sirini aniqlash tushuniladi.	5) Risklarni boshqarish usullarini tanlash va qo'llash. Risklarni boshqarishdagi asosiy yo'llar quyidagilar: risklarni ajratish; risklarni loyiha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlash; moddiy ta'minotni olish (garov); moliyaviy ta'minotni olish (kafolat yoki kafillik); risklarni kredit bo'yicha yuqori foiz stavkasiga ko'chirish; risklarni venchur kreditlashga qabul qilish; qarzarlar bo'yicha yo'qotishlarni qoplash uchun fondlarni shakllantirish kabilardan iborat.
3) Risklarni pasaytirish bo'yicha ishlarni rejalashtirish yoki risk oqibatlarini bartaraf etish – aniq tanlangan riskni boshqarish choralari va usullari doirasida aniq chora-tadbirlarni qo'llash tushuniladi.	6) Natijalarni baholash – Risk vaziyatlari va ularni oqibati xaqida ma'lumot to'plash va kelajakka tavsiyalar tuzish tushuniladi. Natijalarni baholash orqali olingan ko'rsatma va xulosalar keyingi loyihalarni amalga oshirishda qo'llaniladi.

Risk omilini aniqlash deganda risk sababini, ya'ni loyihaga ta'sir qila oladigan voqea yoki vaziyatlarni aniqlash tushiniladi.

Riskni boshqarishdan maqsad eng avvalo riskning oldini olishdir. Qaror qabul qilayotgan shaxs yuz berishi mumkin bo'lgan noxush voqealarning oqibatini yaqqol tasavvur etishi kerak. Bu uning keyingi xarakatlarini belgilab beradi. Bank boshqaruvi xodimlari o'z ishlarida amal qilish uchun xatarni oldini olish taktika va strategiyasini ishlab chiqishi kerak.

Risklarni boshqarishdagi asosiy vazifa - amaldagi bozor kon'yunkturasiga mos darajada risklarni minimallashtirish, kreditlash xizmatlari bozorida bank pozitsiyasini minimum saqlab qolishdir. *Riskni boshqarishdagi asosiy yo'llar quyidagilar:* risklarni ajratish; risklarni loyiha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlash; moddiy ta'minotni olish (garov); moliyaviy ta'minotni olish (kafolat yoki kafillik); risklarni kredit bo'yicha yuqori foiz stavkasiga ko'chirish; risklarni venchur kreditlashga qabul qilish; qarzarlar bo'yicha yo'qotishlarni qoplash uchun fondlarni shakllantirish va

boshq. Bular riskni boshqarish bo'yicha quyidagi ish yo'nalishlarini talab qiladi: har bir mijoz bo'yicha doimiy monitoring olib borish; ma'lum bir mijozning asosiy xo'jalik faoliyatiga aloqador tarmoq holatining doimiy monitoringini yuritish; kafolatni jalb qilish va tahlil etish; risk uchun kompensatsiya olish (garov, kafolat va boshqalarni amalga oshirish).

Risklarni ajratish deganda moliyalashtirish manbalarining xarakatidagi og'irlikni qarzdorning o'zi bilan birgalikda boshqa bir necha investorlar o'rtasida bo'linishi tushuniladi. Yirik qarzdorlarning loyihalarini moliyalashtirishda bu tabiiy, bu amaliyot kichik tadbirkorlik doirasidagi tadbirkorlar uchun keng tarqalmagan. Bu shu bilan bog'liqki, so'ralayotgan kreditning chegaralangan summasida investorlar o'rtasida risklarni taqsimlanishi va nazorati bo'yicha operatsion xarajatlar bank kreditlash riskini kamaytirishga qilinadigan iqtisodni oshirishi mumkin. Investitsion kreditlashda risklarni taqsimlash shakllaridan biri kredit bo'yicha kafolatni jalb qilishdir. Odatda, bu loyiha qiymatining taxminan 50%idan 2/3 qismigacha va kredit qiymatining 75-80%ini qamrab oladi.

Riskni boshqarish choralari va usullarini tanlash juda muhim bosqich hisoblanadi. Aniq tanlangan usul doirasida aniq chora-tadbirlarni qo'llash mumkin. Bu bosqich loyihani amalga oshirishni boshlash haqidagi qarorni qabul qilishdan avval o'tkazilishi kerak. Tanlashda kechikish loyiha ishtirokchisi uchun jiddiy salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi yoki ishtirokchilar o'rtasida jiddiy kelishmovchiliklar kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin. Riskni boshqarishda chora va usullarni optimal variantini tanlash barcha loyiha ishtirokchilari o'rtasida jiddiy muzokaralar bo'lishini talab qiladi.

Riskni oldini olish va nazorat qilish bosqichida ma'lum reja va dasturlar asosida aniq tashkiliy-texnik tadbirlar ko'rib chikiladi. Bu bosqichda quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi: risklar monitoringa; riskni istiqbolini belgilash; taxdid soluvchi xatarlar haqida rahbarlarga ma'lumot berish va bu bilan bog'liq ko'rsatmalarni ishlab chiqish; riskni oldini olish va nazorat qilish dasturi doirasida maxsus tashkiliy-texnik tadbirlar.

Ta'kidlash joizki, shunday risklar mavjud bo'ladiki, ularni oldini olish yoki kamaytirish mumkin emas, ya'ni ular loyiha ishtirokchilari ta'siridan tashqarida bo'ladi. Bunday risklar ko'p xarajat talab qilganligi sababli, ularni moliyalash usuli qo'llaniladi. Bunda loyiha ishtirokchilarini o'z-o'zini sug'urtalash, tajribali sug'urtachi yordamida sug'urtalanishga mablag' ajratishi tushuniladi. Sug'urta shartnomalarida riskning ko'pgina turlari bo'yicha sug'urtachining zaruriy chora-tadbirlarni amalga oshirishi ko'rib o'tilgan moddalar mavjud bo'ladi. Riskni boshqarishda loyiha ishtirokchilaridan tashqari sug'urta tashkilotlari ham bevosita ishtirok etadi. Ular riskni baholashda o'z usullari va yullarini amalga oshiradilar, bu amalga oshirish reja - dasturlarini nazorat qilib boradilar.

Natijalarni baholash - bu ma'lum bir loyiha doirasidagi risk-menejmenti bo'yicha faoliyatlarining yig'indisi. U keng ma'lumotlar to'plami asosida o'tkaziladi va risk tahliliga tuzatishlar kiritish, risk-menejmentining alohida choralarini qo'llash, samaradorligini baholash, riskni boshqarishda barcha qilingan xarajatlarni baholash

maqsadida o'tkaziladi. Natijalarni baholash orqali olingan ko'rsatma va xulosalar keyingi loyihalarni amalga oshirishda qo'llaniladi.

9.3. Risk va noaniqlik sharoitida investitsiya loyihalarini tahlil qilish va baholash usullari.

Investitsiya risklarini tahlil qilish va baholash usullariga quyidagilar kiradi:

- Sezgirlik tahlili usuli;
- “Zararsizlik nuqtasi”ni aniqlash usuli;
- Barqarorlikni tekshirish usuli;
- Matematik usullar (o'rtacha kvadratik chetlanish, dispersiya va variatsiya);
- “Qarorlar daraxti” barpo etilishi usuli;
- Stsenariylar usuli;
- Monte-Karlo usuli.

Loyiha sezgirligi tahlili quyidagi tartibda olib boriladi:

Investitsiya loyihasining asosiy parametrlarining (ya'ni sotish hajmi, sotish bahosi, ishlab chiqarish harajatlari va h.k.) bazaviy qiymatlarini aniqlash; Shu qiymatlar asosida loyiha samaradorligini hisob-kitobini amalga oshirib, ularni NPVo yoki IRRo deb belgilash;

Loyiha samaradorligiga eng ko'p ta'sir etuvchi, uning asosida loyiha sezgirligini tahlil qilinuvchi ko'rsatkichlardan birini tanlash (NPV yoki IRR);

Samaradorlik ko'rsatkichiga eng ko'p darajada ta'sir etuvchi omillarni aniqlash. Bunday o'zgaruvchan omillar ikki guruxga bo'linadi:

- to'g'ridan-to'g'ri daromad va harajatlarga ta'sir etuvchi omillar: sotish hajmi, mahsulot sotish bahosi, ishlab chiqarish harajatlari, investitsiya xajmi, qarz mablag'lariga to'lovlar va boshqalar.

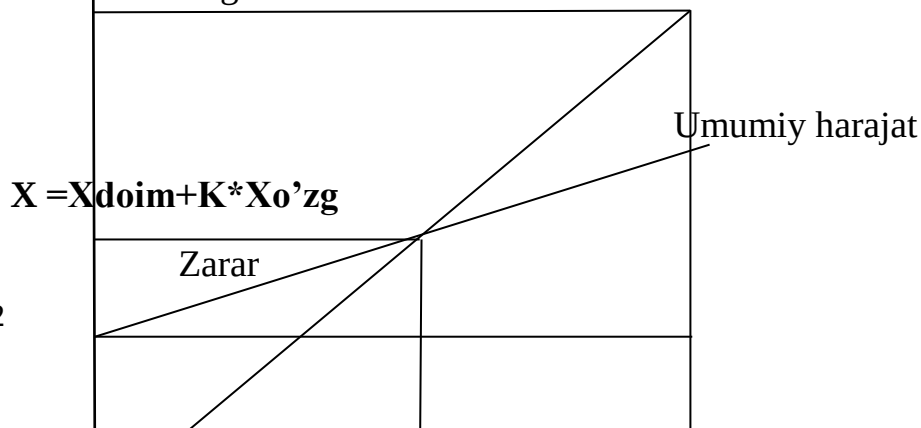
- bilvosita ta'sir etuvchi omillar: qurilishning davomiyligi (muddati), ishlab chiqarish tsiklining davomiyligi, to'lovlarning kechikishi, tayyor maxsulotni sotish muddati, inflyatsiya darajasi, daromad solig'i stavkasi va boshqalar.

O'zgaruvchan omillardan biri o'zgarganda asosiy ko'rsatkich qanchaga o'zgarishini hisob-kitob qilish.

Zararsizlik nuqtasini aniqlash usuli.

$D, so'm, X, so'm$

Sotishdan tushgan tushum $D = K * X$

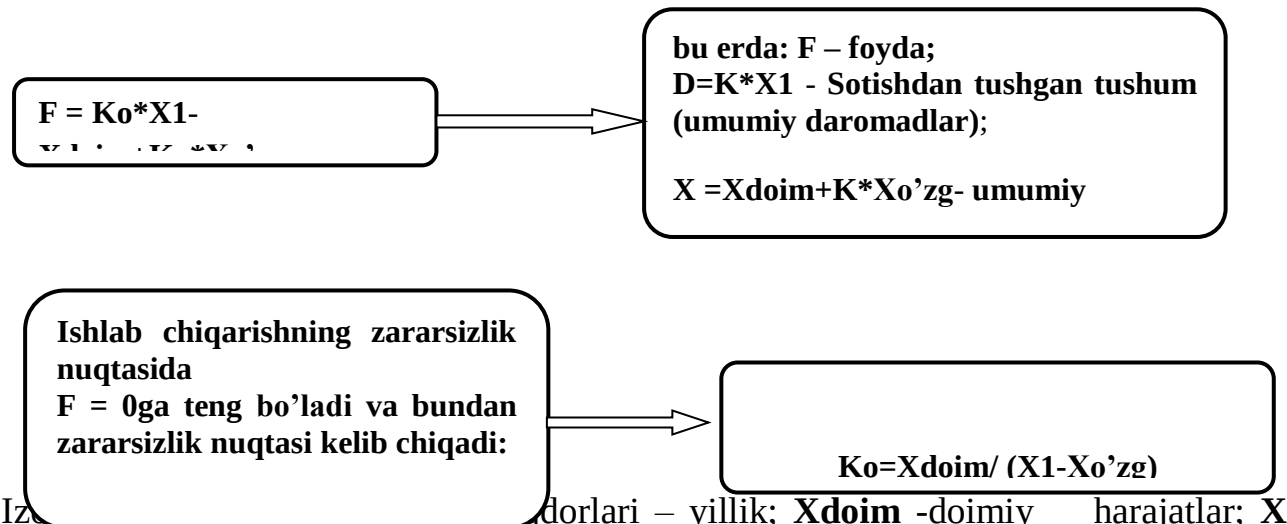

Xdoim Doimiy harajatlar

Foyda

Ko Ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi, dona

“Zararsizlik nuqtasi”ni aniqlash formulasi quyidagi ko’rinishga ega:

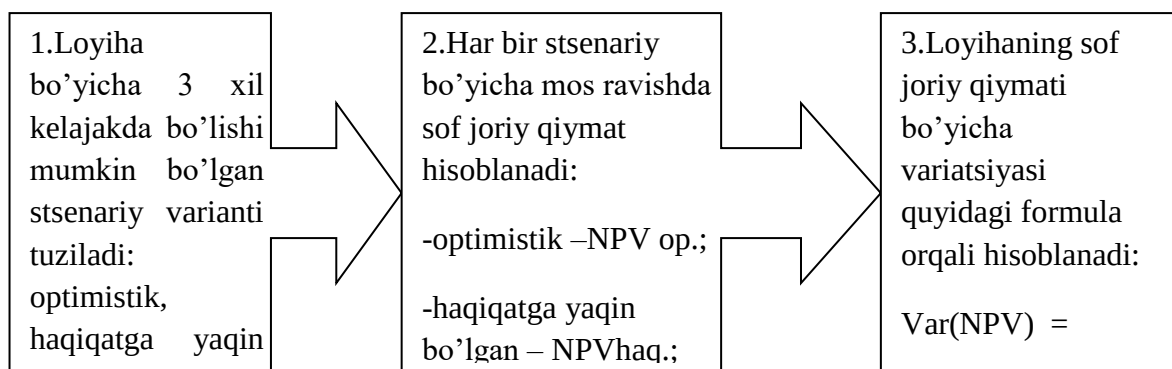

Izoh: X_{doim} - doimiy harajatlar; X - umumiy harajatlar; $X_o'zg$ - bitta maxsulotga ketgan o'zgaruvchan harajatlar; K - maxsulot soni; $D = K \cdot X_1$ - Sotishdan tushgan tushum (umumiy daromad); X_1 - maxsulot birligi narhi. Bunda zararsizlik nuqtasi (**K_o**) umumiy harajatlar umumiy daromadga teng bo'lganda topiladi: $D = X$, ya'ni **$K_o \cdot X_1 = X_{doim} + K_o \cdot X_o'zg$** . Bu yerdan: **$K_o = X_{doim} / (X_1 - X_o'zg)$** .

Investitsiya loyihasini amalga oshirishning turli shart-sharoitlari, ya'ni
loyiha stsenariylari:

Optimistik stsenariy	Xaqiqatga yaqin bo'lgan stsenariy	Pessimistik stsenariy
loyihaning optimistik variantini, ya'ni masalan, sotish xajmining yuqoriligi, loyixa maxsuloti narxining yuqoriligi, barcha joriy xarajatlar kam bo'lgan shart-sharoitlar	eng ko'p bo'lishi mumkin bo'lgan shart-sharoit (variant).	loyihaning pessimistik variantini, ya'ni masalan, sotish xajmining pastligi, past narxlar, barcha joriy xarajatlar yuqori bulgan shart-sharoitlar

Barqarorlikni tekshirish usulini amalga oshirish ketma-ketligi.

Loyiha barqarorligini tekshirish usulida investitsiya loyihasini amalga oshirish shart-sharoitlari turlicha o'zgartirilganda, ya'ni loyiha stsenariysi turlicha o'zgartirilganda, loyihani amalga oshirish mexanizmi qanday ishlashi va bunda loyihadan kutilayotgan foyda, zararlar va samaradorlik ko'rsatkichining qanday bo'lishi tadqiq qilinadi.

Masala. Quyida berilgan 1 va 2 loyiha ma'lumotlariga asoslanib, ularning barqarorligini tahlil qiling va eng samaralisini tanlang. Bunda ikkala loyiha uchun loyiha muddati – 5 yilni; loyihalarga qo'yilgan investitsiyalar – 100 ming AQSh dollarini; kapitalning bahosi – 10% ni tashkil etadi. Loyihani amalga oshirishda yillar bo'yicha pul tushumi bir xil summani tashkil etadi.

Loyiha	Pul tushumlari, ming AQSh dollari		
	Optimistik	Eng ko'p bo'lishi mumkin bo'lgan	Pessimistik
1	40	35	25
2	50	40	20

Masalaning echilishi quyidagicha amalga oshiriladi:

Loyiha-1	T, yillar.						NPV
	0	1	2	3	4	5	

Optimistik	-100	45	45	45	45	45	71,8
Eng ko'p bo'lishi m.b.	-100	35	35	35	35	35	32,7
Pessimistik	-100	25	25	25	25	25	-5,2

Loyiha-2	T, yillar.						NPV
	0	1	2	3	4	5	
Optimistik	-100	50	50	50	50	50	89,6
Eng ko'p bo'lishi m.b.	-100	40	40	40	40	40	51,6
Pessimistik	-100	20	20	20	20	20	-24,2

formula bo'yicha variatsiya kattaligini topamiz.

$$1) \text{Var (NPV)} = \text{NPV}_{\text{opt.}} - \text{NPV}_{\text{pess.}} = 51,7 - (-5,2) = 56,9 (\text{AQSh dollari})$$

$$2) \text{Var (NPV)} = \text{NPV}_{\text{opt.}} - \text{NPV}_{\text{pess.}} = 89,6 - (-24,2) = 113,8 (\text{AQSh dollari})$$

4. Investitsiya risklarini pasaytirish yo'llari.

Investitsiya loyihalarini amalga oshirishdagi alohida risklar ta'sirini yo'qotish yoki yumshatish uchun bir qancha yo'llardan foydalaniladi.

1. Riskdan qochish - risk bilan bog'liq tadbirlardan voz kechishni (demak, bunda foydadan ham voz kechishni) bildiradi.

2. Riskni ushlab qolish – investor zimmasiga riskni qoldirish, bunda investor o'z kapitalini riskli tadbirlarga yo'naltirayotganda, risklardan ko'riladigan zararlarni qoplash uchun mablag'i bo'lishi kerak.

3. Riskni uzatish (sug'urtalash) – investor risk havfini kimningdir zimmasiga yuklaydi. Riskni sug'urtalash, mantiqan olganda, muayyan risklarni sug'urta kompaniyalariga berishni anglatadi. Uning mohiyati investorning riskdan qutilish maqsadida daromadning bir qismidan voz kechish orqali aks ettiriladi. Bunda investorning risk darajasini “nol”ga tushirish uchun to'lovni amalga oshirishga tayyor ekanligini tushunish mumkin. Ko'p hollarda, sug'urta kompaniyalari moliyaviy risklarni sug'urtalash bilan risk darajasini pasaytirishga to'liq erishishiga xizmat qiladilar.

4. Riskni pasaytirish - ko'zda tutilmagan xarajatlarni qoplash uchun zahira mablag'larini tashkil etish yo'li bilan yo'qotishlar hajmini qisqartirish hisoblanadi.

Ko'zda tutilmagan xarajatlarni qoplash uchun zahira mablag'larini tashkil etishdagi asosiy muammo risklarning jiddiy oqibatlarini baholash hisoblanadi. Buning uchun loyiha qiymatini boshlang'ich baholashni hisobga olish lozim. Bu esa zahira summasini aniqlashga katta yordam beradi.

Riskni pasaytirishning aniq vositasini tanlashda investor quyidagi tamoyillarga asoslansa, maqsadga muvofiq bo'ladi:

- ortiqcha tavakkal qilish kerak emas;
- risk oqibatlari to'g'risida o'ylash lozim;
- kam narsa uchun risk qilish kerak emas.

10-MAVZU:IQTISODIY TIZIMDA KAPITAL QO'YILMALARNING MOHIYATI VA MOLIVAVIY MANBALARI

Reja:

- 1. Kapital qo'yilmalarning mohiyati.**
- 2. Kapital qo'yilmalar va ularning texnologik tarkibi.**
- 3. Kapital qo'yilmalarni samaradorligini oshirish.**
- 4. Kapital qo'yilmalarning moliyaviy manbalari.**

10.1.Kapital qo'yilmalarning mohiyati

- Kapital qo'yilmalar-ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalarida yangi qayta qurilgan, hamda kengaytirilgan joriy asosiy jamg'armalar tashkil qilishga mo'ljallangan moliyaviy mablag'lardir.

Kapital qo'yilmalarning quyidagi xarajatlari

Kapital qo'yilmalar quyidagi xarajatlarga yo'naltiriladi:

- qurilish-montaj ishlariga;
- turli jihozlarni va asboblarni sotib olishga;
- boshqa har qanday xarajatlar - loyiha qidiruv ishlari, qurilish maydonini tayyorlash kabilar.

10.2. Kapital qo'yilmalar va ularning tarkibi.

- Kapital qo'yilmalarning tarkibida uskunalarning ulushini, hamda ishlab chiqarish ishtirokchilarini – asosiy fondlarni faol qismini qurilish ishlariga nisbatan ko'payishi ishlab chiqarilayotgan mahsulotni birligiga kapital qo'yilmalarni pasayishiga olib keladi va ularni iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

O'zbekiston Respublikasida 2015 yilgi investitsion dastur kapital qo'yilmalarning asosiy parametrlari

№	Moliyalashtirish manbalarining nomlari	2015 yilgi , mlrd. so'm	Jamiga nisbatan foizda

	Kapital qo'yilmalar, jami	23679,7	100
1	Markazlashtirilgan investitsiyalar	5740,8	24,2
1.	Davlat byudjeti mablag'lari	1059,2	4,4
2.	Sug'oriladigan erlarning meliorativ holatini yaxshilash fondi	115,5	0,4
3.	Byudjetdan tashqari fondlar mablag'lari	1431,7	6,0
4.	Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi (so'm ekvivalentida)	1432,4	6,0
5.	Xukumat kafolatlari asosidagi xorijiy investitsiyalar(so'm ekvivalentida)	1701,9	7,2
2	Nomarkazlashtirilgan investitsiyalar	17938,8	75,8

10.3. Kapital qo'yilmalarni samaradorligini oshirish.

Kapital qo'yilmalarni samaradorligini oshirishdagi vazifalar:

- 1. alohida tarmoqlarga va korxonalarga kapital qo'yilmalarni yo'nalishini iqtisodiy asoslash;
- 2. o'zining texnik darajasi bo'yicha vatan va chet el fani va texnikasini yangi yutuqlariga javob beradigan va mehnat unumdorligini o'sishini, mahsulot tannarxini pasaytirishni va ishlab chiqarishni foydaliligini o'stirishni ta'minlaydigan qurilishlarni va loyihalarni sifatini oshirish;
- 3. qurilishlarni va ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirishni tezlashtirish, loyiha-smeta hujjatlari va moddiy-texnik resurslar va ishlab chiqarishni tashkil qilishni ta'minlash.

10.4. Kapital qo'yilmalarning moliyaviy manbalari

Kapital qo'yilmalarning bosh manba'i–bir vaqtning o'zida takror ishlab chiqarish jarayonida ijtimoiy ishlab chiqarishda foydalanish natijasi va ishlab chiqarish asosi sifatida ishtirok etuvchi milliy daromad hisoblanadi.

11-MAVZU:KAPITAL QO`YILMALARNI UZOQ MUDDATGA KREDITLASH

Reja:

- 1. Kapital qo'yilmalarni kreditlash.**
- 2. Lizing jarayoni ishtirokchilari**
- 3. Kapital qo'yilmalarni iqtisodiy samaradorligini baholash.**
- 4. Kapital qo'yilmalarni kreditlash**

11.1. Kapital qo'yilmalarni kreditlash.

Kredit berish jarayonida iqtisodiy faoliyat kredit shartnomasini bajarishga, qarz oluvchining olingan kreditdan samarali foydalanishiga, uni o'z vaqtida va tula tulashiga, kreditdan foydalanishning butun muddati davomida ssudani karzga oluvchi bilan yaqin alokani saqlab turishga karatilgan bo'lishi kerak.

11.2. Lizing jarayoni ishtirokchilari

<u>Ishlab chiqaruvchi</u> <u>(etkazib beruvchi,</u> <u>sotuvchi)</u>	zarur mashina va asbob-uskunalar bilan ta'minlovchi (yoki ularni sotuvchi).
<u>Lizing beruvchi</u>	ishlab chiqarish korxonalaridan (yoki sotuvchidan) kerakli mashina va uskunalarni sotib oluvchi hamda ularni o'z mijozlariga etkazib beruvchi.
<u>Ijarachi (lizing oluvchi)</u>	ishlab chiqarish vositalarini shartnoma asosida ijaraga oluvchi.

11.3 Kapital qo'yilmalarni iqtisodiy samaradorligini baholash.

Loyihaning dastlabki qiymatining 25% idan kam bo'lmagan miqdorda bo'lishi kerak. Olinayotgan kreditning garov ta'minoti (uchinchi shaxslar yoki xukumat kafolati, sug'urta polislari, asosiy vositalar, bino, inshootlar baholash qiymatining 70% miqdorida, uskunalar esa baholash qiymatining 60-70% miqdorida ta'minlanganlik garovi sifatida olinadi). So'ralayotgan kredit summasining kamida 120% summasini tashkil etishi kerak. Taqdim etilayotgan kredit uchun foiz stavkasi LIBOR (yoki NIBOR, PIBOR) dan kam bo'lmagan plyus kredit liniyasi ochilgan respublikamiz banklarining komissiyalari haqlari kiradi.

Loyihaviy moliyalashtirish turlari

Klassifikatsiyasi	Turlari
Ko'lami bo'yicha	Bank loyihaviy moliyalashtirish; Korporativ loyihaviy moliyalashtirish;

Resurs manbalari bo'yicha	❖ Sanoat korxonasini o'zining pul mablag'lari orqali; ❖ Bank kreditlari orqali; ❖ Investitsiyalar orqali; ❖ Qarz obligatsiyalari orqali; ❖ Firma kreditlari orqali; ❖ Lizing orqali.
Arxitekturasini bo'yicha	Parallel moliyalashtirishli; Bosqichma – bosqich moliyalashtirish.
Regress bo'yicha	Regress huquqsiz kreditlash; To'liq regress huquqi bilan kreditlash; CHeklangan regress huquqi bilan kreditlash.

11.4. Kapital qo'yimlarni kreditlash

- Loyihaning maqsadi, shartlari va variantlarini tanlab olishga ko'ra moliyaviy baholash (yoki moliyaviy asoslanganlik bahosi), investitsion loyihalash jarayonida qo'shimcha ma'lumotlardan foydalanish lozim.
- Lekin amaliyotda esa ko'pgina korxonalar pul oqimlari to'g'risidagi ma'lumotlarni unchalik aks ettirmaydilar. Bu esa korxonaning pul mablag'lari, qaysi faoliyat evaziga kelayotganligini tahlil etishga imkon bermaydi. Natija esa korxonani moliyaviy baholashni qiyinlashtiradi. SHuning uchun korxonalar moliya-xo'jalik faoliyati uchun ma'lumotlar e'lon qilayotganida O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirining 2002 yil 27 dekabrda 140-sonli buyrug'i (O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan 2003 yil 24 yanvarda ro'yxatga olingan) talablarini to'liq inobatga olishlari zarur bo'ladi.

12-MAVZU. IQTISODIYOTDA LIZING KREDITLARIDAN FOYDALANISH

Reja:

12.1. Lizingning iqtisodiy mohiyati va turlari

12.2. Lizing to'lovlarini va lizingning moliyaviy samaradorligini aniqlash, banklarda lizing hisobi.

12.3. Lizing shartnomasi va lizing ob'ekti bilan bog'liq risklar

12.4. O'zbekistonda lizing kompaniyalari

12.1. Lizingning iqtisodiy mohiyati va turlari

Lizing muomilallarini yuzaga kelishining uzoq tarixiy bosqichlarini harakterlash mumkin. Ilk bor "lizing" atamasi 1877 yilda qo'llanilgan, o'sha davrda "Bell" telefon kompaniyasi o'zining telefon apparatlarini mijozlarga sotmasdan, balki ijaraga berish to'g'risida qaror qabul qilish bilan uning dastlabki qadamlarini boshlagan edilar. Bunga ko'ra, o'rnatiladigan asbob-uskunalar mijozning uyi yoki ofisiga faqat ijara to'lovlari bo'yicha o'rnatiladigan bo'ldi.

Lizing jarayonlari bo'yicha asosiy ish faoliyati yuritadigan dastlabki aksionerlik jamiyati 1952 yilda San-Frantsiskoda tashkil etilgan "United States Leasing Corporation" Amerika kompaniyasidir. Frantsiyada birinchi lizing kompaniyasi 1957 yil, Angliyada-1960 yil, Germaniyada-1962 yil, Italiyada-1963 yil, Yaponiyada-1969 yilda tashkil etilgan. Bunday kompaniyalar vatanimizda 1990 yillarning o'rtalariga kelib tashkil etila boshlandi.

Lizing ayrim mamlakatlarda shakllanib, jahon miqiyosida juda keng rivoj topdi. Lekin davrlar o'tishi bilan bu soha bo'yicha xalqaro xamkorlikni huquqiy jihatdan tartibga solishda muammolar paydo bo'la boshladi. Unga ko'ra lizing tushunchasini aniq tasniflash lozimligi talab qilindi. Inglizcha "Leasing", "Lesson" va "Lessee" atamaları o'zbek tilida to'liq o'z ifodasini topmagan. "Leasing" so'zi "ijara" ma'nosida qo'llanib kelinmoqda. Biroq lizing shartnomasi mazmuniga ko'ra, uskunalarni vaqtinchalik foydalanishga berish bo'yicha tomonlarning kelishuvi kelib chiqiladigan va uning kelishuv muddatini tugashi bilan o'z mulkiga o'tishi uni aynan ijara tushunchasi bilan bir xil mazmunda qarashga olib kelmaydi.

Hozirgi vaqtda ham "lizing" va "ijara" tushunchalarini ta'riflashda har xil fikrlar mavjud. Buning mohiyati shundaki, mamlakatimiz amaliyotida bu ikki termin turlicha tushunchalardir. To'g'ri, "ijara", "moliyaviy ijara (lizing)", "moliyaviy lizing" va boshqa tushunchalar alohida me'yoriy hujjatlar bilan amaliyotga kiritilgan. Boshqacha qilib aytganda, ijara jarayonlarining ma'lum bir qismi xorijiy "lizing" so'zi bilan nomlanadi. Lekin albatta ularning farqlanish belgilari mavjud.

O'zbekiston Respublikasining 14 aprel 1999 yil qabul qilingan "Lizing to'g'risida"gi Qonunida lizing tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Lizing ijara munosabatlarining alohida to'ri bo'lib, unda bir taraf (lizing beruvchi) ikkinchi tarafning (lizing oluvchining) topshirig'iga binoan uchunchi tarafdan (sotuvchidan)

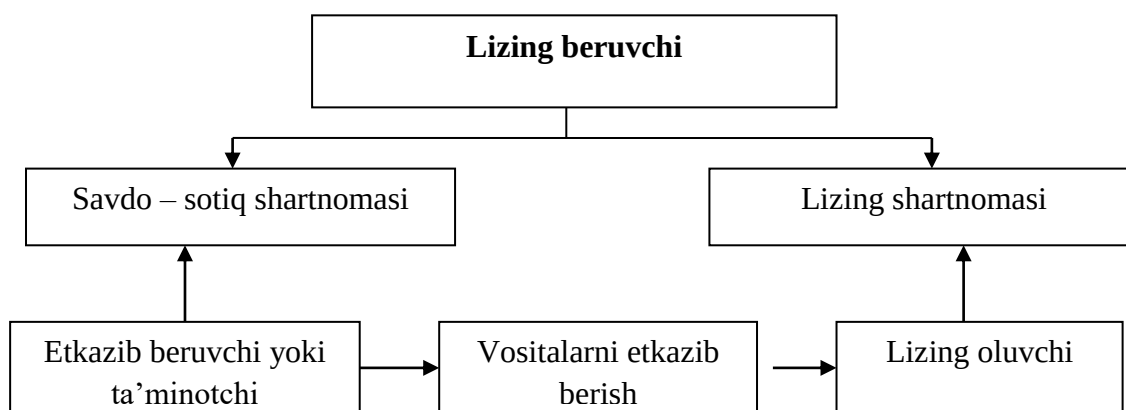
haq evaziga egalik qilish va foydalanish uchun lizing shartnomasida belgilangan shartlarda berib qo'yish maqsadida mol – mulkni (lizing ob'ektini) oladi".³²

"Tadbirkorlik faoliyati uchun foydalaniladigan iste'mol qilinmaydigan har qanday ashyolar, shu jumladan korxonalar, mulkiy komplekslar, binolar, inshootlar, uskunalar, transport vositalari hamda ko'char va ko'chmas mulk lizing ob'ektlari bo'lishi mumkin.

Yer uchastkalari va boshqa tabiat ob'ektlari, shuningdek erkin muomalada bo'lishi qonun hujjatlari bilan taqiqlangan yoki muomalada bo'lishining alohida tartibi belgilangan mol-mulk lizing ob'ektlari bo'lishi mumkin emas." («Lizing to'g'risida»gi Qonunning 3-moddasi)

Jahon amaliyotida, lizingning asosiy tiplari ijara muddati bo'yicha: uzoq muddatli – lizing (uch yil yoki ko'proq muddatda amalga oshiriluvchi); o'rta muddatli – xayring (bir yildan uch yilgacha); qisqa muddatli - reyting (bir yildan kam bo'lgan muddatli).

Lizingning asosiy turlariga moliyaviy va operativ lizingni kiritishimiz mumkin. Moliyaviy lizing - lizing beruvchi lizing oluvchi tomonidan belgilangan mulkni sotuvchidan sotib olish va lizing oluvchiga belgilangan to'lov va lizing predmeti to'liq amortizatsiya muddatiga teng bo'lgan muddatga ma'lum bir shartlar asosida vaqtinchalik foydalanishga berishdir.

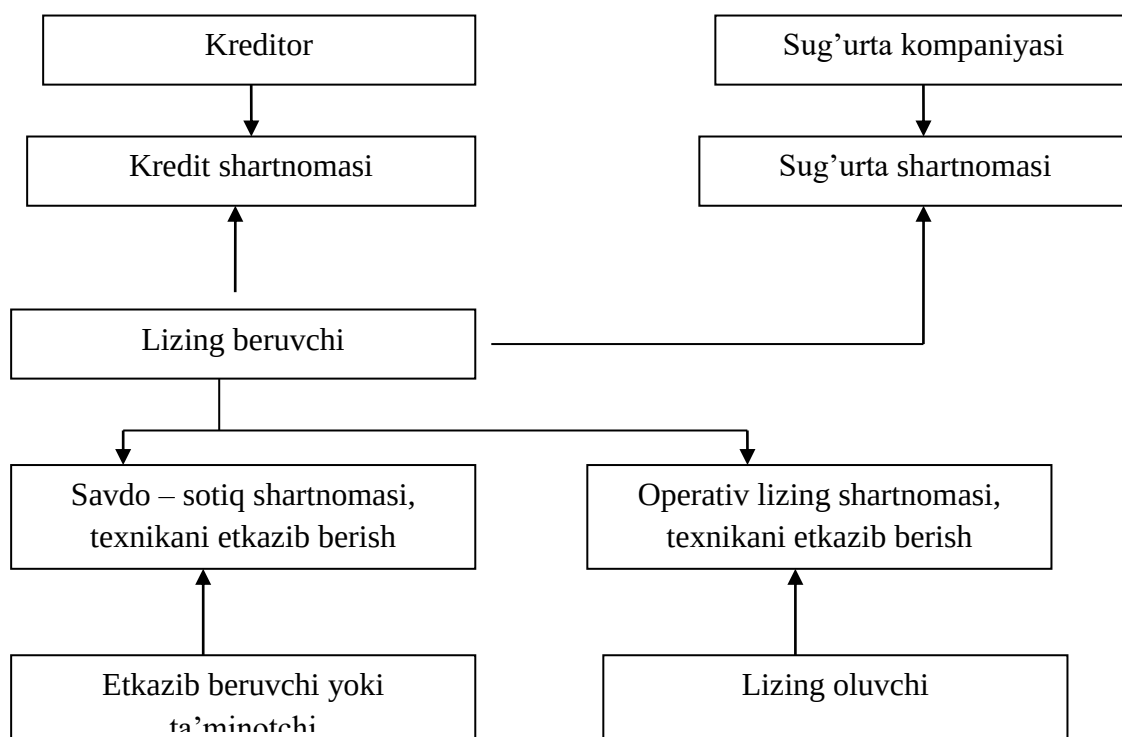
12.1-rasm. Moliyaviy lizing sxemasi.

Qaytariluvchi lizing - moliyaviy lizing turi bo'lib, bunda lizing predmeti sotuvchisi bir vaqtning o'zida lizing oluvchi sifatida namoyon bo'ladi.

Operativ lizing- lizing beruvchi mulkni sotib olib, uni lizing predmeti sifatida belgilangan to'lov hisobiga, shartnomada belgilangan ma'lum bir muddatda tegishli shartlar asosida vaqtinchalik egalik qilish va foydalanishni lizingga oluvchiga beradi. Operativ lizingda lizing predmeti uni to'liq amortizatsiya muddati o'tib bo'lgunga qadar bir necha marotaba lizingga berilishi mumkin. 12.2 - rasmga qarang.

³² Ўзбекистон Республикасининг “Лизинг тўғрисида”ги Қонуни, 1999 йил 14 апрель, 2 – модда.

2002 yil 13 dekabrda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirishlar va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuniga binoan “Lizing to‘g‘risida”gi Qonunda lizingning faqat moliyaviy turi qoldirilgan.

12.2 – rasm. Operativ lizing sxemasi.

Moliyaviy lizingning kamchiliklariga quyidagilarni kiritish mumkin: lizing oluvchida lizing to‘lovlarini olishdagi tavakkalchiligi va mulkni ma‘naviy eskirish xatari lizing oluvchi o‘z mablag‘lari hisobiga olgandagiga qaraganda yuqori bo‘lishi, ayrim hollarda esa bank krediti evaziga sotib olgan mulkka nisbatan lizingga olingan mulk bahosining yuqori bo‘lishi, oshirib yuborilgan lizing to‘lovlari mahsulot bahosining oshib ketishi va uning raqobatbardoshligini kamayishiga olib kelishi mumkin.

Keltirilgan kamchiliklar kapital qo‘yilmalar shaklidagi harajatlashning ushbu usuliga berilgan umumiy ijobiy bahoga unchalik ta‘sir ko‘rsatmaydi.

Lizing jarayonlarining iqtisodiy samarasi ko‘p hollarda ularning nechog‘lik puxta rasmiylashtirilishiga bog‘liq.

Investitsiya faoliyati uchun moliyaviy lizingni qulay ekanligini aniqlash uchun investitsiyalarni moliyalashning an‘anaviy shakllariga nisbatan lizing jarayonlarining afzallik va kamchiliklarini tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi. Lizing munosabatlarining asosiy afzalliklari quyidagi jadvalda keltirilgan.

12.1-jadval

Lizing munosabatlari sub’ektlari uchun lizingning qulayligi

Uskunalarini ishlab chiqaruvchi uchun
-Sotish bozorining kengayishi   -Texnikaga kafolatli xizmat ko'rsatish tizimini kengayishi
Lizing beruvchi uchun
-Foyda olish   -Amortizatsiya va soliq imtiyozlarining mavjudligi   -Mulk shaklida sarmoyalash   - moliyaviy xatarlarni yo'qligi
Lizing oluvchi uchun
-Kam miqdordagi boshlang'ich kapital hisobiga ham ishni tashkil etish imkoni   -Yuz foizli kreditlash   -To'lovlarni zudlik bilan amalga oshirishni talab etilmasligi   -To'lovlarning qulay sxemasini ishlab chiqish imkoniyati   -lizing oluvchini mulk solig'idan ozod bo'lishi   -Lizing to'lovlarini ishlab chiqarish va muomala harajatlari tarkibiga kiritilishi   -Vaqtinchalik foydalanishga olingan mulkni jismoniy va ma'naviy eskirish xatarini kamligi   -Yangi mahsulot ishlab chiqarishda xatarni kamayishi   -Soliq to'lashdagi imtiyozlar va jadal amortizatsiyani qo'llash imkoniyati

12.2. Lizing to'lovlarini va lizingning moliyaviy samaradorligini aniqlash, banklarda lizing hisobi.

Lizing to'lovlari o'z tarkibiga shartnomada ta'kidlangan mulkning to'la yoki qisman holdagi qiymatini hamda, ko'rsatilgan lizing xizmati va qo'shimcha servis xizmatlari to'lovini oladi.

Natijada, lizing beruvchida tijorat nuqtai-nazaridan lizing bitimi quyidagicha ko'rinishda bo'ladi:

Lizing beruvchining kelishuv asosidagi umumiy harajatlari quyidagi tenglik bilan izohlanadi:

$$L_t = B_q + K_t + Q_t$$

K_t - kredit resurslaridan foydalanganlik uchun to'lov, so'mda;

Q_t - qo'shimcha xizmatlar uchun to'lov, so'mda;

B_q - lizing shartnomasi predmeti hisoblangan mulkning balans qiymati, so'mda;

Lizing bitimi asosida lizing oluvchining lizing to'lovlari harajatlari quyidagicha hisoblanadi:

$$L_t = A + K_t + T_{\text{komis}} + Q_t + Q_{\text{QS}} + BB$$

Bunda,

A - lizing beruvchida joriy yilda hisobga olinadigan amortizatsiya ajratmalari miqdor o'lchovi, so'mda;

T_{komis} - lizing shartnomasi asosida lizing beruvchining komission mukofot puli, so'mda;

Q_{QS} - lizing beruvchi xizmatlari bo'yicha lizing oluvchi tomonidan to'lanadigan qo'shilgan qiymat solig'i, so'mda;

BB - bojxona boji, so'mda;

K_t - kredit resurslaridan foydalanganlik uchun to'lov, so'mda;

Q_t - qo'shimcha xizmatlari uchun to'lov, so'mda.

O'z navbatida, amortizatsiya ajratmalari quyidagi formula bilan hisoblaniladi:

$$A = \frac{C * H_A}{100}$$

Bu erda, A - amortizatsiya ajratmasi summasi;

S - mol – mulkning balans qiymati;

NA - amortizatsiya ajratmasi me'yori.

Kredit resurslaridan foydalanganlik uchun to'lov quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$K_T = \frac{K * C_K}{100}$$

Bu erda, K - kredit resurslar summasi;

Sk – kredit resurslaridan foydalanganligi uchun stavkasi.

Lizing shartnomasi asosida lizing beruvchining komission mukofat puli quyidagicha aniqlanadi:

$$T_{\text{комис}} = \frac{K * C_{\text{комис}}}{100}$$

Bu yerda, Skomis – komission mukofat puli stavkasi.

Qo'shimcha xizmatlar to'lov miqdori asosan quyidagi aniqlanadi:

$$Q_t = X_{\text{saf}} + X_{\text{rek}} + X_{\text{boshqa}}$$

Bu yerda, Xsaf – bank xodimlarining safar xarajatlari;

Xrek – reklamalar xarajatlar summasi;

Xboshqa - boshqa xarajatlar summasi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 avgust 2002 yildagi «Lizing faoliyatini rivojlantirishni yanada rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni iqtisodiyot tarmoqlarini, xususan kichik va xususiy tadbirkorlikni zamonaviy texnologiya uskunolari bilan jihozlashda, shuningdek, mamlakatimizning ishlab chiqaruvchilari tomonidan tayyorlab chiqarilgan asbob-uskuna va texnikani sotishda lizing faoliyati rolini oshirish maqsadida chiqarilgan zaruriy me'yoriy hujjat bo'lib, mamalakatimizda lizing munosabatlarini rivojlantirishda yangicha bosqichni boshlab berdi.

Ushbu farmonga ko'ra 2002 yilning 1 sentyabridan boshlab lizing to'lovlari - qo'shilgan qiymat solig'idan, lizingga berish uchun O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kelinadigan texnologiya va uskunolari - vakil bankning tegishli tasdig'i mavjud bo'lgan taqdirda boj to'lovlari va sotishga soliqlardan ozod qilindi.

Belgilab qo'yildiki, 2002 yilning 1 sentyabridan boshlab lizing oladigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar lizingga berilgan mulkka soliq to'lashdan lizing shartnomasi amal qiladigan muddatgacha ozod qilinadilar; lizing beruvchini soliqqa tortish chog'ida u lizingga berish uchun mulk harid qilishga olgan kreditlar foizi hamda belgilangan boshqa to'lovlarning summasi uning jami daromadidan chegirib tashlanadi.

Amaliyotda, tadbirkorlik faoliyatini yurituvchilar ko'pgina hollarda, bir-biriga muqobil darajada bo'lgan tanlovga duch keladi. Masalan, ishlab chiqarishni kengaytirish uchun olinadigan uskunalarni moliyalashtirish samaralimi yoki bu uskunalarni ijaraga olib, ulardan foydalanish unumliroqmi? Ushbu masala nafaqat tadbirkorlar oldida, shuningdek uskunlarni ishlab chiqaruvchi oldida ham turadi. Mulk egasi uchun eng muhimi ijara to'lovlari hajmini belgilab olish va uskunalar ijarasining moliyaviy samaradorligini aniqlashdir. Ijaraga oluvchi esa, muqobil variantlar mavjud bo'lgan holda, o'zi uchun asosiy masalani, ya'ni uskunalarni

ijaraga olishni yoki ularni harid qilishni hal qilishi zarur. Ikkala masala ham sof moliyaviy tamoyillar asosida hal qilinishi mumkin. Bu borada qaysi bir usuldan foydalanmaylik buning echimi pul oqimlarini bugungi o'lcham kontseptsiyasiga asoslanadi. Uskunalar uchun ijara haqi to'lovi quyidagicha aniqlanadi:

Aytaylik, R qiymatga ega bo'lgan uskuna n yilga ijaraga berilayapti. Uning qoldiq qiymati (ijara muddati oxirida) S ni tashkil etadi. Ijara to'lovlari oqimi vaqt omilini hisobga olgan holda eskirish qiymatiga teng bo'lishi lozim. Ijara to'lovi, yilda bir marotaba yilning oxirida to'lanadigan bo'lsa, uskunalariga safarbar etilgan mablag'larni belgilangan me'yorda ta'minlovchi bir marotabali ijara to'lovi quyidagi formula asosida aniqlanadi:

$$R = \frac{P - SV^n}{Ani}$$

bu yerda,

R-yillik ijara to'lovi

R-uskunaning boshlang'ich qiymati

S-uskunaning qoldiq qiymati

Ani-yillik doimiy daromadni taqqoslash uchun keltiriladigan koeffitsient (bo'lajak daromadni belgilangan vaqtdagi bugungi qiymatini aniqlash koeffitsienti);

V-ko'paytiruvchi diskont.

Hisob-kitobda inobatga olinayotgan daromadlilik me'yori albatta uskunani amortizatsiya me'yoridan yuqoriroq bo'lishi tabiiy holdir. Qabul qilingan daromadlilik me'yori (I) bilan amortizatsiya me'yori (a) farqi ijara operatsiyasini taxminiy real daromadlilikini ko'rsatadi.

Ko'pchilik hollarda amaliyotda moliyaviy lizing bo'yicha ijara to'lovlari hisoblash uchun annutet formulasidan foydalaniladi:

$$P = A_x \frac{H : T}{1 - 1 : (1 + H : T)^{TxT}}$$

Bu yerda, R- ijara to'lovlari summasi;

A- amortizatsiya ajratmalari summasi yoki (ijaraga berilayotgan mulk qiymati);

P – shartnoma muddati;

I – lizing bo'yicha foiz;

T – ijara to'lovlari davrlari.

Bu yerda diskritlash usuli qo'llanilmagan.

Hozirgi vaqtda aniq kompyuter dasturlari orqali lizing to'lovlarini banklar mijoz hohlagan variantda hisoblab berishlari mumkin.

Bank uch tomonlama tuzilgan shartnomaga asosan, lizing ob'ektini xarid qilish uchun uning to'liq yoki 15 foizidan kam bo'lmagan miqdorda to'lovini oldindan o'tkazib beradi va quyidagi buxgalteriya yozuvini amalga oshiradi:

Debet 19909 - "Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar – moddiy boyliklar uchun to'langan mablag'lar" schyoti

Kredit lizing ob'ektini etkazib beruvchining talab qilib olunguncha depozit scheti.

Shartnomaga muvofiq lizing ob'ektini etkazib beruvchidan to'liq qabul qilib olgandan keyin, lizing beruvchi banki tomonidan quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining ssuda scheti

Kredit 19909 - "Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar – moddiy boyliklar uchun to'langan mablag'lar" schyoti

Bank tomonidan lizing etkazib beruvchiga lizing ob'ektining to'liq qiymati to'lab berilmasdan, lizing oluvchiga etkazib berilganda, quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining ssuda scheti.

Kredit 19909 - "Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar – moddiy boyliklar uchun to'langan mablag'lar" schyoti

Kredit 29802 – "Ko'rsatilgan xizmat va tovar – moddiy boyliklar uchun to'lanadigan mablag'lar hisob - kitob" scheti.

Lizing shartnomasida lizing ob'ektini etkazib berish, o'rnatish va boshqa xarajatlar, shuningdek, sug'urta to'lovi lizing ob'ektining balans qiymatiga olib boriladi va quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining ssuda scheti

Kredit 19909 - "Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar – moddiy boyliklar uchun to'langan mablag'lar" schyoti

Lizing ob'ekti uchun lizing to'lovlari lizing oluvchi tomonidan lizing beruvchi shartnomada belgilangan muddatda va tuzilgan grafik bo'yicha to'lab beriladi. Ushbu lizing to'lovlariga lizing ob'ektining amortizatsiya ajratmasi, hisoblangan foiz summasi, vositachilik to'lovlari, ko'rsatilgan qo'shimcha xizmatlar va sug'urta to'lovlari kiradi.

Bank tomonidan lizing uchun berilgan foizlar belgilangan miqdorda har kuni hisoblab boriladi va quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet 16323 – "Hisoblangan foizlar" schyoti

Kredit bankning mos daromadlar scheti

Lizing to'lovlari tomonlar kelishuviga muvofiq tuzilgan va lizing shartnomasining ajralmas qismi bo'lgan jadvalga muvofiq lizing oluvchi tomonidan lizing beruvchiga to'lab boriladi.

1. Lizing bo'yicha hisoblangan foiz daromadlari to'lab berilganda quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining talab qilib olinguncha depozit scheti

Kredit 16323 – “Hisoblangan foizlar” schyoti

2. Lizing ob'ekti bo'yicha hisoblangan amortizatsiya ajratmalari lizing oluvchi tomonidan to'lab berilganda lizingning balans qiymatini kamaytirishga yo'naltiriladi va quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining talab qilib olinguncha depozit scheti

Kredit lizing oluvchining ssuda scheti.

3. Lizing oluvchi tomonidan vositachilik to'lovlari, ko'rsatilgan qo'shimcha xizmatlar va boshqa to'lovlar to'lab berilganda ular mos ravishda bank daromadlari schetlariga olinadi va quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining talab qilib olinguncha depozit scheti

Kredit bankning mos daromadlar scheti.

4. Lizing ob'ektini sug'urtalash uchun lizing beruvchi tomonidan to'langan sug'urta to'lovi lizingning balans qiymatiga kiritilgan bo'lsa, lizing oluvchi tomonidan to'lab berilgan sug'urta to'lovi summasi lizingning balans qiymatini kamaytirishga yo'naltiriladi va quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

Debet lizing oluvchining talab qilib olinguncha depozit scheti

Kredit lizing oluvchining ssuda scheti.

12.3.Lizing shartnomasi va lizing ob'ekti bilan bog'liq

xavflar (risklar)

Lizing operatsiyalari muayyan risklar bilan bog'liq. Bu risk (xavf)larni baholashda odatda quyidagi omillarni e'tiborga olish kerak:

- lizing oluvchi kompaniyaning tijorat obro'si va moliyaviy holati;
- ushbu kompaniya faoliyat yuritayotgan mamlakatdagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va fiskal, monetar siyosat (milliylashtirish riski, garov huquqlarini tatbiq etilishdagi qiyinchiliklar riski va boshqalar);
- kelushuvnoma hajmining sotish narxi va keyingi yillarda ikkilamchi bozorda ushbu narxning o'zgarishi;
- lizing oluvchi firmaning lizing ob'ektidan foydalanish shartlari.

Lizingga oid bo'lgan risk qator omillarga bog'liq. Lekin ular tarkibida ikkita omil asosiydir.

- lizing kelishuvnomasining sifati;
- uskunalarni etkazib berish muddatlarining buzilishi.

Lizing munosabatlari ushbu munosabat ishtirokchilari (lizing beruvchi, lizing oluvchi, ishlab chiqaruvchi) o'rtasidagi manfaatlardan kelib chiqadi.

Lizingning vujudga kelishi ishtirokchilar manfaatlarining kelishuvini talab qiladi. Manfaatlarni mos tushgan holdagina lizing munosabatlari o'rnatiladi. Demak, lizingi rivojlantirishning asosiy omillaridan biri ob'ektiv ravishda lizing ishtirokchilari manfaatlarini keltirib chiqarish, ularni kelishuv muhitini yaratishdir.

O'zbekiston iqtisodiyotida lizing oluvchilar mavjud bo'lsa, ammo yangi texnologiyani ishlab chiqaruvchilar, lizing kompaniyasi sifatida xizmat ko'rsatadigan va o'z moliyaviy mablag'lariga etarli darajada ega bo'lgan tashkilotlar etarli emas. Bu esa, o'z navbatida ushbu jihatdan kerakli bozor infratuzilmasini yaratish, rivojlantirish, takomillashtirish va uning asosida lizing munosabatlarining ob'ektivligini ta'minlashni talab etadi.

«Lizing to'g'risida»gi qonunning 19-moddasida lizing ob'ekti bilan bog'liq xavflar haqida quyidagilar bayon etilgan.

Lizing ob'ekti bilan bog'liq barcha xavflar, shu jumladan, uning tasodifan yo'qolishi (nobud bo'lishi) yoki tasodifan buzilishi, shuningdek, o'g'irlanishi, barvaqt eskirishi, shikastlanishi xavflari lizing shartnomasida nazarda tutilgan tartibda lizing oluvchiga o'tadi. Xavflar lizing oluvchiga o'tgan daqiqadan e'tiboran lizing oluvchi lizing ob'ekti har qanday tarzda yo'qotilishi yoki shikastlanishi uchun lizing shartnomasi amal qilinadigan muddat davomida javobgar bo'ladi.

Agar xavflar lizing beruvchidan lizing oluvchiga o'tadigan vaqt lizing shartnomasida belgilangan bo'lmasa, xavflar lizing oluvchiga u lizing ob'ektini olgan daqiqadan e'tiboran o'tadi.

Agar taklif etilgan lizing ob'ekti lizing shartnomasiga mos kelmasa va bu uning oluvchiga lizing ob'ektidan voz kechish huquqini bersa, ana shunday nomuvofiqlik bartaraf etilgunga qadar yoki lizing oluvchi lizing ob'ektini olgunga qadar barcha xavflar lizing beruvchi zimmasida bo'ladi.

Sotuvchining nochorligi yoki lizing ob'ektining undan foydalanish maqsadlariga nomuvofiqligi zaiflari lizing oluvchining zimmasida bo'ladi, lizing beruvchining sotuvchini e'lon qilish yoki lizing ob'ektini tanlash yoxud lizing beruvchi lizing oluvchini muayyan sotuvchini yoki lizing ob'ektini tanlashga g'ayriqonuniy tarzda majburlash turi bundan mustasno.

Nobud bo'lish, yo'qolish, o'g'irlash, shikastlanish, buzilish va barvaqt eskirish xavfi bilan bog'liq bo'lgan tarzdagi har qanday etkazilishi mumkin bo'lgan zarardan lizing ob'ektini sug'urtalash taraflarning kelishuvchiga binoan amalga

oshiriladi. Bunday kelishuv bo'lmagan taqdirda, lizing oluvchi lizing ob'ekti sug'urtasi uchun javobgar bo'ladi.

Lizing shartnomasi bo'yicha lizing oluvchi to'laydigan lizing to'lovlari lizing ob'ekti amortizatsiyasining tegishli qismi qiymatini va lizing shartnomasi bo'yicha lizing beruvchi tomonidan qilingan harajatlarni, shuningdek, uning daromad (marja)ni o'z ichiga oladi.

Lizing to'lovlari shartnomaning butun amal qilish muddatiga taqsimlanadi va bo'lib-bo'lib to'lanadi. Lizing to'lovlarining miqdorlari va davriyligi lizing shartnomasi bilan belgilanadi.

12.4. O'zbekistonda lizing kompaniyalari

«Baraka» universal lizing kompaniyasi.

O'zbekiston Vazirlar Maxkamasining 1995 yil 9 noyabrdagi 427-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida bank tizimini rivojlantirishning kompleks dasturi»ga binoan O'zbekiston banklari Assotsiatsiyasining sho'ba korxonasi - «Bank-lizing» universal lizing kompaniyasi ta'sis etildi. Kompaniya 1996 yil 2 sentyabrda davlat ro'yxatidan o'tkazildi.

1998 yil fevral oyida Yevropa Lizing Kompaniyalari Assotsiatsiyalari Federatsiyasi (Shtab – kvartirasi Bryussel shahrida, 17 davlat lizing federatsiyalari a'zo) ning raislari va ijroya qo'mitalari «Baraka» universal lizing kompaniyasining shu tashkilotning muxbir a'zosi ekanligi haqidagi hujjatlarni tasdiqladi. Kompaniya lizing operatsiyalarini tashkil etish borasida va birgalikda faoliyat yuritish maqsadida mamlakatimizdagi 20 tadan ortiq tijorat banklari hamda Respublika tovar ishlab chiqaruvchilar va savdo Palatasi bilan Bosh shartnomalarni imzoladi.

«O'zbek lizing interneyshnl aksionerlik jamiyati» kompaniyasi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining qo'shma lizing kompaniyasini tashkil etish haqidagi qaroriga muvofiq 1996 yilda «O'zbeklizing interneyshnl AJ» tashkil etildi va o'sha yildan boshlab o'z faoliyatini yo'lga qo'ydi. Bu jamiyat yopiq turdagi aksionerlik jamiyati bo'lib xalqaro lizing operatsiyalarini rivojlantirishni maqsad qilib olgan.

«O'zbeklizing interneyshnl AJ» 4 million AQSh dollariga teng dastlabki ustav kapitaliga ega bo'lgan kompaniyadir. Uning muassislari Xalqaro moliya korporatsiyasi Malayziya Meybanki hamda O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki bo'lgan. Bundan tashqari, har bir muassis 5 million AQSh dollari miqdorida kredit liniyasini ham ko'zda tutilgan.

«O'zbeklizing interneyshnl AJ» kompaniyasi Respublikamizga yuqori unumdorlikka ega bo'lgan zamonaviy jihozlar va texnologiyalarni jalb qilish maqsadida kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bilan bog'liq, har biri 68 mingdan 300 ming

AKSh dollariga qadar bo'lgan qiymatdagi ettita loyiha bo'yicha faoliyatini boshlagan.

Lizing kompaniyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- sotib olishlarni uzoq muddatli moliyalash va texnologik asbob-uskunalaridan foydalanish;
- eksport salohiyatini oshirish hamda import o'rnini bosadigan ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida O'zbekiston iqtisodiyotining ustuvor tarmoqlariga ilgor texnologiyalarni jalb etish;
- kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish hamda xalq iste'moli mollarini ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishni yuksaltirish uchun lizing xizmatlarining keng doirasini taqdim etish;
- lizing operatsiyalarini o'tkazish va tavsiyalar berish uslubi-yatini ishlab, chiqishdir.

Zamonaviy xorijiy asbob-uskunalar olishda lizingdan foydalanish korxonaning moliyaviy holatini etarli darajada barqaror bo'lishni talab etadi. Shuning uchun lizing loyihasini tayyorlashni uch bosqichga ajratish mumkin.

Birinchi bosqich - korxona lizingga qanday asbob-uskuna olmoqchi, uni qaysi yo'l bilan qaysi transportda olib keladi, qanday o'rnatadi, ishga qanday tushiradi, xodimlarni o'qitishni hisobga olgan holda uning qiymatini aniqlaydi. Eng muhimi ushbu asbob-uskunaning raqobatbardoshligini belgilaydigan raqobat varag'ini tayyorlash ishlarini tashkil etadi.

Ikkinchi bosqichda - ushbu loyiha bo'yicha hamma masalalarga-texnik, iqtisodiy va moliyaviy jihatdan kelib chiqadigan masalalarga javob beradigan biznes-reja tuziladi. Bunda asbob-uskuna qancha muddatga lizingga olinish mumkinligi aniqlanadi. Lizingni moliyalashtirish qismi juda puxta tayyorlanishi hamda kompaniyaning barcha mumkin bo'lgan harajatlarini qamrab olishini talab etadi.

Uchinchi bosqich - lizingga talabnoma va u bilan birga boshqa zarur hujjatlarni (ustav, ta'sis shartnomasi, soliq inspeksiyasi tomonidan tasdiqlangan balans, biznes reja, korxonada mulk borligini tasdiqlovchi hujjatlar va boshqalar taqdim etishni ko'zda tutadi.

«O'zbeklizing interneyshnl AJ» tajribasidan lizing muddati ikki yildan besh yilgacha bo'lishi rivojlashtiriladi, chunki bu erda moliyaviy lizing o'z ifodasini topadi. Lizing muddati tugagach asbob-uskuna lizing oluvchining mulkiga aylanadi va uni qaramog'iga o'tadi. Alohida shuni ta'kidlash joizki, bunda asbob-uskunani tanlash javobgarligi lizing kompaniyasi zimmasida bo'lmaydi. Ushbu masalada mijozlarga maxsus bozor tuzilmalari «Texnoinvest» qo'shma korxonasi muassislardan biri bo'lmish tashqi savdo faoliyati sifati va ekspertizasini nazorati bo'yicha jahon etakchisi Shvetsariyaning SGS kompaniyasi, tovar ishlab chiqaruvchilar va savdo palatasi, injiniring va konsalting firmalari yordam ko'rsatadilar.

«O'zbeklizing interneyshnl AJ» - O'zbekiston bozorida birinchi yirik xalqaroda lizing kompaniyasi, shuning uchun ham ushbu kompaniya misolida lizing operatsiyalarini o'tkazishning xalqaro tajribasini - dastur mahsulotlarini ishlatishi, lizing loyihalarini tayyorligi va monitoringini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Odatda, xorijiy asbob-uskuna ishlab chiqaruvchining omborida bo'lmaydi, uni talab asosida tayyorlash ko'zda tutiladi. Buning uchun esa oldindan to'lov o'tkazilishi xorijiy bankda akkreditiv ochilishi lozim bo'ladi. 1-1.5 oyda ishlab chiqarishga, bir oyga yaqin vaqt ichida transportda tashib keltirishga, yana shuncha vaqt montaj qilishga, ishga tushirish va xodimlarni o'qitishga ketadi. Umumiy hisobda 4-5 oy kerak bo'ladi. Jami ushbu muddat davomida narx Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi ekspertizasiga mos kelishini ko'zda tutish zarur bo'ladi. Bundan tashqari loyihani tanlashga, biznes rejani tayyorlashga, shartnomani ro'yxatdan o'tkazishga ketadigan vaqtni ham inobatga olishga to'g'ri keladi.

Kompaniyaning ishni tashkil etishdagi asosiy vazifasi - bu eng barqaror, to'lovga qobiliyatli, boshlang'ich kapitalga ega korxonalarni tanlashdir. E'tiborni o'ziga jalb etadigan narsalardan yana biri bu loyihani mahalliy xom-ashyo bilan ta'minlanishidir. Eng asosiysi, bozorda jiddiy marketing tekshiruvining mavjudligi va ishlab chiqarilgan mahsulotning haridorgir bo'lishidir.

IV. AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishning mohiyati va iqtisodiy ahamiyati. Investitsiya tushunchasi. Investitsiyalarni iqtisodiy mohiyati va ahamiyati. Investitsiyalarni tasniflanishi. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini nazariy-huquqiy asoslari. «Investitsiya» atamasi. «Invest» so'zining namoyon bo'lishi. «Qo'yish», «mablag'ni safarbar etish»ning ma'nosi. Investitsiyalar ko'paytirib qaytarib olinishi. U. SHarpning investitsiyalarga ta'rif: «Real investitsiyalar. Moliyaviy investitsiyalar. Investitsiyalar – bu joriy davrda iste'mol qilinmagan va iqtisodiyotda kapital o'sishini ta'minlovchi YAIM ning bir qismidir ham deb yuritilishi. Investitsiyalar deganda barcha turdagi milliy va intellektual boyliklar to'shunilib, ular tadbirkorlik faoliyati ob'ektlariga yo'naltirilib daromad keltirishi yoki biror-bir ijobiy samaraga erishishi zarurligi.

Investitsiya faoliyati ob'ektlari, sub'ektlari va investitsiya faoliyatini yo'nalishlari. Investitsiya faoliyati ob'ektlari, su'bektlari va investitsiya faoliyati yo'nalishlari. Investitsiya faoliyati ob'ektlari va sub'ektlari. Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida investitsiya faoliyati yo'nalishlari va shakllari. Investitsiya jarayoni. Investorlar turi. Investitsiya faoliyati ob'ektlari va sub'ektlari. Investitsiya faoliyatini tashkil etishda uning ob'ekt va sub'ektlari ishtirok etishi. Investitsiya faoliyati ob'ektlari ikkiga bo'linishi. Real investitsiyalar ob'ektlari va moliyaviy investitsiyalar ob'ektlari. Asosiy fondlar va aylanma vositalar. Moliyaviy investitsiyalar ob'ektlariga davlat va boshqa mulk egalari tomonidan chiqariladigan aktsiyalar, obligatsiyalar va qimmat baholi qog'ozlarning kirishi. Investitsiya faoliyati sub'ektlari – investitsiya faoliyatida ishtirok etuvchi mulkiy va intellektual boyliklarga ega bo'lgan jismoniy, huquqiy shaxslar va davlatlar. Investitsiya sub'ektlari orasidagi munosabatlar ishlab chiqarish xususiyatlari.

Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati. Investitsiya faoliyati tushunchasi. Investitsiya faoliyatining tarkibiy tuzilishi. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning roli. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etuvchi omillar. Xo'jalik yurtiuvchi sub'ektlar investitsiya faoliyatini tashkil etish va investitsiya faolligini ta'minlash vazifalari. Investitsiya siyosati: uning mazmuni, roli va asosiy yo'nalishlari. Globallashuv va xorijiy kapital migratsiyasining kuchayishi. Zamonaviy investitsiya siyosatini amalga oshirishda xorijiy investitsiyalar ko'chishini hisobga olish.

Davlat investitsiya dasturi. O'zbekiston Respublikasi investitsiya dasturi, uning mazmuni, asosiy maqsadi, shakllantirish tartibi, tamoyillari va muddatlari. Kapital qo'yilmalarni rejalashtirish. Muhim investitsiya takliflari yig'ma ro'yxati. Investitsiya loyihalarining manzilli dasturlari, ro'yxati, ularni ko'rib chiqish va tasdiqlash tartibi. Investitsiya dasturlari asosida kapital qo'yilmalarni moliyalashtirish (markazlashgan va markazlashmagan investitsiyalar). Investitsiya dasturini amalga oshirish ustidan nazorat.

Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish. Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish va tartibga solishning usullari. Investitsiya faoliyatini tartibga solishda investitsiya strategiyasining o`rni. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotga jalb qilishning ob`ektiv zarurligi. Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida O`zbekistonda xorijiy investitsiyalarni davlat tomonidan boshqarilishi. Xorijiy investitsiyalarni tartibga solishning jahon tajribasi. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari tarkibi. Davlat byudjetidan ajratmalar. Kreditga olgan mablag'lar. Qarzga olingan mablaglar Qimmat baho qog'ozlar va zayomlar chiqarish hisobiga. Investorni o`z mablag'lari.

Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishda investitsiya institutlarining roli. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishda investitsiya institutlarining roli. Investitsiya institutlarining umumiy xususiyatlari. Investitsiya maslahatchilari. Investitsiya kompaniyalari. Investitsiya fondlari. Moliyaviy bozori. Investitsiya institutlarining umumiy xususiyatlari. Investitsiya institutlari, qimmatli qog'ozlar, qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari. Investitsiya instituti bo`lgan yuridik shaxsning ustavi va uning asosiy faoliyat turi. Investitsiya institutlari uchun maxsus yoki asosiy faoliyat turi. Investitsiya maslahatchilari. Investitsiya instituti. Maslahat faoliyati qimmatli qog'ozlar bozori va uning ishtirokchilari qimmatli qog'ozlarni chiqarish, joylashtirish hamda ularning muomalada bo`lishi, mutaxasislarni qayta tayyorlash, shuningdek, yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan investitsiya siyosatini amalga oshirish.

Investitsiya muhitini barqarorlashtirish. Investitsiya muhitini barqarorlashtirish. Investitsiya muhiti tushunchasi. Investitsiya risklari va toifalari. Investitsiya muhitiga ta`sir etuvchi omillar. Investitsiya muhitini aniqlashning jahon tajribasi. Investitsiya muhiti va tushunchasi. Investitsion faoliyatni amalga oshirishning maqsadga muvofiqligi va jozibadorligini aniqlash. Ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy, huquqiy, siyosiy va boshqa shart-sharoitlarning umumlashtiruvchi xususiyatlari. Investorlar uchun haqiqatda mavjud bo`lgan shart-sharoitlar majmuasi. Muayyan mamlakatga (yoki hududga) investitsiyalar kiritishning maqsadga muvofiqligi va jozibadorligini aniqlash. Investitsiya muhitiga ta`sir etuvchi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy omillar.

Xorijiy investitsiyalarni jalb etish va moliyalashtirish. Xorijiy investitsiyalarni jalb etish va moliyalashtirish. Xorijiy investitsiyalarning mohiyati va amalga oshirilishi sabablari. Bevosita va portfeli xorijiy investitsiyalar. Xorijiy investitsiya eksporterlari va importerlari. Xalqaro kapitallar migratsiyasi. Xorijiy investitsiyalarning mohiyati va amalga oshirilishi sabablari. Xalqaro investitsiyalar. Jahon mamlakatlari o`rtasida harakatda bo`lgan investitsiyalardir. Investitsiyalarni xorijga chiqarish. Zamonaviy jahon xo`jaligi va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning ajralib turuvchi xususiyatlari.

Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari. Investitsiya risklari tushunchasi, mazmuni-mohiyati va xususiyatlari. Investitsiya faoliyati bilan bog'liq risklar va ularni tainiflanishi. Investitsiya risklarini aniqlash usullari. Investitsiya loyihalarida risklarni baholash usullari. Risklarni boshqarish va darajasini pasaytirish yo'llari.

Iqtisodiy tizimda kapital qo'yimalarning mohiyati va moliyaviy manbalari. Iqtisodiy tizimda kapital qo'yimalarning mohiyati va moliyaviy manbalari. Kapital qo'yimalarning mohiyati. Kapital qo'yimlar va ularning texnologik tarkibi. Kapital qo'yimlarni samaradorligini oshirish. Kapital qo'yimalarning moliyaviy manbalari. Kapital qo'yimlar, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish, kengaytirilgan joriy asosiy jamg'armalar tashkil qilish, mo'ljallangan moliyaviy mablag'lar. Kapital qo'yimalarning xarajatlari: qurilish-montaj ishlariga; turli jihozlarni va asboblarni sotib olishga; boshqa har qanday xarajatlar - loyiha qidiruv ishlari, qurilish maydonini tayyorlash kabilar. Kapital qo'yimlar va ularning tarkibi. Kapital qo'yimalarning samaradorligi.

Kapital qo'yimlarni uzoq muddatga kreditlash. Kapital qo'yimlarni uzoq muddatga kreditlash. Kapital qo'yimlarni amalga oshirishda tijorat kreditlaridan foydalanish. Kapital qo'yimlarni kreditlashning hozirgi holati va shart-sharoitlari. Kapital qo'yimlarni iqtisodiy samaradorligini baholash. Kapital qo'yimlarni kreditlash. Kapital qo'yimlarni amalga oshirishda kreditlarni roli. Kredit, foizi, pul va moddiy vositalarni foydalanish. Mablag'larni qarzga berish. Korxonalarni jamg'arilgan amortizatsiya ajratmalari, ishlab chiqarishni rivojlantirish, Kapital qo'yimlarni amalga oshirishda tijorat kreditlaridan foydalanish. Tijorat krediti. Kapital qo'yimlarni iqtisodiy samaradorligini baholash. Kapital qo'yimlarni iqtisodiy samaradorligi ularni foydalanish ko'rsatkichlari, Davlat kapital qo'yimlari, Kapital qo'yimlarni kreditlash.

Iqtisodiyotda lizing kreditlaridan foydalanish. Iqtisodiyotda lizing kreditlaridan foydalanish. Xalqaro lizingning xususiyatlari. Xalqaro lizing. Lizing va uning turlari. Kapital joylashtirish, mablag' bilan ta'minlash, loyihalarga investitsiyalar jalb etish. Lizing kompaniyalari. Lizingning oddiy ijaradan asosiy farqi. Lizing operatsiyalarida jalb qilingan mablag'lar. Lizing operatsiyalarini amalga oshirish bosqichlari. Lizing operatsiyasi.

KEYSLAR BANKI

1.Fanning nomi: “Investitsiyalarni yashkil etish va moliyalashtirish”.

2.Ushbu keysning maqsadi – talabalarni o`rganilgan mavzu bo`yicha egallagan nazariy bilimlari asosida amaliy harakatlar, muloqotlar, fikrlash orqali muayyan iqtisodiy va moliyaviy vaziyatni tahlil qilish natijasida to`g`ri baholay olishlari kerakligi bilan belgilanadi.

Kutilayotgan natijalar: korxona moliyaviy natijalarini ifodalovchi ko`rsatkichlarni kompleks va sistemali tarzda omilli tahlil qilish usullarini o`rganish, moliyaviy tahlilni baholash va berilgan muammolarni yechish. Keys muqaffaqiyatli yechish uchun talabalar quyidagi **natijalarga erishishlari lozim:** moliyaviy natijalarni o`zgarishiga ta`sir qiluvchi omillarni aniqlash va hisob-kitob qilish, sof foyda hajmini oshirish bo`yicha ichki imkoniyatlarni aniqlash usuli, korxonani iqtisodiy-moliyaviy holatiga baho berish;

3.Ushbu keys kabinetli va syujetli toifasiga kiradi. Vaziyatli holatni o`tgan davrdan hozirgi davrgacha bo`lgan iqtisodiy jarayonlardan iborat.

4.Bu tashkiliy-institutsional keys. U moliyaviy hisobot ma`lumotlariga taqriban asosda tuzilgan qisqa va strukturali keys-topshiriq. Keysning ob`yekti bo`lib «Namangan textile» qo`shma korxonasi hisoblanadi.

**5.Didaktik maqsadlari bo`yicha** - trening keysi hisoblanib, amaliy mashg`ulot davomida berilgan mavzu bo`yicha olingan bilimlarni mustahkamlashga mo`ljallangan. Shu boisdan, keysda alohida vaziyatda vujudga kelgan muammoni tahlil qilib, ijobiy hal qilish uchun vazifalar, uni yechish ketma-ketligi, axborot manbalari berilgan.

6.Keysning asosiy axborot manbasi sifatida «Namangan textile» qo`shma korxonasiinng 2015 yil bo`yicha 2-shakli - “Moliyaviy natijalar to`g`risida hisobot” ma`lumotlari hamda “Savdo tashkilotlarining moliyaviy natijalarini tahlil qilish usullarini takomillashtirish yo`llari” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi materiallaridan foydalanildi.

7.Keysning asosiy mohiyati, afzalliklari quyidagilardan iborat:

- o`quv mashg`ulotini keys-texnologiyasi orqali o`tkaziladi;
- talabalarni maksimal faolligini oshiradi va mustaqil ishlashga, fikrlashga undaydi;
- aniq ma`lumotlar asosida qurilgan vaziyatning mavjudligi talabalarda uni yechishga qiziqish uyg`otadi.

Kirish

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlarning hozirgi bosqichida iqtisodiyotni erkinlashtirish, mamlakatni modernizatsiyalash, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash evaziga uzluksiz iqtisodiy o'sishga erishishdek dolzarb vazifa qo'yilgan. Bu esa, o'z navbatida xo'jalik yurituvchi sub'yektlarni iqtisodiy va moliyaviy holatini tahlil qilishni taqozo etadi.

Korxonalarni moliyaviy holatini ifodalovchi ko'rsatkichlardan biri va muhimi - moliyaviy natijalardir. Moliyaviy natijalar (foyda yoki zarar) xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini baholashda barometr vazifasini o'taydi. Shu bois, ushbu ko'rsatkichlarni tahlil qilish shakllanayotgan erkin iqtisodiyot sharoitida nafaqat nazariy, balki muhim amaliy ahamiyatga molikdir.

Korxonaning moliyaviy holatiga baho berish, tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun moliyaviy natijalarni ifodalovchi ko'rsatkichlarni kompleksli va tizimli tarzda omilli tahlil qilish lozim. Moliyaviy natijalarni omilli tahlil qilish natijasida korxonalarni raqobatbardoshligini ta'minlash, bankrotlik holatining oldini olish, foydani oshirish bo'yicha mavjud ichki xo'jalik imkoniyatlarini aniqlash orqali ularning moliyaviy holati barqarorligini ta'minlash, iqtisodiy va moliyaviy salohiyatini oshirish, xo'jalik faoliyatini iqtisodiy baholash samaradorligini oshirish imkoni bo'ladi.

Ushbu keysda “Namangan textile” qo'shma korxonasining moliyaviy hisoboti ma'lumotlari asosida foyda (zarar) ko'rsatkichlari hajmining o'zgarishiga ta'sir qiluvchi ijobiy va salbiy omillar tahlil qilingan va sof foyda hajmini oshirish bo'yicha ichki xo'jalik imkoniyatlari aniqlangan bo'lib, natijada ularning ishlab chiqarish-moliyaviy faoliyatida sodir bo'lgan muayyan vaziyat har tomonlama tahlil qilish va baholashga imkon bo'ladi.

Berilgan keysni yechish natijasida quyidagi o'quv natijalariga erishish mumkin:

- o'rganilgan mavzu bo'yicha olingan bilimlarni mustahkamlash;
- muammoni alohida va guruhlararo tahlil qilishga va asosli boshqaruv qarorlarini qabul qilishga o'rganish;
- mustaqil qaror qabul qilishga o'rganish;
- o'quv ma'lumotlarini o'rganish darajasini tekshirish.
- korxonalarda moliyaviy natijalarni ifodalovchi ko'rsatkichlarni tahlil qilish, sof foyda hajmini oshirish bo'yicha ichki xo'jalik imkoniyatlarini izlab topish va ularni iqtisodiy-moliyaviy holatiga baho berish.

1. “Namangan textile” qo`shma korxonasidagi vaziyat bilan tanishish

«Namangan textile» qo`shma korxonasi moliyaviy holatini tahlil qilish natijasida uning moliyaviy natijalarini ifodalovchi ko`rsatkichlar hisobot yili o`tgan yilga nisbatan kamayganligi aniqlandi. Moliyaviy natijalar korxonani iqtisodiy-moliyaviy salohiyatini oshishida muhim o`rinni egallaydi.

Korxona rahbari bosh buxgalterga moliyaviy natijalarni ifodalovchi ko`rsatkichlar tizimini tahlil qilishni, sof foyda hajmini oshirish bo`yicha mavjud bo`lgan ichki imkoniyatlarni aniqlashni hamda ushbu ko`rsatkichlar bo`yicha korxonaning moliyaviy holatiga baho berishni topshiradi.

Xo`jalik sub`yektlarining moliyaviy natijalarini tahlil qilish uchun asosiy axborot manba moliyaviy hisobotning 2-shakli -“**Moliyaviy natijalar to`g`risidagi hisobot**” ma`lumotlari hisoblanadi.

Shu bois, quyida “Namangan textile” qo`shma korxonasining 2016 yildagi moliyaviy natijalar to`g`risidagi hisobot ma`lumotlari berilgan.

2. “Namangan textile” qo`shma korxonasining moliyaviy hisoboti ma`lumotlari 1 yanvar 2017 yil

Moliyaviy natijalar to`g`risidagi hisobot - 2-sonli shakl

Ko`rsatkichlar	Satr kodi	O`tgan yilning shu davrida		Hisobot davrida	
		Daromad (foйда)	Xarajat (zarar)	Daromad (foйда)	Xarajat (zarar)
Mahsulot (tovar, ish xizmat) larni sotishdan sof tushum	010	9279949	X	9210307	X
Sotilgan maxsulot (tovar, ish va xizmat) larning tannarxi	020	X	3936010	X	31443853
Maxsulot (tovar, ish xizmat)larni sotishdan yalpi foyda (satr 010 -020)	030	5343939		6066454	
Davr xarajatlari, jami (satr 050+060+070+080) shu jumladan:	040	X	1271901		2939813
Sotish xarajatlari	050	X	535249		866284
Ma`muriy xarajatlar	060	X	736652		980428
Boshqa operatsion xarajatlari	070	X		X	1088407
Kelgusida soliqqa tortiladigan bazadan chiqariladigan hisobot davri xarajatlari	080	X		X	4694
Asosiy faoliyatning boshqa daromadlari	090	154376	X	852733	X
Asosiy faoliyatning foydasi (zarari) (satr 030-040+090)	100	4226414		3979374	
Moliyaviy faoliyatning daromadlari, jami (satr 120+130+140+150+160),	110	73215	X	509679	X

shu jumladan					
Dividendlar ko`rinishidagi daromadlar	120	25361	X	24975	
Foizlar ko`rinishidagi daromadlar	130	-	X	6831	X
Uzoq muddatli ijara (lizing)dan daromadlar	140	-	X	47768	X
Valyuta kursi farqi daromadlari	150	-	X	33555	X
Moliyaviy faoliyatning boshqa daromadlari	160	47854	X	396550	X
Moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlari, jami (sitr 180+190+200+210), shu jumladan	170	X	379702	X	830342
Foizlar ko`rinishidagi xarajatlar	180	X	272265	X	555152
Uzoq muddatli ijara (lizing) bo'yicha foizlar xarajatlar	190	X	-	X	6323
Valyuta kursi farqidan zararlar	200	X	107437	X	159530
Moliyaviy faoliyatning boshqa zararlar	210	X	-	X	109937
Umumxo`jalik faoliyatining foydasi (zarari) (sitr 100+110-170)	220	3919927		3658711	
Favqulodda foyda va zararlar	230	-	850	X	1046
Daromad (foyda) solig`ini to`lagunga qadar foyda (zarar) (sitr 220+/-230)	240	3919077		3657665	
Daromad (foyda) solig`i	250		1975757		374482
Foydadan boshqa soliqlar va yig`imlar	260		218952		2209341
Hisobot davrining sof foydasi (zarari) (sitr 240-250-260)	270	1724368		1073842	X

(1-ilova)

2. Bilimlarni jonlantirish uchun savollar

1. Mahsulotni sotishdan tushgan sof tushum qanday aniqlanadi?
2. Mahsulot sotishning yalpi foydasi (zarari) qanday aniqlanadi va uning o`zgarishiga qaysi omillar ta`sir ko`rsatadi?
3. Asosiy faliyatning foydasi (zarari) qanday aniqlanadi, uning o`zgarishiga qanday omillar ta`sir qiladi?
4. Davr xarajatlari tarkibiga qanday xarajatlar kiradi?
5. Korxonanig asosiy faoliyatidan kelgan boshqa daromadlar (xarajatlar)ga nimlar kiradi?

6. Korxonaning umumxo`jalik faoliyatidan kelgan foyda (zarar) qanday aniqlanadi hamda uning o`zgarishiga qaysi omillar ta`sir ko`rsatadi?
7. Moliyaviy faoliyatning daromadlariga nimalar kiradi?
8. Daromad (foyda) solig`ini to`lagunga qadar foyda qanday aniqlanadi?
9. Favquloddagi foyda va favquloddagi zarar deganda nima tushuniladi?
10. Sof foyda qanday aniqlanadi va uning o`zgarishiga qaysi omillar ta`sir ko`rsatadi?

4.Talabalar uchun metodik ko`rsatmalar

Muammo. Korxonada mavjud bo`lgan vaziyat asosida uning moliyaviy barqarorligini ta`minlash uchun ishlab-chiqarish va xo`jalik faoliyati moliyaviy natijalarini ifodalovchi ko`rsatkichlarni tahlil qilish hamda sof foyda hajmini oshirish bo`yicha ichki xo`jalik imkoniyatlarini aniqlash. Tahlil natijalari asosida korxonani iqtisodiy-moliyaviy holatiga baho berish.

Vazifalar:

- Moliyaviy natijalarni ifodalovchi ko`rsatkichlar tizimini aniqlash va ularning “Moliyaviy natijalar to`g`risida hisobot”da ifodalanishini o`rganish.
- Moliyaviy natijalarning har bir ko`rsatkichini aniqlanish yo`llarini va umumlashgan ko`rsatkichlarini aniqlash.
“Moliyaviy natijalar to`g`risida hisobot” 2-shakl ma`lumotlari asosida tavsiya qilingan jadvallarni to`ldirish hamda jadval ma`lumotlari asosida korxonaning moliyaviy natijalarini ifodalovchi ko`rsatkichlarni o`zgarishiga ta`sir etuvchi omillarni kompleks va sistemali tarzda omilli tahlil qilish.
- Korxonada sof foyda hajmini oshirish bo`yicha ichki imkoniyatlar summasini aniqlash va xulosalar berish.
- Korxonaning moliyaviy natijalarini omilli tahlil qilish asosida ushbu ko`rsatkichlar bo`yicha uning moliyaviy holatiga baho berish.

Echish ketma-ketligi:

- 1.Korxonada yuz bergan vaziyat tahlil qilinadi, muammo va uni yechish ketma-ketligi, asosiy vazifalari bilan tanishiladi.
- 2.Keysdagi holatlarni oydinlashtirish: Nima yuz bergan? Korxona faoliyati natijasi qanday bo`lgan va qanday bo`lishi mumkin?
- 3.Omilli tahlilni o`tkazish natijasida pirovard ko`rsatkichni o`zgarishiga ta`sir qiluvchi omillarning ta`siri aniqlanadi, hisob-kitob qilinadi hamda natijaviy ko`rsatkichni o`zgarishiga ta`sir qiluvchi omillar hajmini oshirish bo`yicha ichki xo`jalik imkoniyatlari izlab topiladi.
- 4.Kompleks va sistemali tarzda tahlil qilish yordamida vaziyatning asosiy muammosi yechiladi, baholanadi, ishlab-chiqarish samaradorligini oshirish chora-tadbirlari tavsiya qilinadi.

Amaliy vaziyatni tahlil qilish uchun metodik ko`rsatma

Tahlil bosqichlari	Tavsiya va maslahatlar
1. Keys bilan tanishish	1.Keysni o`qish jarayonida vaziyatni tahlil qilishga shoshilmang. 2.Berilgan vaziyat bilan tanishing. Vaziyatga ta`rif berishga harakat qiling. 3.Vaziyatni tahlili uchun axborot manbalari bilan ta`minlanganlikni aniqlang.
2. Vaziyatning tashhisi va tahlili	1.Korxona faoliyatida yuzaga kelgan holatni oydinlashtiring. Vaziyatning muhim xususiyatlarini, miqdor va sifat tomonlarini belgilang. Ularga asosan korxonaning haqiqatda bo`lgan va bo`lishi mumkin bo`lgan holatini aniqlang hamda ularni taqqoslang. 2.Vaziyatni tahlil qilish jarayonida muammo qanday darajada yechilishini belgilang. Uni yechish mumkinmi?, Qanday natijaga erishish mumkin? 3.Muammoni yechish jarayonida bo`ladigan yoki bo`lishi mumkin bo`lgan qiyin holatlarni ko`rsating.
3.Muammoli vaziyatning yechimi bo`yicha tahlil variantlarini tanlash va baho berish	1.Vaziyatning yechimini hal qiling. Berilgan xulosalarni salbiy va ijobiy tomonlarini ko`rsating va baholang. Eng yaxshi variantni tanlang.

5. To`ldirish uchun tavsiya qilingan jadvallar

1-jadval

Mahsulot sotishdan ko`rilgan yalpi foyda va uni o`zgarishiga ta`sir qiluvchi omillarning tahlili

№	Ko`rsatkichlar	Haqiqatda o`tgan yil	Shartnoma (erkin bahoda)	Haqiqatda hisobot yil
1.	Mahsulot sotishdan kelgan sof tushum		9196320	
2.	Sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi		3106261	
3.	Sotishdan olingan yalpi foyda (zarar)			

Asosiy ishlab chiqarish faoliyatidan kelgan foyda (zarar) va uning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarning tahlili

№	Ko'rsatkichlar	Haqiqatda o'tgan yil	Haqiqatda hisobot yil	Farqi	
				Mutloq summada (+,-)	Foizda (%)
1.	Yalpi foyda				
2.	Davr xarajatlari				
3.	Asosiy faoliyatning boshqa daromadlari				
4.	Asosiy faoliyatning boshqa xarajatlari				
5.	Operatsion foyda (zarar)				

3-jadval.

Umumxo'jalik faoliyatidan kelgan foyda (zarar) va uning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarni tahlili.

№	Ko'rsatkichlar	Haqiqatda o'tgan yil	Haqiqatda hisobot yil	Farqi	
				Mutloq summada (+,-)	Foizda (%)
1.	Operatsion foyda (zarar)				
2.	Moliyaviy faoliyatning daromadlari				
3.	Moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlar				
4.	Moliyaviy faoliyat bo'yicha boshqa daromadlar				
5.	Moliyaviy faoliyat bo'yicha boshqa xarajatlar.				
6.	Umumxo'jalik faoliyati foydasi (zarar)				

Soliq to'langunga qadar foyda (zarar) tahlili

№	Ko'rsatkichlar	Haqiqatda o'tgan yil	Haqiqatda hisobot yil	Farqi	
				Mutloq summada (+,-)	Foizda (%)
1.	Umumxo'jalik faoliyatidan kelgan foyda (zarar)				
2.	Favqulodda foyda				
3.	Favqulodda zarar				
4.	Soliq to'langunga qadar foyda (zarar)				

Sof foyda va uning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlili

№	Ko'rsatkichlar	Haqiqatda o'tgan yil	Haqiqatda hisobot yil	Farqi	
				Mutloq summada (+,-)	Foizda (%)
1.	Soliq to'langunga qadar foyda (zarar)				
2.	Foyda solig'i				
3.	Boshqa soliq va to'lovlar				
4.	Sof foyda (zarar)				

6. Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari

Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari	Maksimal Ball	Guruh natijalarini baholash				
		1	2	3	4	5
Ma'lumotlarning to'liqligi (to'liq, to'g'ri)	1,2					
Ma'lumotlarning berilishi (aniq, mantiq asosida)	1,2					
Guruhlarning faolligi (savol, javob, qo'shimchalar)	0,6					
Maksimal bal	3					
Baho 2-3- a'lo 1-2- yaxshi 0,5-1- o'rta						

7. Keysologning javob varianti

Xo`jalik yurituvchi sub yektlarning moliyaviy-xo`jalik faoliyatini belgilovchi mezon - sof foydadir. Sof foyda miqdorini aniqlash uchun “Mahsulot (ish, xizmat) ishlab chiqarish va sotish bo`yicha xarajatlar tarkibi, mahsulot (ish, xizmat) tannarxiga qo`shiladigan va moliyaviy natijalarni tarkib topishi haqidagi” Nizomga asosan oraliq foyda ko`rsatkichlarini aniqlash kerak bo`ladi. Tahlil qilish avvalambor, korxonaning mahsulotlarni sotishdan kelgan yalpi foydasi va uning o`zgarishiga ta`sir qiluvchi omillarni aniqlashdan boshlanadi, (1-jadval).

1-jadval

Mahsulot sotishdan ko`rilgan yalpi foyda va uni o`zgarishiga ta`sir qiluvchi omillarning tahlili

№	Ko`rsatkichlar	Haqiqatda o`tgan yil	Shartnoma (erkin bahoda)	Haqiqatda hisobot yil
1.	Mahsulot sotishdan kelgan sof tushum	9279949	9196320	9210307
2.	Sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi	3936010	3106261	3143853
3.	Sotishdan olingan yalpi foyda (zarar) (1q-2q)	5343939	6090059	6066454

1-Jadval ma`lumotlaridan ko`rinib turibdiki, yalpi foyda hajmi hisobot davrida asos yiliga nisbatan 722515 ming.so`mga ko`paygan yoki uning o`sish sur`ati 113,5 %ni tashkil qildi. Bunga quyidagi omillar ta`sir ko`rsatdi:

1.Cotish bahosining o`zgarishi.

$9210307 - 9196320 = +13987$ ming so`m (+)

Demak, ushbu omil evaziga yalpi foyda hajmi 13987 ming so`mga oshgan yoki olingan qo`shimcha yalpi foyda (722515) jami bahoni oshishi evaziga olingan.

2.Sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxining o`zgarishi.

$3143853 - 3106261 = +37592$ ming so`m. (-)

Demak, sotilgan mahsulotning tannarxining 37592 ming so`mga oshishi o`z natijasida yalpi foyda shuncha summaga kamaygan.

3.Sotilgan mahsulot hajmining o`zgarishi. Ushbu omil korxonaning tadbirkorlik faoliyatiga bog`liq. (ichki omil), chunki mahsulot qancha ko`p sotilsa, foyda ham shuncha ko`p bo`ladi. Uning ta`sirini hisoblash usuli quyidagicha:

A. $9196320 : 9279949 \times 100 = 99 \%$.

B. $5343939 : 1 : 100 = -53439$ ming so`m.

Demak, sotilgan mahsulot hajmining 1 %ga kamayishi korxonaning yalpi foydasini 53439 ming so`mga kamaytirgan.

4.Mahsulot assortimenti va tarkibini o`zgarishi. Ushbu omilning ta`sirini quyidagi usul bilan aniqlashni tavsiya etamiz.

Balans usuli. Bunda yalpi foyda bo`yicha aniqlangan umumiy farqdan oldin hisoblangan omillarning ta`siri ayiriladi, ya`ni:

$[-722515] - [(+13987) + (-37592) + (-53439)] = +617497$ ming so'm.

Omillar balansi: $[(13987) + (-37592) + (-53439) + (+617497)] = -722515$ ming so'm.

2. Asosiy faoliyatdan ko'rilgan foyda asosan korxonalarning mahsulotlarni sotishdan olgan foydasini tavsiflaydi. Bu foydani aniqlash uchun tovarlarni sotishdan tushgan yalpi foydadan davr xarajatlari va asosiy faoliyatdan olingan boshqa xarajatlar chegirilishi, asosiy faoliyatdan boshqa daromadlar qo'shilishi tavsiya etilgan.

Operatsion foydaning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash uchun quyidagi jadvalni tuzish tavsiya qilinadi, (2- jadval).

2-jadval

Asosiy ishlab chiqarish faoliyatidan kelgan foyda (zarar) va uning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarning tahlili

№	Ko'rsatkichlar	Haqiqatda o'tgan yil	Haqiqatda hisobot yil	Farqi	
				Mutloq summada (+,-)	Foizda (%)
1.	Yalpi foyda	5343939	6066454	+722515	113
2.	Davr xarajatlari	1271901	2939813	+1667917	184
3.	Asosiy faoliyatning boshqa daromatlari	154376	852733	+698357	5,5
4.	Asosiy faoliyatning boshqa xarajatlari	X	X	X	X
5.	Operatsion foyda (zarar) (1q-2q+3q-4q)	4226414	3979374	-247040	94,2

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tahlil qilayotgan korxonada asosiy faoliyatdan tushgan foyda hajmi hisobot yili, o'tgan yilga nisbatan 5,8 %ga kamaydi. Bunga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

1. Tovarlarni sotishdan tushgan yalpi foyda hajmining 722515 ming so'mga ko'payishi natijasida asosiy faoliyatdan tushgan foyda miqdori 17,1% ga $[722515 \times 100 : 4226414]$ oshgan.

2. Davr xarajatlari hajmining 1067917 ming so'mga ortishi evaziga asosiy faoliyatdan tushgan foyda miqdori 39,5%ga kamaygan $[1067917 \times 100 : 4226414]$.

3. Boshqa operatsion daromadlar miqdori 698357 ming so'mga oshgan. Bu esa, o'z navbatida, asosiy faoliyatdan tushgan foyda hajmini 16,5% ga ko'paytirgan $[698357 \times 100 : 4226414]$.

Shunday qilib, yuqorida hisoblangan 3 ta omilning ta'siri: $(+17,1) + (-39,5) (16,5) q-5,8\%$. Bu foiz esa asosiy faoliyatdan tushgan foyda hajmida bo'lgan umumiy farqga $(-5,8 \%)$ teng.

Endi, asosiy faoliyatdan kelgan foydaning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarni zanjirli almashtirish usuli orqali aniqlaymiz, 3-jadval.

3-jadval

**Asosiy faoliyatdan kelgan foydaning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarini
zanjirli almashtirish usuli orqali aniqlash hisob-kitobi**

Hisoblashning tartib soni	Almashtirishning tartib soni	Hisob formulasi tarkibiga kiruvchi omillar			Natija-viy ko'rsatkich- asosiy faoliyatdan olingan foyda, 1us - 2us +3us	Oldingi hisobga nisbatan farq, (+, -)	O'zgarish sabablari
		Yalpi foyda	Davr xarajatlari	Asosiy faoliyatdan kelgan boshqa operatsion daromadlar			
A	B	1	2	3	4	5	6
1	-	5343939	1271901	154376	4226414	-	-
2	1	6066454	1271901	154376	4948929	+722515	Yalpi foydani ko'payishi
3	2	6066454	2939813	154376	3281017	-1667912	Davr xarajatlarini ko'payishi
4	3	6066454	2939813	852733	3979374	+698357	Asosiy faoliyatdan ko'rilgan daromadlarni Ko'payishi
Omillar balansi:					-247040		

3.Korxonaning umumxo'jalik faoliyatdan ko'rilgan foydani aniqlash uchun operatsion foydaga moliyaviy faoliyatning jami daromadlari qo'shiladi va moliyaviy faoliyat bo'yicha jami xarajatlar ayriladi. Tahlil qilish uchun 4-jadvalni havola qilamiz.

Umumxo`jalik faoliyatidan kelgan foyda (zarar) va uning o`zgarishiga ta`sir qiluvchi omillarni tahlili.

№	Ko`rsatkichlar	Haqiqatda o`tgan yil	Haqiqatda hisobot yil	Farqi	
				Mutloq summad a (+,-)	Foizda (%)
1.	Operatsion foyda (zarar)	4226414	3979374	-247040	94,2
2.	Moliyaviy faoliyatning daromadlari	73215	509679	+436464	6,9 m
3.	Moliyaviy faoliyat bo`yicha xarajatlar	379702	830342	+450640	2,2 m
4.	Moliyaviy faoliyatdan ko`rilgan natija (3q-2q)	-306487	-320663	-14176	104,6
5.	Umumxo`jalik faoliyati foydasi (zarar) (1qQ2q-3q)	3919927	3658711	-261216	93,3

4-jadval ma`lumotlaridan ko`rinib turibdiki, tahlil qilinayotgan korxonada umumxo`jalik faoliyatdan ko`rilgan foyda hajmi hisobot yili, o`tgan yilga nisbatan 261216 ming so`mga kamaydi yoki uning o`sish sur`ati 93,3 %ni tashkil etdi. Umumxo`jalik faoliyatidan ko`rilgan foydaning o`zgarishiga ta`sir qiluvchi omillar ta`sirini zanjirli almashtirish usuli orqali aniqlaymiz (5-jadval).

Umumxo`jalik faoliyatidan ko`rilgan foydaning o`zgarishiga ta`sir qiluvchi omillarni aniqlash hisob-kitobi

Hisoblashning tartib soni	Almashtirishning tartib soni	Hisob formulasi tarkibiga kiruvchi omillar			Natijaviy ko`rsatkich-umumxo`jalik faoliyatidan kelgan foyda, $1us + 2us - 3us$	Oldingi hisobga nisbatan farq, (+, -)	O`zgarish sabablari
		operatsion foyda	Moliya-viy faoliyat bo`yicha jami daromadlar	Moliyaviy faoliyat bo`yicha jami xarajatlar			
A	B	1	2	3	4	5	6
1	-	4226414	73215	379702	3919927	-	-
2	1	3979374	73215	379702	3672887	-247040	Operatsion foydani kamayishi
3	2	3979374	509679	379702	4109351	+436464	Moliyaviy faoliyatdan tushgan daromadning ko`payishi
4	3	3979374	509679	830342	3658711	-450640	Moliyaviy faoliyatdan ko`rilgan zararlarni oshishi
Omillar balansi:					-261216		

4.Korxonani soliq to`lagunga qadar foydasini aniqlash uchun umumxo`jalik faoliyatidan kelgan foydaga favqulodda foyda qo`shiladi, zarar ayriladi. Quyidagi jadvalda soliq to`langunga qadar foydani tahlilini havola qilamiz (6- Jadval).

6-jadval.

Soliq to`langunga qadar foyda (zarar)tahlili

№	Ko`rsatkichlar	Haqiqatda o`tgan yil	Haqiqatdhis obot yili	Farqi	
				Mutloq summada (+,-)	Foizda (%)
1.	Umumxo`jalik faoliyatidan kelgan foyda (zarar)	3919927	3658711	-261216	93,3
2.	Favqulodda foyda	-	-	-	-
3.	Favqulodda zarar	850	1046	+196	123
4.	Soliq to`langunga qadar foyda (zarar)	3919077	3657665	-261412	93,3

Tahlil qilinayotgan korxonada soliq to'lagunga qadar foyda hisobot yili o'tgan yilga nisbatan 261412 ming so'ga kamaydi yoki uning o'sish sur'ati 93.3 % ni tashkil qildi. Uning o'zgarishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatdi:

1.Umumxo'jalik faoliyatidan kelgan foydani o'zgarishi.

2.Favqulodda zarar summasini o'zgarishi.

Ushbu omillarning ta'sirini zanjirli almashtirish usuli orqali aniqlaymiz, (7-jadval).

7-jadval

Soliq to'langunga qadar foyda (zarar) ni o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash hisob-kitobi

Hisoblashning tartib soni	Almashtirishning tartib soni	Hisob formulasi tarkibiga kiruvchi omillar		Natijaviy ko'rsatkich-soliq to'lagunga qadar foyda 1us - 2us	Oldingi hisobga nisbatan farq, (+, -)	O'zgarish Sabablari
		Umumxo'jalik faoliyatidan kelgan foyda	Favqulodda zarar			
A	B	1	2	3	4	5
1	-	3919927	850	3919077	-	-
2	1	3658711	850	3657861	-261216	Umumxo'jalik faoliyatidan kelgan foydani kamayishi
3	2	3658711	1046	3657665	-196	Favqulodda zarar summasini ko'payishi
Omillar balansi: 261412						

5.Savdo tashkilotlarining moliyaviy-xo'jalik faoliyatini baholovchi barometr - sof foyda miqdoridir. Sof foyda - savdo tashkilotlarining butun ishlab chiqarish va noishlab chiqarish faoliyatining hamma turlari bo'yicha, shu jumladan, tovarlarni sotish bilan bog'liq bevosita va bilvosita xarajatlar, operatsion daromadlar va xarajatlar qoldig'i, moliyaviy faoliyatdan ko'rilgan daromadlar va xarajatlar qoldig'i, tasodifiy foyda va zararlar qoldig'i bo'yicha aniqlanadi. Tahlil uchun qo'yidagi jadvalni havola qilamiz .

8-jadval

Sof foyda va uning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlili

№	Ko'rsatkichlar	Haqiqatda o'tgan yil	Haqiqatda hisobot yil	Farqi	
				Mutloq summada (+,-)	Foizda (%)
1.	Soliq to'langunga qadar foyda (zarar)	3919077	3657665	-261412	93,3
2.	Foyda solig'i	1975757	374482	-1601275	18,9
3.	Boshqa soliq va to'lovlar	218952	2209341	+1990389	10,1
4.	Sof foyda (zarar)	1724368	1073842	-650526	62,3

8-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, korxonada sof foyda hajmi hisobot yili o'tgan yilga nisbatan 650526 ming so'mga kamaydi yoki uning sur'ati 62.3 % ni tashkil qildi. Uning o'zgarishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatdi.

1. Soliq to'lagunga qadar foyda hajmini o'zgarishi
2. Foydadan soliq hajmini o'zgarishi
3. Boshqa soliq va to'lovlar hajmini o'zgarishi

Ushbu omillarni ta'sirini zanjirli almashtirish usuli orqali hisob-kitob qilinadi (9-jadval).

9-jadval

Sof foyda hajmini o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarni hisob-kitobi

Hisoblashning tartib soni	Almashtirishning tartib soni	Hisob formulasi tarkibiga kiruvchi omillar			Natijaviy ko'rsatkich- sof foyda 1us - 2us - 3us	Oldingi hisobga nisbatan farq, (+, -)	O'zgarish sabablari
		Soliq to'lagunga qadar foyda	Foydadan soliq	Boshqa soliq va to'lovlar			
A	B	1	2	3	4	5	6
1	-	3919077	1975757	218952	1724368	-	
2	1	3657665	1975757	218952	1462956	-261412	Soliq to'lagunga qadar foydani kamayishi
3	2	3657665	374482	218952	3064231	+1601275	Foyda solig'i kamayishi
4	3	3657665	374482	2209341	1073842	-1990389	Boshqa soliq va to'lovlarni ko'payishi
Omillar balansi:					-650526		

Sof foyda hajmini oshirish bo'yicha ichki xo'jalik imkoniyatlarini aniqlash usuli.

8-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tahlil qilinayotgan korxonada sof foydani hajmi hisobot yili o'tgan yilga nisbatan 650526 ming so'mga kamaygan yoki uning o'sish sur'ati 62,3% ni tashkil etgan. Bu o'zgarishga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatdi:

- sotishdan tushgan sof tushumning 69642 ming so'mga kamayishi yalpi foyda hajmini shu miqdorda pasaytirgan (1-jadval);
- sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxni 792157 ming so'mga kamayishi yalpi foyda hajmini shu sumaga oshirgan (1-jadval);
- davr xarajatlarining 1667917 ming so'mga ko'payishi operatsion foyda summasi hajmini shu miqdorga kamaytirgan (2-jadval);
- asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa operatsion daromadlarning 698357 ming so'mga ko'payishi operatsion foyda hajmini shu sumaga ko'paytirgan (2-jadval);

- moliyaviy faoliyatdan ko`rilgan xarajatlarning 14176 ming so`mga ko`payishi natijasida umumxo`jalik faoliyatidan kelgan foyda shu miqdorga kamaygan (3-jadval);

- favqulodda zararlar summasining 196 ming so`mga oshishi soliq to`lagunga qadar foyda hajmini shu summaga kamaytirgan (3-jadval);

- daromad solig`ining 1601275 ming so`mga kamayishi sof foyda hajmini shu miqdorga oshirgan;

- boshqa soliqlar va ajratmalarning 1990389 ming so`mga ko`payishi sof foyda hajmini shu summaga kamaytirgan.

Shunday qilib, yuqorida hisoblangan omillar ta`sirining o`zgarishi sof foyda summasida bo`lgan farqni beradi:  $[-69642] + (+792157) + (-1667917) + (+698357) + (-14176) + (-196) + (+1601275) + (-1990389) = -650531$  ming so`m.

Hosil bo`lgan 5 ming so`m farq (650531-650526) raqamlarni butunlash evaziga ro`y berdi. Tahlil qilinayotgan ob`yektda sof foyda hajmini oshirish uchun katta imkoniyat bo`lgan. Hisoblangan 8ta omildan 5 tasining ta`siri salbiy bo`lgan. Agar ushbu omillar o`tgan yilgi darajada saqlanib qolinganda edi, sof foyda summasi 4012415 ming so`mga oshgan bo`lar edi. U holda, sof foydaning umumiy hajmi hisobot yili 5086257 ming so`mni  $(1073842 + 4012415)$  yoki uning o`sish sur`ati 62,3 % emas  $(1073842 : 1724368 \times 100)$ , balki 295 %ni  $(5086257 : 1724368 \times 100)$  tashkil etgan bo`lar edi. Demak, sof foyda hajmini oshirish bo`yicha imkoniyatlar mikdori **4012415 ming so`mga** teng ekan.

Demak, korxona boshqaruv ma`muriyati kelajakda omilli tahlil natijasida aniqlangan ichki imkoniyatlardan to`liq foydalanishi, ularni amaliyotga safarbar qilish yo`llarini ishlab chiqishi kerak.

8.“Moliyaviy natijalarni ifodalovchi ko`rsatkichlar tahlili” mavzusi bo`yicha vaziyatli holat yechimini aniqlash bo`yicha o`qitish texnologiyasi.

Vaqt: 2 soat.	Talabalar soni: 20-25 ta.
Mashg`ulot shakli	Nazariy bilimlar asosida bilim va ko`nikmalarni chuqurlashtirishga yo`naltirilgan amaliy topshiriqlarni bajarish.
Mashg`ulot rejasi	1.Mavzu mazmuniga kirish. 2.Bilimlarni jonlantirish. 3.Keys bilan individual tanishish. 4.Keysni kichik guruhlarda yechish va taqdim qilish. 5.Natijalarni tahlil qilish va baholash. 6.Mashg`ulotni yakunlash. Guruh va talabalar faoliyatini hamda o`quv mashg`ulotida erishilgan yutuqlarni baholash.
O`quv mashg`ulotining maqsadi: Talabalar egallagan nazariy bilimlar asosida amaliy harakatlar, fikrlash orqali muayyan iqtisodiy va moliyaviy vaziyatni to`g`ri baholab, asosli boshqaruv qarorlarini qabul eta bilishlari kerak.	

Pedagogik vazifalar:	O`quv faoliyati natijalari:
. korxonaning moliyaviy natijalarni ifodalovchi ko`rsatkichlarni tahlili bilan tanishtirish; . keysda berilgan muammoli vaziyat va uning vazifalari hamda muammoni yechish ketma-ketligi bilan tanishtiradi; . tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun tahlil natijalarini umumlashtirish; . oxirgi xulosalar beriladi va asoslanadi.	. korxonaning moliyaviy natijalarini tahlil qilish yo`llarini aytadilar;</li> <li>. vaziyatdan kelib chiqqan holda muammoni aniqlash, ifodalay olish va uni yechish vazifalarini, muammoning yechimi bo`yicha aniq harakatlar ketma-ketligini aniqlaydilar; . tahlil natijalari asosida iqtisodiy baho beradilar, tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qila oladilar; . xulosa va qarorlarni asoslash va himoya qilish ko`nikmalarini egallaydilar.
<i>O`qitish usullari</i>	Keys-stadi usuli, amaliy mashg`ulot, bahs
<i>O`qitish vositalari</i>	Keys, tarqatma materiallar, flipchart, markerlar, skotch, A32 qog`oz varaqlari
<i>O`qitish shakllari</i>	Individual, frontal va guruhlarda ishlash
<i>O`qitish sharoiti</i>	Guruhlarda ishlashga mo`ljallangan auditoriya
<i>Monitoring va baho</i>	Kuzatuv, blits-so`rov, taqdimot, baholash.

O`quv mashg`ulotining texnologik kartasi

Ish bosqich-lari	O`qituvchi faoliyatining mazmuni	Talaba faoliyatining mazmuni
	O`qituvchining	Talabalarning
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, keys stadini ishlab chiqadi. Keys materiallari bilan tanishish va yechish uchun talabalarga tarqatadi. Vaziyatni tahlil qilish uchun uslubiy ko`rsatmalar. Mustaqil tahlil qilishni va natijalarni vaziyatni tahlil qilish varag`iga kiritishni topshiradi.	Keys-stadi mazmuni bilan tanishadilar. Mustaqil tayyorgarlikni boshlaydilar. Vaziyatni tahlil qilish varag`ini individual ravishda to`ldiradilar.
1-bosqich. Mavzuga kirish. (10 daq)	1.1.O`quv mashg`uloti mavzusi, maqsadi va o`quv faoliyati natijalarini hamda olib borilish rejasini ma`lum qiladi 1.2.Keys-stadining maqsadini va uning kasbiy bilimlarni oshirishga ta`sirini aniqlaydi. 1.3.Talabalarning mashg`ulotdagi faoliyatini baholash ko`rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi .	Tinglaydilar, savollar beradilar, tanishadilar

2-bosqich. Asosiy qism. (60 daq)	2.1.Mavzu bo'yicha blits-so'rov usulida talabalar bilimlari jonlantiriladi (1-Ilova). 2.2.Talabalarni guruhlariga bo'ladi. Keys bilan mustaqil ishlash natijalarini kichik guruhlarda muhokamasini tashkil qiladi, Kollektiv ravishda vaziyatni tahlil varag'ini to'ldirishni, individual holda yechilgan muammoli vaziyat yechimi bo'yicha muhim natijalarni baholash va tanlashni, taqdimotga tayyorlashni topshiradi.	Savollarga javob beradilar, muhokama qiladilar, aniqlashtiruvchi savollar beradilar Topshiriqlarni muhokama qiladilar, vaziyatli holatni mustaqil tahlil qiladilar.
2-bosqich. Asosiy qism. (60 daq)	2.3.O'quv faoliyatini boshqaradi, maslahat beradi. Individual ish natijalarini tekshiradi va baholaydi. 2.4.Taqdimot boshlanishini e'lon qiladi. Keysni hal qilish ishlari natijalari bo'yicha guruhlardan vakillarini taqdimotga chaqiradi. Taqdimot davomida guruh vakillariga aniqlashtiruvchi savollar berib boradi. 2.7.Topshiriqlar yechimini guruhlararo baholanishini tashkil qiladi. Har bir guruhning ish natijalari umumlashtiriladi va xulosalar beriladi, o'zaro baholanadi.	Guruhlarda birgalikdagi topshiriqlarni bajaradilar. Guruhlar ish natijalarining taqdimotini o'tkazadilar. Bahsda ishtirok etadilar, savollar beradilar, baholaydilar
3-bosqich. Yakunlovchi. (10 daq)	3.1.Mashg'ulotga yakunlovchi xulosalar qiladi. Natijalarni izohlaydi. 3.2.Har bir ishtirokchini hisob-kitob ishlarini to'g'ri va aniq bajargani, ma'ruzaning mazmuni, berilgan javoblar hisobga olinadi. 3.3.Yana bir bor keysning maqsadini va uning kasbiy bilimlarni oshirishga ta'sirini aytib o'tadi.	Tinglaydilar, aniqlashtiruvchi savollar beradilar.

1.1-vaziyat. Moliyaviy menejment fanining paydo bo'lishi va unga sabab bo'lgan omillar nimalardan iborat.

Moliyaviy menejmentning mustaqil fan sifatida shakllanishi yaqin o'tmishga borib taqaladi. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib bozor iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarda turli mulkchilik shakllarining paydo bo'lishi, iqtisodiyotni bozor qonuniyatlariga asoslangan holda boshqarish tizimining takomillashuvi, biznesning turlari va zamonaviy yo'nalishlarini vujudga kelishi hamda ular faoliyatlarini samarali amalga oshirishda oqilona boshqaruv qarorlarini qabul qilish, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish sohalarida moliyaviy resurslarning ahamiyati va ularni optimal boshqarishni tashkil qilish va shu kabilar, moliyaviy menejmentni mustaqil fan sifatida shakllanishiga muhim turtki bo'ldi. Fanning dastlabki nazariy elementlari XX-asrning 30-yillarida paydo bo'la boshlagan. Xususan, Dj. Vilyams tomonidan 1938 yilda, «moliyaviy aktivlarning qiymatini baxolash» modelini yaratilishi moliyaviy menejment fanining nazariyasini shakllanishiga muhim turtki bo'lgan. 60-yillarga kelib G.Markovitsa, U.SHarpa, Dj.Mossina kabi olimlar tomonidan, moliyaviy aktivlarning daromadlilikini baxolash modelining (Capital Asset Pricing Model, CAPM) ishlab chiqilishi yuqoridagi nazariyaning keyingi rivojlanish bosqichi bo'ldi.

1.2-vaziyat. Tassavur qiling, siz yirik aksionerlik korporatsiyasining boshqaruvchisiz. Qaror qilish jarayonida siz kompaniya egalarining daromadlarini maksimallashtirishga harakat qilgan bo'lardingizmi yoki o'zingizning daromadlaringizni ko'paytirishgami

Menejerlar kompaniya egalarining daromadlarini ko'paytirish uchun aksionerlar tomonidan qanday chora-tadbirlar ko'rilishi lozim

Menejerlar kompaniya egalarini daromadlarini ko'paytirishlariga undaydigan yana qanday omillar mavjud

Kompaniya menejrlari kompaniyaning boshqa hamkorlariga(kompaniya obligatsiyalari egalariga) ziyon etkazgan holda kompaniya egalarining daromadlarini oshirishlari kerakmi

1.3-vaziyat. Bir paytla amerika firmalarining menejerlarini qaror qabul qilish jarayonida uzoq muddatli maqsadlarga ko'ra qisqa muddatli natijalarga tayanganliklari uchun ularni tanqid qilganlar.

Sizningcha bu tanqid o'rinlimi

Nima sababdan firma menejrlari uzoq muddatli maqsadlardan ko'ra qisqa muddatli natijalarga tayanganlar

Kompaniya egalarining daromadlarini maksimallashtirishni firmaning uzoq yoki qisqa muddatli maqsadlari deb qarashimiz shartmi

2.1-vaziyat. “Chrysler” kompaniyasi 1979 – yilga kelib neft inqirozi sababli kompaniya inqirozga yuz tutadi, sababi kompaniya engil va nisbatan ko'p yoqilg'i sarf etuvchi avtomobillar ishlab chiqarayotgan edi. Natijada uning avtomobillarini sotib olish kamayib ketadi. Bundan tashqari YAponiya avtosanoati tejamkor mashinalari bilan AQSH bozorini egallagan edi.

SHunda kompaniya bosh menedjeri Li YAkokki Federal hukumat garovi ostida Ford kompaniyasidan 1,2 mlrd. dollar qarz oladi. Kompaniya shunday tarzda bu mablag'ni sarflaydiki, oqibatda u 1988 – yilga qadar ancha rivojlanib ketadi va AQSH ning yirik uchligini tashkil etuvchi avtosanoat korxonasiga aylanadi (GM, Ford, Chrysler).

Savol:

Kompaniya moliyaviy resurslarini qanday ishlarga sarflagan edi va qanday turdagi mashinalar ishlab chiqarishni yo'lga qo'ygan edi

Javob:

Kompaniya GM va Ford signari ko'p yo'nalishda faoliyat yurgazish maqsadida moliya va aerokosmik korxonalarni sotib oladi, Lamborjini va 4 ta mashinani ijaraga beruvchi korxonalar bilan hamkorlik qiladi. American Motors Corporation kompaniyasini sotib olib, natijada butun mashinalari (sotishdan) daromadlarini to'ldirgan JEEP markasiga ega bo'ladi.

2.2-vaziyat. Savol: 1989 – yilga kelib “Chrysler” kompaniyasi qaysi xarajatlarni oshirib yuborganligi oqibatida yana inqirozga yuz tutadi

Javob:

1. Kompaniya reklamaga katta e'tibor va reklama xarajatlarini oshirib yuboradi;
2. Marketingni eng yuqori cho'qqisi bo'lgan joyi, raqobatchilarni dovdiratgan, birinchi marta avtosanoat sohasida bo'lgan – foizsiz kreditga mashinalar sotishgan.

Natijada:

1989 – yil sof foyda 359 mln. dollarga pasayib ketdi;

1990 – yil sof foyda 68 mln. dollarni tashkil etdi;

1991 – yil zarar 795 mln. dollarni tashkil etdi.

2.3-vaziyat. 1990 – yil, ikkinchi inqirozga yuz tutishda kompaniya ohir axvolda qoladi. O'sha vaqtda kompaniya an'anaviy mashina ishlab chiqarish usulidan foydalanar edi. YA'ni, Hamma bo'limlar alohida faqat o'z ishini bitirsa bo'ldi degan shior ostida ishlar edi, ya'ni men o'z detalimni ishlab chiqardim, uni joylashtiruvchilar bilan ishim yo'q.

Bu quyidagicha amalga oshirilar edi:

1. Dizayn bo'limi mashina ko'rinishini tayyorlardi va uni injenerlik bo'limiga berar edi;
2. injenerlik bo'limi ko'p muammo topib yana orqaga qaytara edi.
3. dizayn bo'limi uni to'g'irlab injener bo'limiga bersa, ular ham o'z navbatida ta'minot bo'limiga berardi;
4. ta'minot bo'limi ham yana orqaga qaytarar va shu tarzda bir model ishlab chiqarish 5-6 yilga surilar edi.

Natijada ular mashina ishlab chiqarishni shunday tashkil etishdiki, natijada 1989 – 1998 – yillargacha 5 mlrd. dollar tajelib, model ishlab chiqarish 38 oyni (3 yilu , 2 oy) tashkil etdi.

Savol:

Ular ishlab chiqarishni qanday tashkil etgan edilar

Javob:

Ular Jamoa platformasini, Dengiz piyodalariga o'xshab har bo'limdan vakillar olib alohida bir model yaratuvchi bo'limlarni tashkil etishgan edilar.

2.4-vaziyat. Diskontlashgan pul oqimi (DPO) tahlilining 4 ta bosqichini ayting

Alternativ xarajatlar kontseptsiyasi DPO tahlilida qay tarzda qo'llaniladi

Tadqiqod va ishlab chiqarish sohasidagi spekulativ dasturlarni investitsiyalashda alternativ xarajatlarni qanday baholagan bo'lar edingiz

DPO tahlilda diskont stavkani tanlashda e'tiborga olinishi shart bo'lgan 3ta faktorni ayting

3.1-vaziyat. Agar siz biror bir yirik korparatsiyaning menejeri bo'lganingizda qancha miqdorda asimmetrik axborotni xohlagan bo'lardingiz

Ko'p yoki kam miqdorda Agar siz investor bo'lganingizda yuqoridagi qaroringizni o'zgartirgan bo'lar edingizmi

Qimmatli qog'ozlar bozori analitigi bo'lganingizdachi

Turli firmalar uchun axborot asimmetriyasi bir xil darajadami

Nima uchun

3.2-vaziyat. Agentlik nazariyasi (asoschilari: M.Yensen va U.Mekling) ning qisqa mazmuni nimalardan iborat deb o'ylaysiz.

Korxona mulki tarkibining zamonaviy xususiyati – kapitalni taqsimlash bo'lib, buning darajasi mamlakatlar hamda xo'jalik yuritishning o'lchami bilan farqlanadi. Bu taqsimlash, biroq, aniq kapital hajmini jalb qilishga olib keladi. Amaliyotning ko'rsatishicha, aksionerlik ko'rinishidagi tashkilot boshqa turdagi korxonalarga to'g'ri kelmaydigan texnologiya darajasini talab qiladigan loyihalarni qabul qila oladi. Bularni amalda qo'llashning jalb qilingan kapitalning foydasi tasischilarning har kungi funksiyasini, aktivlar ustidan joriy nazoratni professionallar – moliyaviy menejer (agent) larga o'tkazishni talab etadi.

Agentlik munosabatlarida ikki ishtrokchi qatnashib, ularning biri – boshliq (prinsipal, mulkdor), ikkinchisi – menejer (agent) hisoblanadi. Mulkdor o'zining funksiyasini agentga o'tkazadi va agent mulkdor nomidan faoliyat olib boradi. Moliyaviy menejmentda (prinsipal – agent) agentlik munosabati qachon kapital egalari (prinsipal) investitsiyaga oid va moliyaviy qarorlarni qabul qilishda menejerlarni (agent) vakil qilib qo'yishida vujudga keladi.

3.3-vaziyat. Agar Germaniya va AQSH da real foiz stavkasi 3 % ni, inflyatsiya surati Germaniyada 2.5%ni, AQSHda esa 1.9%ni tashkil etsa, Fisherning “xalqaro samara tenglamasi”ga muvofiq ushbu mamlakatlarda nominal foiz stavkalari miqdorini aniqlang va ushbu mamlakatlar valyutalari qadri o'zgarishiga izox bering.

Berilgan:

Real stavka: $EUR=USD=3\%$

Inflyatsiya: $EUR=2.5\%$, $USD=1.9\%$

Topish kerak: Nominal foiz stavkalar, valyutalar qadri =

Echilishi:

Nominal foiz stavkalar:

$EUR=3*2.5=7.5\%$, $USD=3*1.9=5.7\%$; Faraz qilaylik, $1EUR=1USD$. Bir yildan so'ng $1(1+0.075)EUR=1(1+0.057)USD$; $1.075 EUR=1.057 USD$; $1 EUR=0.98 USD$

Demak, EUR ga nisbatan USD ning qadri oshib bormoqda yoki USD ga nisbatan EURning qadri tushib bormoqda.

3.4-vaziyat. Quyidagi ma'lumotlar asosida AQSH dollarining forward kursi aniqlansin:

- Baza valyutasi – AQSH dollari;
- Baholovchi valyuta – Rossiya rubli;
- Spot-kurs : 1USD= 2530.40-2535.20 RUR;
- Forward bitimining muddati – 180 kun;
- Libor – 5%;
- Uzoq muddatli kreditlar uchun – 2.5%;
- Evrodollardagi kreditlar foiz stavkasi – 5.5 %;
- Rossiya rublidagi depositlarning foiz stavkasi – 7.5 %.

Berilgan: Spot kurs: 1 USD=2530.40 – 2535.20 RUR; Muddat: t=180 kun
evrodollardagi kreditlar foiz stavkasi – 5.5%; RURning depozitlarning foiz stavkasi – 7.5%; Topish kerak: forward kursi

$$\begin{aligned}\text{Echilishi: Formula: } F_k &= S_k + S_k \cdot (R_1 - R_2) \cdot t / (100 \cdot 360 + R_2 \cdot t) \\ F_k &= 2530.40 + 2530.40 \cdot (7.5 - 5.5) \cdot 180 / (100 \cdot 360 + 5.5 \cdot 180) = \\ &= 530.40 + 910944 / 36990 = 2555.0268\end{aligned}$$

Javob: $F_k = 2555.0268$

4.1-vaziyat. Pitsta fabrikasi.

Kirish Biznes-firmalar tomonidan ishlab chiqarish borasida qabul qilinadigan qarorlarni tushunish ularning xarajatlarini, ayniqsa – marjinal xarajat kontseptsiyasini tushunishga asoslangan.

Bu kontsepsiya o'z navbatida marjinal mahsulot tushunchasi va ko'pincha qaytarib berishning susayishi qonuni deb ataluvchi marjinal mahsulotning kamayishi qonuni bilan bog'langan.

Tushunchalar.

- Marjinal mahsulot.
- Marjinal mahsulotning kamayishi qonuni (qaytimning kamayishi qonuni).
- Marjinal chiqimlar.

Maqsadlar:

- Resursning har bir to'ldirilgan birligiga qo'shish hisobiga ishlab chiqarilgan marjinal mahsulotni to'ldirilgan yoki qo'shimcha mahsulot ravishda ta'riflansin.
- Bor ma'lumot asosida marjinal mahsulot hisoblab chiqilsin.
- Bitta resurs miqdorining ko'payishi (qolganlari avvalgi miqdorda qolaveradi), bu resursning marjinal mahsuloti vaqti kelib kamaya boshlashini tushuntiring.
- Bor ma'lumot asosida qaytimning kamayishi nuqtasi aniqlansin.
- Qaytimning kamayishiga misollar keltirilsin.
- Aniq vaziyatda qaytimni kamayishining asosiy sabablari aniqlansin.
- Marjinal chiqimlar mahsulotning bitta qo'shimcha birligini ishlab chiqarishga sarflanadigan qo'shimcha chiqim ekanligi tushuntirilsin.
- Bor ma'lumot asosida marjinal chiqimlar hisoblansin.

- Qaytimning kamayishi tufayli jalb qilingan ishchi kuchi miqdorining o'sishi, marjinal chiqimlarning ko'payishiga olib kelishini tushuntiring.

Darsning ta'rifi.

Ishlab chiqarish jarayonini modellashtiruvchi mashqlarda talabalar qatnashadilar va buning asosida, marjinal mahsulotning kamayishi qonuni (qaytarishning kamayishi) va marjinal ishlab chiqarish chiqimlari orasidagi aloqani aniqlash maqsadida jadval ma'lumot bilan to'ldiriladi.

Kerak bo'ladigan vaqt.

-bitta dars

Materiallar.

-Bir juft qaychi

-Qizil flomaster

-Qora flomaster

-20 varaq qog'oz

-Jadval «Pitstsaning ishlab chiqarish va chiqimlari» - har bir o'quvchiga bittadan nushada.

Darsni olib borish tartibi.

1. Talabalarga pitsta ishlab chiqarishini tushuntiring. Quyidagi xarakatlarni ishlatib, ishlab chiqarish jarayonini namoyish qiling:

a) bir varaq qog'ozni teng ikkiga buklang;

b) ikkiga buklangan qog'ozni yana ikkiga buklang;

v) buklangan qog'ozingizdan qaychi yordamida shunday chorak doira qirqingki, qog'ozni ochib yuborganingizda, Sizda to'liq doira hosil bo'lsin;

g) qizil flomaster bilan doira ichida 10 bo'lak kolbasining rasmini chizing (diametri taxminan 2,5 sm);

d) qora flomaster bilan 20 ta olivaning rasmini chizing (diametri taxminan 1,2-1,8sm), shuning bilan pitstani ishlab chiqarish tugadi.

2. Ishlab chiqarish materiallarini stolga yoyib qo'ying. Stol ancha katta bo'lishi kerak, unda hamma materiallarga va ikkita qatnashchi ishlay olishiga joy etarli bo'lsin.

3. Pitsta ishlab chiqarish bilan shug'ullanish uchun bitta qatnashchini tanlab oling. O'qituvchi sifatni tekshiruvchi inspektor ekanini, u pitsta ishlab chiqarish standartlariga to'g'ri kelishi yoki kelmasligini tekshirishini tushuntiring. Ishchi - qatnashuvchiga uch daqiqa davomida iloji boricha ko'proq pitsta tayyorlashni topshiring.

4. Ishlab chiqarish davrini boshlang. Uch daqiqadan so'ng to'xtating. Pitsta sifatini tekshiring, standart talabiga javob bermaydiganlarini yaroqsizga chiqaring.

5. Hamma qatnashchilarga 1 nusxadan «Pitstsaning ishlab chiqarish va chiqimlari» jadvalini tarqating. Jadvalning slaydidan foydalanib, qanday qilib 2-ustunni nol ishchi va bitta ishchi uchun to'ldirishni namoyish qiling. Birinchi ish davrida ishlab chiqarilgan hamma pitstsalarni chetga surib qo'ying.

6. Birinchiga yordam uchun ikkinchi qatnashchini tanlang. Keyingi ish davrida iloji boricha ko'proq pitsta tayyorlash haqida ikkala xodimga topshiriq bering. Ular faqat stolda yotgan materiallardan foydalanishlari mumkin. Stolning bir tarafida turishlari va xuddi shuncha davr ichida, birinchi davrda bo'lganiday (uch daqiqa) ishlashlari kerak.

7. Keyingi davrni boshlang. U tamom bo'lgach, har bir tayyorlangan pitstsani tekshiring va ularning sonini hisoblang. 2-ustunni ikkala xodim uchun to'ldiring.
8. Xuddi shuning o'zini uchta, to'rtta, beshta, oltita, ettita va sakkizta xodim bilan bajaring, har bir holat uchun 2-ustunni to'ldirishni unutmang. Xodimlarga ular faqat stol atrofida va uning faqat bir tarafida ishlashlari muhimligini eslatib turing.
9. Qatnashchilar 3-ustunga qarashlarini so'rang (marjinal mahsulot). Yangi xodim qo'shilganda ishlab chiqarilgan qo'shimcha ishlab chiqarilgan pitstsa marjinal mahsulot ekanligini tushuntiring. Marjinal mahsulotni hisoblab chiqing va 3-ustunni to'ldiring.
10. Muhokama qiling.
  - a) xodimlarning soni ko'payganda ishlab chiqarilayotgan pitstsaning miqdori qanday o'zgargidig'
  - b) marjinal mahsulot bilan nima ro'y bera boshladi/marjinal mahsulot ko'paya bordi, keyin esa kamaya boshladi.
  - v) siz nima deb o'ylaysiz, nima uchun marjinal mahsulot ma'lum paytdan boshlab kamaya boshladi (yangi xodimlar qo'shib berildi – bu esa xodimlar o'rtasida cheklangan resurslardan (ya'ni qaychi, chizg'ich, flomaster, stol atrofidagi maydon va boshqalar) foydalanish uchun raqobat boshlandi).
11. Marjinal mahsulot kamaya boshlagan paytdan boshlab, qaytarish kamaya boshlaganini tushuntiring. Qaytarishning kamayishi qonuni ta'kidlaydi, agar juda bo'lmaganda, bir-ikki resurs o'zgarmay yoki muqim bo'lib qolavergani bilan, o'zgarib turuvchi resursning marjinal mahsuloti ertami-kechmi kamaya boshlaydi. Boshqalarning miqdori o'zgarmagani holda, bir resursni miqdorining ko'payishi, qaytarishni kamayishining asosiy sababi ekanligini tushuntiring.
12. Muhokama qiling:
  - a) Mister Smit o'z dala hovlisida kuniga 15 daqiqa ishlaydi. U dala hovlida ishlash vaqtini 30 daqiqaga ko'paytirishga qaror qildi. Smitning hosili ikki martaga ko'payadi deb, hisoblaysizmi Nima uchun «ha» yoki nima uchun «yo'q» (yo'q, ish vaqti ko'paygan bo'lsa ham, er maydoni va o'simliklarning miqdori avvalgicha qolgan).
  - b) Piter pechene pishiradi. U retsepturaga rioya qiladi, faqat bir holatni hisobga olmaganda, u pechenega shakarni ikki marta ko'p qo'shardi. Piter ikki marta ko'p pechene pishiradi deb hisoblaysizmi (yo'q, bitta resurs (shakar)ning miqdori oshgan bo'lsa ham, retseptura tarkibiga kiruvchi boshqa mahsulotlarning miqdori avvalgicha qolgan).
13. Keyingi darslarda ishlatish uchun qatnashchilardan «Pitstsani ishlab chiqarish va chiqimlar» jadvalini yig'ib oling.
14. «Pitstsani ishlab chiqarish va chiqimlar» jadvalidan foydalanib, qatnashchilar bilan birinchi kun o'tilgan materiallarni qaytaring. Birinchi kun to'ldirilgan marjinal mahsulot ustunini (3) muhokama qiling.

Muhokama qiling:

  - a) Marjinal mahsulot nima degani (Qo'shimcha resurslardan foydalanib, tayyorlangan qo'shimcha mahsulot).
  - b) Birinchi xodimlarda marjinal mahsulot bilan nima yuz berdi (Ko'payib bordi).
  - v) Yangi xodimlar qo'shilishi bilan marjinal mahsulot bilan pirovardida nima yuz bera boshladi (U kamaya boshladi).

g) Bunday holat yuz berishini qaysi qonun tasdiqlaydi (qaytarishning kamayish Qonuni).

15. Endi Siz marjinal mahsulotning pitstsa ishlab chiqarishdagi chiqimlar bilan munosabatini o'rganishga ahd qilganingizni tushuntiring. Marjinal chiqimlarni qo'shimcha miqdorda mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq chiqim deb belgilang. Marjinal chiqimlarni hisoblab chiqish uchun, avvalo har bir xodim tomonidan bir soat mobaynida qancha pitstsa ishlab chiqarilishini va bir soat davomida ishlangan marjinal mahsulotni aniqlashingiz lozim. Bu zarur, sababi xodimlar pitstsa ishlab chiqarish uchun 6 dollarga teng soatbay maosh oladilar.

16. «Pitstsa ishlab chiqarish va chiqimlar» jadvalidagi 4 va 5 ustunlarni muhokama qiling.

a) Xodimlarning bir soatda qancha pitstsa ishlab chiqarishi qanday hisoblanadi (Buning uchun 2-ustundagi raqamlarni 20ga ko'paytiring).

b) Bir soatda ishlab chiqarilgan marjinal mahsulot qanday hisoblanadi (Buning uchun 3-ustundagi raqamlarni 20ga ko'paytiring).

17. 4-ustunga soatbay miqdorni yozing. Talabalarga 5-ustunni to'ldirishni vazifa qilib bering. Xodimlarning soatbay maoshlarini (6 dollar) bir soat davomida ishlab chiqarilgan marjinal mahsulotga bo'lsinlar.

Muhokama qiling.

a) Mahsulotning birinchi birliklari bilan ishlab chiqarishdagi marjinal chiqimlar orasida nima yuz beradi (Kamayish).

b) Ishlab chiqarish o'sa borgan sayin marjinal chiqimlar bilan pirovardida qanday holat yuz beradi (O'sish).

v) Siz nima deb o'ylaysiz, nega marjinal chiqimlar o'sadi

(Qaytarishning kamayish qonuniga muvofiq, xodimlarning qo'shimcha ishlab chiqarish unumdorliklari past, ammo ular ham xuddi shunaqa maosh oladilar. SHu sababli qo'shimcha pitstsa ishlab chiqarishga ketgan chiqimlar osha boradi).

18. Darsning maqsadini qaytarib, xulosa qiling.

«Pitstsa ishlab chiqarish va chiqimlar» jadvali.

Xodimlarning soni	Pitstsaning miqdori	Marjinal mahsulot (3 daqiqa ichida)	Marjinal mahsulot (1 soatda)	Marjinal chiqim (1 soatda)
1	2	3	4	5
0				
1				
2				
3				
4				
5				
6				

Bu jadval, miqdori o'zgarmaydigan kapital resurslarning mehnat resurslari miqdori birligining o'zgarishi hisobiga, ma'lum vaqt oralig'ida, qancha pitstsa ishlab chiqarish mumkinligini, faraz qilingan ma'lumotlardan foydalanib ko'rsatypdi. E'tibor bering,

mehnat resurslarining uchinchi birligidan boshlab, har bir qo'shilgan birlik borgan sari kamroq qo'shimcha (marjinal) mahsulotning birlik miqdorini ishlab chiqarmoqda.

Marjinal qaytarishning o'zgarishi bilan pitstsa ishlab chiqarishning shkalasi.

Mahsulot birligining miqdori (L)	Kapitalning miqdor birligi (K)	Pitstsaning miqdori (Q)	Mehnatning marjinal mahsuloti (L o'zgarganda Q o'zgarishi)
0	10	0	-
1	10	20	20
2	10	45	25
3	10	60	15
4	10	70	10
5	10	77	7
6	10	80	3

Qisqa muddatli davrda ishlab chiqarish shkalasi va mahsulot birligiga chiqimning ko'payishi.

Mehnat birligining miqdori (L)	Pitstsaning miqdori (Q)	Mehnatning marjinal mahsuloti	Umumiy chiqim (TS)	Marjinal chiqim (Q o'zgargandagi TS ning o'zgarishi)
0	0	-	10.00	-
1	20	20	16.00	0.30
2	45	25	22.00	0.24
3	60	15	28.00	0.40
4	70	10	34.00	0.60
5	77	7	40.00	0.86
6	80	3	46.00	2.00
7	81	1	52.00	6.00

Kamayib boruvchi marjinal qaytarish qonuniga ko'ra, mahsulot birligiga sarflanadigan chiqim, ishlab chiqaruvchilar mahsulot tayyorlash darajasini oshirgani sayin kamaya boradi. Bu yuqorida keltirilgan jadvalda ko'rsatilgan. Mehnat resurslarining ikkita birinchi birligi marjinal mahsulotning o'sishi bilan marjinal chiqim kamayadi. Mehnat resurslarining uchinchi birligidan boshlab marjinal mahsulot kamaya boradi, natijada marjinal chiqim o'sadi.

5.1-vaziyat. Tarmoqda hammasi bo'lib 1000 ta raqobatlashuvchi korxona bo'lib, ulardan har biri bozorga bir xil miqdorda mahsulot taklif qiladi deb faraz qilamiz. Bu bizga bitta korxona taklif qilgan mahsulot miqdori 1000ga ko'paytirib, taklif umumiy yoki bozor hajmini hisoblab chiqish imkonini beradi. Endi muvozanatli narx aniqlash uchun taklifning umumiy hajmini harakterlovchi ma'lumotlarini talabning umumiy hajmini harakterlovchi ma'lumotlarni talabning umumiy hajmi to'g'risidagi ma'lumotlar bilan takkoslash zarur.

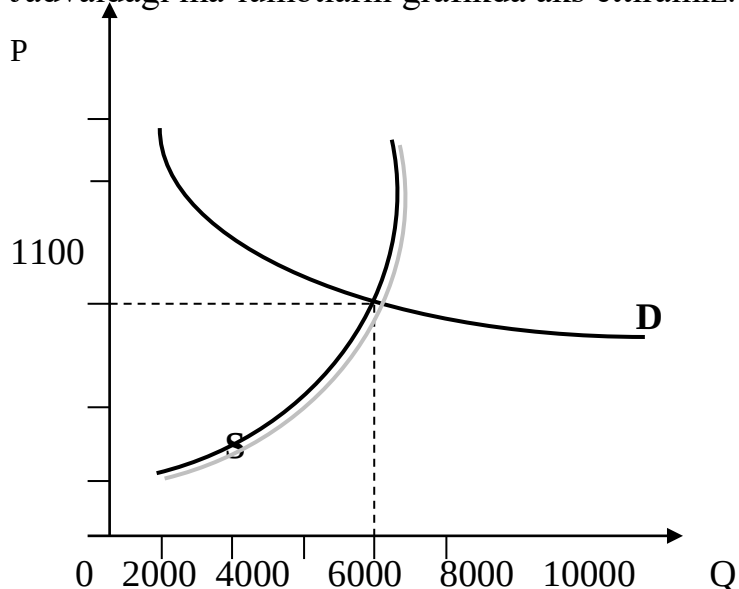
Bozor talabi va taklifi ta'sirida muvozanatli narxning xosil bo'lishi

Bitta korxona taklifi miqdori	1000 korxona taklifining umumiy hajmi	Tovarbahosi, so'm	Talabning umumiy hajmi
1	2	3	4
10	10000	1510	4000
9	9000	1310	6000
8	8000	1110	8000
7	7000	910	9000
6	6000	810	11000
0	0	710	13000
0	0	610	16000

Mahsulot umumiy taklifini mumkin bo'lgan narxdagi umumiy talab miqdori bilan takkoslav, muvozanatli narx tarmoq uchun 1110 so'mni (muvozanatli mahsulot miqdori 8000 birlikni) tashkil tahlilini aniqlaymiz

Agar harajatlar yoki bozor talabida xech qanday o'zgarish ro'y bermasa, rasmdagi diagramma haqiqiy muvozanatli vaziyatni ko'rsatadi. Sof raqobat sharoitida ishlab chiqarish omillariga narxlar ham talab va taklifning nisbati bilan aniqlaniadi. Ammo resurslarga talab va shunga mos ravishda baho narxiga tasir ko'rsatuvchi ikkita muhim holatni ta'kidlash zarur.

Jadvaldagi ma'lumotlarni grafikda aks ettiramiz.

Bir xil tovarga muvozanatli narxning hosil bo'lishi.

5.2-vaziyat. Bazis aktivi narxi 60\$ bo'lgan foydalanish muddati 3oy bo'lgan call-opsionning narxini topish talab qilinsin. Risksiz foiz stavkasi yillik 12%. Aksiyaning joriy bahosi 59\$ aksiya kursining volatilligi – 20%.

Opsion narxi Excel jadvali orqali topilsin!

Echilishi: Masalani Excel dasturida yechilsa vaqt ko'p ketmaydi

№	A	B	Hisoblash usuli
1	K	60	
2	T	3	
3	r	12%	
4	S	58	
5	б	20%	
6	d1	0,011	$(LN(B4/B1)+(B3+(B5^2)/2)*(B2/12))/(B5*((B2/12)^{0,5}))$
7	d2	-9%	$(LN(B4/B1)+(B3-(B5^2)/2)*(B2/12))/(B5*((B2/12)^{0,5}))$
8	N(d1)	0,5044	NORMSTRAP(B6)
9	N(d2)	46%	NORMSTRAP(B7)
10	C	2,2058	$B4*B8-B1*B9*EXP(-B3*B2/12)$

6.1-vaziyat. «Aziz» kompaniyasi «Xurshid» kompaniyasini sotib olish uchun 15000000 so'm to'lagan. Sotib olish sanasiga «Xurshid» kompaniyasi dastlabki qiymati 1450000 bo'lgan joriy aktivlarga va 11000000 bo'lgan uzoq muddatli aktivlarga ega bo'lgan. Joriy aktivlarning haqiqiy bozor qiymati 1700000 so'm, uzoq muddatli aktivlarniki esa 9000000 so'm. Sotib olish sanasiga «Xurshid» kompaniyasining majburiyatlari 12500000 so'm bo'lgan. Kompaniya uning egalaridan sotib olinmoqda. Gudvill deb qaysi summa ko'rsatilishi kerak

6.2-vaziyat. “Tikafit” firmasi balansida asosiy aktivlar quyidagilardan iborat:

1. Bino-inshootlar – 730 mln.so'm.
2. Transport vositalar – 65 mln so'm.
3. Asbob-uskunalar – 150 mln. so'm.

“Tikafit” firmasi ushbu aktivlarini sug'urtalash maqsadida “INTER-TESKO” sug'urta kompaniyasiga murojat qilib quyidagi stavkalarda sug'urta shartnomasi tuzdi.

Sug'urta shartnomasi bir yil uchun belgilandi.

1. Bino-inshootlar uchun – 0,15%
2. Transport vositalar uchun – 2,5%
3. Asbob-uskunalar uchun – 0,25%

“INTER-TESKO” sug'urta kompaniyasi tomonidan bino-inshootlar sug'urtasi uchun 10% chegirma berildi. “Tikafit” firmasi uchun umumiy sug'urta mukofoti qancha miqdorni tashkil etadi.

Echilishi:

$730 \text{ mln.s.} \times 0,15\% \times (100\%-10\%) + 65 \text{ mln.s.} \times 2,5\% + 150 \text{ mln.s.} \times 0,25\% = 0,9855 + 1,625 + 0,375 = 2,99 \text{ mln.so'm.}$

“Tikafit” firmasining umumiy sug'urta mukofoti 2,99 mln.so'mni tashkil etadi.

6.3-vaziyat. “Tikafit” firmasi balansida asosiy aktivlar quyidagilardan iborat:

1. Bino-inshootlar – 730 mln.so'm.
2. Transport vositalar – 65 mln so'm.

3. Asbob-uskunalar – 150 mln. so'm.

“Tikafit” firmasi ushbu aktivlarini sug'urtalash maqsadida “INTER-TESKO” sug'urta kompaniyasiga murojat qilib quyidagi stavkalarda sug'urta shartnomasi tuzdi.

Sug'urta shartnomasi bir yil uchun belgilandi.

1. Bino-inshoatlar uchun – 0,15%

2. Transport vositalar uchun – 2,5%

3. Asbob-uskunalar uchun – 0,25%

Agar “Tikafit” firmasi 2 yil uchun sug'urta mukofotini bir yo'la to'lasa sug'urta kompaniyasi umumiy sug'urta stavkalaridan 15% chegirma taklif etsa, u holda umumiy sug'urta mukofotini hisoblang.

Echilishi:

$2 \times (730 \text{ mln.s.} \times 0,15\% + 65 \text{ mln.s.} \times 2,5\% + 150 \text{ mln.s.} \times 0,25\%) = (1,095 + 1,625 + 0,375) \times 2 = 3,1 \text{ mln.so'm.}$

$3,1 \text{ mln.so'm} \times (100\% - 15\%) = 2,6 \text{ mln.so'm.}$

“Tikafit” firmasining 2 yil uchun umumiy sug'urta mukofoti 2,6 mln.so'mni tashkil etadi.

6.4-vaziyat. Parrandachilik fabrikasidagi asosiy fondlar va tovar materiallarining miqdori 1910312 ming so'mni tashkil etadi. Unda transport vositalarining qiymati 410012 ming so'm. Parrandachilik fabrikasi “O'zagrosug'urta”DASK bilan sug'urta shartnomasi tuzgan. SHartnomada tarif stavkasi sug'urta so'mmasiga nisbatan 0,2% ni tashkil etadi. Sug'urta shartnomasiga ko'ra fabrika qancha miqdorda mol-mulk uchun va qancha miqdorda transport vositalarini sug'urtasi bo'yicha sug'urta mukofoti to'laydi.

Echilishi:

1. “O'zagrosug'urta”DASK tomonidan parrandachilik fabrikasini mol-mulki uchun 0,2% miqdorida tarif stavkasi qo'llaniladi.

$1910312 \text{ m.s.} - 410012 \text{ m.s.} = 1500300 \text{ m.s.}$

2. $1500300 \text{ m.s.} \times 0,2\% / 100 = 3001 \text{ m.s.}$

3. $410012 \times 1\% / 100 = 4100 \text{ m.s.}$

4. $3001 \text{ m.s.} + 4100 \text{ m.s.} = 7101 \text{ m.s.}$

Parrandachilik fabrikasi “O'zagrosug'urta” DASKga sug'urta shartnomasiga bo'yicha jami 7101 ming so'm miqdorida sug'urta mukofoti to'lagan.

7.1-vaziyat. Faraz qilaylik, biz bugungi kunda 1000 so'mga egamiz va bu pul summasini bugunoq sarflashimiz yoki kelajakda iste'mol uchun saqlab qo'yishimiz mumkin. Ikkinchi yo'l bo'yicha ish tutilsa, bu pul summasini o'zimizda harakatsiz saqlab qoldirishimiz yoki bankdagi depozit hisob raqamimizga daromad olish maqsadida investitsiya sifatida qo'yishimiz mumkin. Masalan, bank depoziti bo'yicha 20 foiz miqdorida yillik daromad to'lanadi deb olaylik. Unda depozitga qo'yilgan pul summasidan 200 so'mlik (1000 so'mning 20 foizi miqdorida) daromad olishimiz mumkin va bizning umumiy pulimiz 1200 so'mni tashkil etadi. Natijada, bizning hozirgi 1000 so'm pulimizning bir yildan keyingi ekvivalenti 1200 so'm bo'ladi.

7.2-vaziyat. Foizning suzuvchan stavkasida natija boshqacha bo'lishi mumkin. Masalan, yillik 50 foiz daromad keltiruvchi loyihaga investitsiya qilishimiz mumkin. Ammo birinchi yil uchun daromadlar 200 so'm miqdorida, ikkinchi yil uchun esa 400 so'm to'lanadi. Bu holda kelajakdagi daromadlarning joriy bahosini (qiymatini) topish lozim. Buning uchun ham quyidagi formulani qo'llash mumkin, lekin bu baho erkin daromadlar miqdoriga bog'liq holda differentsiatsiyalangan (maydalangan) bo'lishi zarurligini hisobga olish kerak, ya'ni:

$$PV = S_1 / (1+r)^1 + S_2 / (1+r)^2 + \dots + S_n / (1+r)^n$$

$$PV = (200 / (1+0,5)) + (400 / (1+0,5)^2) = 311 \text{ so'm.}$$

7.3-vaziyat. Faraz qilaylik, ushbu loyihaga alternativ bo'lgan loyiha bo'yicha ham investitsiyadan yillik 50 foiz daromad belgilanagan bo'lib, lekin undan (aavlgisidan) farqli quyidagicha daromad to'lash tartibi o'rnatilgan: birinchi yil uchun – 100 so'm, ikkinchi yilda – 500 so'm to'lanadi. 2-chi formulani qo'lab, $PV=239$ so'm ekanligini topamiz. SHunday qilib ko'rinib turibdiki, investitsiyaning birinchi varianti bo'yicha daromadlarning joriy bahosi ikkinchisidan yuqori, demak pul mablag'larini birinchisiga investitsiya qilish maqsadga muvofiqdir.

7.4-vaziyat. Faraz qilaylik, 10000 so'mni har yili 4 yil davomida yillik 12 foiz daromad keltiruvchi bank depozitiga kiritib boramiz. Agar yillik qo'yilma summasini A deb belgilasak, unda 4 yildan keyingi jamg'arilgan pul summasi quyidagi formula yordamida hisoblanadi:

$$C_n = A \frac{(1+r)^n - 1}{r}$$

YA'ni $C_n=47793$ so'm 28 tiyin.

Ushbu formuladan kelib chiqib, unga teskari bo'lgan quyidagi formulani olish mumkin.

$$A = Cn \left(\frac{r}{(1+r)^n - 1} \right)$$

Ushbu formula yordamida konkret (n) yillardan keyin zarur bo'lgan (C_n) summani olish uchun yillik qo'yilmalarning (A) kerakli summasini hisoblab topish mumkin. Masalan, bankdagi muddatli depozitlar bo'yicha 15 foizli daromad darajasidan kelib chiqib, 5 yil davomida 80000 so'mni jamlashimiz lozim. Depozitga har yili qo'yiladigan qanday pul summasi bizga zarur bo'lgan summani jamg'arish imkonini beradi 1-chi formula yordamida yillik qo'yilmalarning zarur summasini topamiz:

$$A = 80000 \frac{0,15}{(1+0,15)^5 - 1} = 11865 \text{ so'm 24 tiyin.}$$

Kelajakdagi jamg'armalarning joriy bahosini yillik teng qo'yilmalarda topish uchun 2-chi formuladagi S parametrni 4-chi formula orqali ifodalash lozim. SHu yo'l bilan quyidagi formulaga kelimiz.

$$RV = A \left(\frac{(1+r)^n - 1}{(1+r)^n} \right)$$

Bu formula yillik qo'yilmalar (A) summasidan kelib chiqib, kelajakdagi jamg'armalarning joriy bahosini (R) hisoblash imkonini beradi. Agar yillik 12 foiz stavkada daromad keltiruvchi jamg'arma hisob raqamiga 4 yil davomida har yili 10000 so'mdan pul kiritib borsak, unda kelajakda 4 yildan keyin 47793 so'm 28 tiyin olamiz (bu natija 4-chi formula yordamida hisoblab topilgan).

7.5-vaziyat. Omonatchi 2 yildan keyin 420 ming so'm olishi kerak. Foiz stavkasi 47% belgilangan. Omonatchi banka qo'yiladigan summani aniqlang.

echilishi: $n=2$, $S=420$ ming $i=47\%$ $P=?$ ming so'm

$$P = \frac{S}{1 + in} = \frac{420}{1 + 0,47 \cdot 2} = 216,5$$

7.6-vaziyat. Nafaqa fondiga bir xil miqdorda (300 ming so'm) har yil pul o'tkazildi. Fond esa tushadigan mablag'ni 16% stavka bilan bankka joylashtiradi. To'lov muddati 25 yil. Butun muddat uchun rentani oshgan kiymatini aniqlang.

echilishi: $R=300$ $i=16\%$ $n=25$

$$Q = \frac{R((1+i)^n - 1)}{i} = \frac{300((1+0,16)^{25} - 1)}{0,16} = 74764,21$$

Javob: 74764.21

8.1-vaziyat. Moliyaviy menejerning qaysi variantni tanlashi korxona uchun yuqori samara keltiradi

t/r	Ko'rsatkichlar	1-variant	2-variant	3-variant	4-variant
1	Realizatsiya qilinadigan mahsulot soni	10000	8000	7000	6000
2	Mahsulot sotish bahosi	250	300	300	250
3	1 dona mahsulotga sarflanadigan o'zgaruvchan xarajat	150	170	160	100
4	Doimiy xarajatlar	1000000	1000000	1000000	1000000

Javob: Moliyaviy menejerning 2-variantni tanlashi korxona uchun yuqori samara keltiradi.

t/r	Ko'rsatkichlar	1-variant	2-variant	3-variant	4-variant
1	Realizatsiya qilinadigan mahsulot soni	10000	8000	7000	6000
2	Mahsulot sotish bahosi	250	300	300	250
3	1 dona mahsulotga sarflanadigan	150	170	160	100

	o'zgaruvchan xarajat				
4	Doimiy xarajatlar	1000000	1000000	1000000	1000000
5	Daromadlar	2500000	2400000	2100000	1500000
6	Xarajatlar	2500000	2360000	2120000	1600000
7	Foyda	0	40000	-20000	-100000

8.2-vaziyat. Korxona necha dona mahsulot sotsa korxona zarar ko'rmaydi Boshqa so'z bilan aytganda korxona ishlab chiqarish faoliyatining zararsizlik nuqtasini toping.

№	Ko'rsatkichlar	Bitta mahsulot	Umum ishlab chiqarish
1	Mahsulot sotish	250	
2	O'zgaruvchan xarajatlar		
2.1	Xom-ashyo va materiallar	80	
2.2	Kuchli elektr energiya	40	
2.3	Ishbay ish haqi xarajatlari	20	
2.4	Transport xarajatlari	10	
3	Doimiy xarajatlar		
3.1	Amartizatsiya xarajatlari		600000
3.2	Vaqtbay ish haqi xarajatlari		300000
3.3	Umumsex xarajatlari		100000

Javob: Korxona necha dona mahsulot sotsa korxona zarar ko'rmaydi Boshqa so'z bilan aytganda korxona ishlab chiqarish faoliyatining zararsizlik nuqtasini toping.

№	Ko'rsatkichlar	Mahsulot soni	Bitta mahsulot	Umum ishlab chiqarish
1	Mahsulot sotish	x	250	250x
2	O'zgaruvchan xarajatlar			
2.1	Xom-ashyo va materiallar	x	80	80x
2.2	Kuchli elektr energiya	x	40	40x
2.3	Ishbay ish haqi xarajatlari	x	20	20x
2.4	Transport xarajatlari	x	10	10x
	O'zgaruvchan xarajatlar jami	x	150	150x
3	Doimiy xarajatlar			
3.1	Amartizatsiya xarajatlari	-	-	600000
3.2	Vaqtbay ish haqi xarajatlari	-	-	300000
3.3	Umumsex xarajatlari	-	-	100000
	Doimiy xarajatlar jami	-	-	1000000

	Xarajatlar jami	-	-	$1000000+150x$
	Daromadlar jami	-	-	$250x$

8.3-vaziyat. Korxona mahsulot ishlab chiqarish uchun stanok sotib oldi. Stanok 2 xil o'lchamli, ya'ni kattalar va kichiklar uchun mo'ljallangan kiyim ishlab chiqaradi. Quyidagi jadval ma'lumotlaridan foydalangan holda korxona ushbu ikki mahsulotdan qancha miqdorda ishlab chiqarib sotsa zarar ko'rmaydi

Ko'rsatkichlar	Bitta mahsulotning sotish bahosi	Bitta mahsulotga ketadigan o'zgaruvchan xarajatlar	Doimiy xarajatlar
Kattalar kiyimi	250	150	1000000
Kichiklar kiyimi	200	100	

Javob: $100(x+y)-1000000=0$, bundan $x+y=10000$ kelib chiqadi, ya'ni korxona kattalar va kichiklar kiyimidan jami 10000 ta mahsulot ishlab chiqarsa zarar ko'rmaydi. Bunda kattalar va kichiklar kiyimi mos ravishda (800 va 200) yoki (500 va 500) yoki (200 va 800 ta) kabi va hokozo bo'lishi mumkin

№	Korsatkichlar	Kattalar kiyimi	Kichiklar kiyimi		Jami
1	Mahsulot soni	x	y	-	$x+y$
2	Bitta mahsulotning sotish bahosi	250	200	-	-
3	Bitta mahsulotga ketadigan o'zgaruvchan xarajatlar	150	100	-	-
4	Doimiy xarajatlar	-	-	1000000	-
5	Jami xarajatlar	$150x$	$100y$	1000000	$150x+100y+1000000$
6	Daromadlar	$250x$	$200y$	-	$250x+200y$
7	Foyda	-	-	-	$100(x+y)-1000000$

8.4-vaziyat. Korxona 2012-yil 1-aprelda 14000000 so'mlik ishlab chiqarish mashinasini sotib oldi. Koldik qiymati 2500000 so'm, xizmat kilish muddati 8 yil. U xizmat kilish muddati davomida 10000 km va 2013-yili 1500 km yurgan. 2013-yil uchun stanok amortizatsiya ajratmasini xisoblang (korxona ishlab chikarishga qo'shgan xissasi usuldan foydalanadi)

Echilishi: $(14000000-2500000)*1500/10000=1725000$ so'm

8.5-vaziyat. "O'zagrosug'urta" DASK fermer xo'jaligi etishtiradigan g'alla hosili tabiiy ofatlar, kasalliklar va zararkunandalar ta'siri natijasida hosilning

kamayib ketishi yoki butunlay nobud bo'lishi tufayli ko'radigan moliyaviy zararlarni oldini olish maqsadida 4% sug'urta tarifi bo'yicha sug'urtalangan. Quyidagi ma'lumotlarga asosan fermer xo'jaligining to'lagan sug'urta mukofotini va olishi mumkin bo'lgan sug'urta qoplamasini aniqlang.

1. Umumiy g'alla maydoni – 80 ga
2. Rejalashtirilgan g'alla hosili – 1400 ts
3. O'rtacha hosildorlik – 17,5 ts/ga
4. 1ts. g'allaning preyskurant narxi – 11 ming so'm

Echilishi:

$$1400\text{ts} \times 80\% / 100 = 1120 \text{ ts.}$$

$$1120\text{ts} \times 11 \text{ ming so'm} = 12320 \text{ ming so'm}$$

$$12320 \text{ ming so'm} \times 4\% / 100 = 492,8 \text{ ming so'm}$$

Javob: Fermer xo'jaligi sug'urta kompaniyasiga 492,8 ming so'm miqdorida sug'urta mukofoti to'llagan holda 12320 ming so'm miqdorida sug'urta qoplamasi olishi mumkin.

8.6-vaziyat. Korxona xarajatlari: moddiy xarajatlar 560 mln. so'm, ish haqi va ijtimoiy ajratmalar - 450, amortizatsiya - 200, boshqa xarajatlar - 81. Foyda summasi 500 mln. so'm. Ustav fondi 20,0 mln. so'm. Investitsiya miqdori 560 mln. so'mga teng. Samaradorlik normasi 0,15. Keltirilgan xarajatlar summasi aniqlansin

Echilishi:

$$K_{xc} = T_i + \sum H \cdot C_u = (560 + 450 + 200 + 81) + 560 \cdot 0,15 = 1375$$

8.7-vaziyat. . Forvard kursi bo'yicha diller 90 kundan keyin 48 mln dollar oladi. Bu operatsiyani qoplash uchun bankdan kredit olib uni spot kurs bo'yicha rossiya rubliga almashtiradi va uni 90 kunga qo'yadi.

Valyutalar	Foiz stavkasi,%	Muddat, kun	Spot kurs
USD (olingan)	5,225	90	1.500
RUR (qo'yilgan)	8,112	90	

90 kundan keyin olingan va qo'yilgan summalar, hamda forvard kursi aniqlansin.

Echilishi: Formula: $Fk = Sk + Fo$

$$Fo = 1500 * \frac{(8,112 - 5,225) * 90}{360 * 100 + 5,225 * 90} = \frac{389745}{36470,25} = 10,687$$

$$Fk = 1500 + 10,687 = 1510,687$$

Qo'yilgan summa: $48\text{mlnUSD} * 1500 = 72 \text{ mlrd RUR}$;

Olingan summa: $72 \text{ mlrd} * (1 + 0,08112 * 90 / 360) = 73,02 \text{ mlrd RUR}$

8.8-vaziyat. Faraz qilaylik xalqaro valyuta bozorida “foiz stavkalari tengligi” bajarilgan. Agar RUR va USD o'rtasidagi kutilayotgan almashuv kursi 0.65 ga (1

RUR=0.65 USD) teng bo'lsa, quyidagi foiz stavkalaridan foydalanib joriy almashinuv kursini toping:

- a) RU=6%, US=4%;
- b) RU=6%, US=6%;
- c) RU=6%, US=8%.

Berilgan:

Kutilayotgan kurs: 1RUR=0.65USD

Quyidagi foiz stavkalardan foydalanib joriy almashish kursini toping.

Echilishi:

a) $1 \cdot (1 + 0.06) \text{ RUR} = 0.65 \cdot (1 + 0.04) \text{ USD}$

$1 \text{ RUR} = 0.64 \text{ USD}$

b) $1 \cdot (1 + 0.06) \text{ RUR} = 0.65 \cdot (1 + 0.06) \text{ USD}$

$1 \text{ RUR} = 0.65 \text{ USD}$

c) $1 \cdot (1 + 0.06) \text{ RUR} = 0.65 \cdot (1 + 0.08) \text{ USD}$

$1 \text{ RUR} = 0.66 \text{ USD}$

9.1-vaziyat. SHartnoma bo'yicha firma o'z qarzini (700 ming so'm) ikki to'lov bilan qoplashi kerak. Birinchi to'lov 90 kundan keyin, ikkinchi -120(1. To'lov summalari tegashli ravishda 400 va 300 ming so'm. Foiz stavkasi (sodda stavkalarda) - 42 % (yillik). Yil 360 kun. Firmaning sharoiti bo'lmaganligi tufayli kreditor bilan koplash muddatini 180 kunga uzaytirishga kelishdi va to'lovlar birlashtiriladigan bo'ldi, *ya'ni* *kara* bitta to'lov bilan qoplanadi. Birlashtirilgan to'lov summasi aniqlansin.

Echilishi: $P=700$, $P_1=400$, $D_1=90$ kun, $D_2=120$, $i=42\%$, $N=360$, $D=180$

$$S_1 = 400 \left(1 + 0,42 \cdot \frac{90}{360} \right) = 442 \quad S_2 = 300 \left(1 + 0,42 \cdot \frac{120}{360} \right) = 342$$

$$S = 442 \left(1 + 0,42 \cdot \frac{90}{360} \right) + 342 \left(1 + 0,42 \cdot \frac{60}{360} \right) = 854,3$$

9.2-vaziyat. Nominal qiymati 3000 USD bo'lgan aksiya 4500 USD ga sotib olindi va 1 yildan keyin 5000 USD ga sotib yuborildi. Dividend stavkasi 18 %.

Aniqlang:

1. Dividend miqdorini.
2. Qo'shimcha daromad miqdorini.
3. Jami daromad summasini.
4. Jami daromadlilik darajasini.
5. Rendit darajasini.

Javoblar:

Divident miqdori = $3000 \cdot 18\% = 540$

Qo'shimcha daromad = $5000 - 4500 = 500$

Jami daromad = $500 + 540 = 1040$

Jami daromadlilik darajasi = $1040 / 4500 \cdot 100\% = 23.1\%$

Rendit darajasi = $540 / 4500 \cdot 100\% = 12\%$

9.3-vaziyat. “Portal Ren” kompaniyasi o‘z xodimlarini sug‘urtalash maqsadida tender e‘lon qildi. Tendara “ALSKOM” O‘zbekiston-Rossiya qo‘shma sug‘urta kompaniyasi yutib oldi va quyidagi shartlarda sug‘urtalash taklifini berdi.

Sug‘urta stavkasi 0,8 %, agar sug‘urta summasi 10 mln. so‘mdan – 20 mln. so‘mgachani tashkil etsa;

Sug‘urta stavkasi 1 %, agar sug‘urta summasi 20 mln. so‘mdan oshsa.

“Portal Ren” kompaniyasi rahbariyat hodimlarining har birini 25 mln. so‘mdan, ishchilarini 10 mln so‘mdan sug‘urtalashga ahd qildi.

Agar rahbariyat xodimlari 35 kishini, ishchilar esa 65 kishini tashkil etsa umumiy sug‘urta mukofotini aniqlang.

Echilishi:

1. Rahbariyat hodimlari uchun sug‘urta mukofoti.

$25 \text{ mln. so‘m} \times 1 / 100 = 0,25 \text{ mln so‘m}$

$0,25 \text{ mln so‘m} \times 35 = 8,75 \text{ mln so‘m.}$

2. Ishchilar uchun sug‘urta mukofoti.

$10 \text{ mln. so‘m} \times 0,8\% / 100 = 0,08 \text{ mln. so‘m.}$

$0,08 \text{ mln. so‘m} \times 65 = 5,2 \text{ mln. so‘m}$

3. Umumiy sug‘urta mukofoti

$8,75 \text{ mln. so‘m} + 5,2 \text{ mln. so‘m} = 13,95 \text{ mln. so‘m}$

Javob: “Portal Ren” kompaniyasi sug‘urta kompaniyasiga 13,95 mln.so‘m miqdorida sug‘urta mukofoti to‘laydi.

9.4-vaziyat. “Umid” ishlab chiqarish korxonasining sug‘urta ob‘ektlari quyidagilardan iborat:

1. Bino inshootlar – 1770 mln. so‘m.

2. Transport vositalari – 98 mln. so‘m.

3. Asbob uskunalari – 276 mln so‘m.

4. Ishchi xodimlar soni – 100 kishi

Har bir xodim uchun sug‘urta javobgarligi – 8 mln.so‘m.

“Umid” ishlab chiqarish korxonasi ushbu sug‘urta ob‘ektlarini sug‘urtalash maqsadida “ALSKOM” O‘zbekiston-Rossiya qo‘shma sug‘urta kompaniyasi bilan sug‘urta shartnomasi imzoladi, sug‘urta shartnomasiga ko‘ra:

1. Bino inshootlar uchun – 0,2 %

2. Transport vositalari uchun – 1,5%

3. Asbob uskunalari uchun – 0,25%

4. Ishchi xodimlar uchun – 0,2%

“Umid” ishlab chiqarish korxonasi uchun umumiy sug‘urta mukofoti qancha miqdorni tashkil etadi.

Echilishi

Bino inshootlar uchun sug‘urta mukofoti

$1770 \text{ mln. so‘m} \times 0,2\% / 100 = 3,54 \text{ mln. so‘m}$

2. Transport vositalari uchun sug‘urta mukofoti

$98 \text{ mln. so‘m} \times 1,5\% / 100 = 1,47 \text{ mln. so‘m}$

3. Asbob-uskunalar uchun sug‘urta mukofoti

$276 \text{ mln. so‘m} \times 0,25\% / 100 = 0,7 \text{ mln. so‘m}$

4. Ishchi xodimlar uchun sug‘urta mukofoti

$$100 \text{ kishi} \times 8 \text{ mln.so'm} = 800 \text{ mln.so'm}$$

$$800 \text{ mln.so'm} \times 0,2\% / 100 = 1,6 \text{ mln.so'm}$$

5. Umumiy sug'urta mukofoti

$$3,54 \text{ mln.so'm} + 1,47 \text{ mln.so'm} + 0,7 \text{ mln.so'm} + 1,6 \text{ mln.so'm} = 7,31 \text{ mln.so'm}.$$

Javob: "Umid" ishlab chiqarish korxonasi sug'urta kompaniyasiga jami 7,31 mln.so'm miqdorida sug'urta mukofoti to'lashi lozim.

10.1-vaziyat. Investor ishlab chiqarish korxonasini ishga tushirish uchun 180 mln so'm investitsiya qilmoqchi. Biznes reja ma'lumotlariga ko'ra yillik pul tushumlari quyidagicha: birinchi yil – 45 mln, ikkinchi yil – 55 mln, uchinchi yil – 70 mln, to'rtinchi yil 80 mln, beshinchi yil – 95 mln so'm. Kiritilayotgan investitsiya uchun sof joriy qiymat va diskontlashgan qoplash muddati aniqlansin. Diskont stavkasi mos ravishda: 12, 14, 15, 16, 18 %.

Echilishi:

$$NPV = 45/1.12 + 55/1.12 \cdot 1.14 + 70/1.12 \cdot 1.14 \cdot 1.15 + 80/1.12 \cdot 1.14 \cdot 1.15 \cdot 1.16 + 95/1.12 \cdot 1.14 \cdot 1.15 \cdot 1.16 \cdot 1.18 - 180 = 40.17 + 43.07 + 47.67 + 46.97 + 47.5 - 180 = 45.38$$

$$DPP = 40.17 + 43.07 + 47.67 + 46.97 + 47.5 = 225.38 > 180$$

$$40.17 + 43.07 + 47.67 + 46.97 + 2.12 = 180$$

$$2.12/47.5 \cdot 365 = 16 \text{ kun}$$

Javob: 4 yil 16 kunda investitsiya o'zini qoplaydi.

10.2-vaziyat. Investor xizmat ko'rsatish obyektiga 150 mln so'm investitsiya qilmoqchi. Biznes reja malumotlariga ko'ra yillik pul tushumlari quyidagicha: birinchi yil – 30 mln, ikkinchi yil – 50 mln, uchinchi yil – 60 mln, to'rtinchi yil – 70 mln, beshinchi yil – 80 mln so'm. Bu investitsiya uchun qoplash muddatini diskontlashgan usulda hisoblang. Mos ravishda diskont stavkalar: 12, 13, 14, 16, 18 %.

Berilgan:

$$I_0 = 150 \text{ mln so'm}$$

$$CF_1 = 30 \text{ mln so'm} \quad d_1 = 12\%$$

$$CF_2 = 50 \text{ mln so'm} \quad d_2 = 13\%$$

$$CF_3 = 60 \text{ mln so'm} \quad d_3 = 14\%$$

$$CF_4 = 70 \text{ mln so'm} \quad d_4 = 16\%$$

$$CF_5 = 80 \text{ mln so'm} \quad d_5 = 18\%$$

Topish kerak: diskontlashgan qoplash muddatini.

Echilishi:

a) Yillik pul tushumlarini diskontlab olamiz:

$$30/1.12 + 50/1.12 \cdot 1.13 + 60/1.12 \cdot 1.13 \cdot 1.14 + 70/1.12 \cdot 1.13 \cdot 1.14 \cdot 1.16 + 80/1.12 \cdot 1.13 \cdot 1.14 \cdot 1.16 \cdot 1.18 = 26.78 + 39.5 + 41.58 + 41.82 + 40.51 = 190.19$$

b) Qoplash muddatini aniqlaymiz:

$$26.78 + 39.5 + 41.58 + 41.82 + 40.51 > 150$$

$$26.78 + 39.5 + 41.58 + 41.82 + 0.32 = 150$$

$$0.32/40.51 \cdot 365 = 2.8$$

Javob: 4 yil 2.8 kunda investitsiya o'zini qoplaydi.

10.3-vaziyat. Jondor konserva zavodi ishlab chiqarishni jadallashtirish uchun 5 yil ichida 300 mln. so'mlik zaxira fondini tashkil qilish uchun qaror qabul qildi. Bu fondga 82,4 mln. so'm o'tkazish qobiliyatiga ega. Bu summa shartnoma asosida 20 foiz bilan bankka joylashtiriladi. Jondor konserva zavodi to'laydigan badallari xar kvartalda bir marta kapitallashtirilgan sharoitda rentani xozirgi qiymatini hisoblang. Echilishi: $n=5$ $Q=300$ $R=82,4$ $i=20\%$ $A=?$

$$A = R \cdot \frac{1 - (1 + i)^{-n}}{i} = 82,4 \frac{1 - (1 + 0,2)^{-5}}{0,2} = 246,4$$

10.4-vaziyat. Yil davomida mijoz 40 mln. so'mni bankdan oldi. Omonatga 16 foiz qo'shimcha yozilgan (murakkab foizlarda). Omonatni boshlang'ich summasi qancha bo'lgan

Echilishi: $S=40$ $n=4$ $i=16\%$ $P=?$

$$P = \frac{S}{(1 + i)^n} = \frac{40}{(1 + 0,16)^4} = \frac{40}{1,81} = 22$$

10.5-vaziyat. Bankdan 60 mln. so'mlik uzoq muddatli kredit 6 yilga olindi. Foiz stavkasi 12%. SHartioma bo'yicha kreditni qoplash teng muddatli to'lovlarla amalga oshirish ko'zda tutilgan. Teng muddatli to'lovlar summasini aniqlab, qoplash rejasini tuzing.

Echilishi: $R=D/n=60/6=10$; $V=(D-R(k-1))*I$

Yillar	yil boshiga qoldiq	% to'lovlari summasi	Qoplangan karz summasi	Muddatli to'lovlar
1	60	10	7,2	17,2
2	50	10	6	16
3	40	10	4,8	14,8
4	30	10	3,6	13,6

III. MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

Har o`quv yilida talabalar tasdiqlangan o`quv rejasiga asosan turli fanlardan, shu jumladan «Investitsiyalarni tashkil etish va rejalashtirish» fanidan mustaqil ta`lim bo`yicha topshiriqlarni bajaradilar. Uning qay darajada muvaffaqiyatli tayyorlanishida talaba tomonidan fanning mohiyatini aniq bilishi hamda ushbu ishlarni bajarishga qo`yilgan talablarni bilishligi bilan bevosita bog`liqdir.

Mustaqil ta`lim topshiriqlarini bajarish jarayonida talaba tanlangan mavzu bo`yicha ish rejasini tuzishi, mavzuga tegishli adabiyotlarni chuqur o`rganishi, amaliy ma`lumotlardan keng foydalanishi va hamda ulardan turli jadvallar va chizmalar tuzishi lozim.

Mustaqil ta`lim bo`yicha mavzular kafedraning fan (mutaxassis) o`qituvchilari tomonidan talabalar o`qiyotgan fanning shakli va uning mohiyatiga asosan aniqlanib chiqiladi. Bu bo`yicha ilmiy rahbar zimmasiga talabaga mavzuni tanlash, mavzu bo`yicha ish rejasini tuzish, kerakli adabiyotlarni tanlash, ajratilgan muddat davomida ishning hajmi bo`yicha maslahat berish va metodik tomondan yordam ko`rsatish kiradi.

Mustaqil ta`lim tayyorlayotgan talabalar o`zlarining ilmiy dunyoqarashlarini chuqurlashtirishlari, o`quv-tadqiqot ishlari amaliyotining ko`nikmasini o`rganishlari, zarur kitoblardan foydalana olishlari, amaliy va statistik ma`lumotlarni tahlil eta bilishlari lozim bo`ladi.

Mustaqil ta`lim tayyorlashda talaba mavzu bo`yicha turli grafiklarni, chizmalarni, jadvallarni ilova qilishi lozim. Talaba tomonidan tayyorlanadigan yozma qismida foydalanilgan adabiyotlardan to`liq ko`chirib olish taqiqlanadi. To`liq ommaviy axborot vositalardan olingan sitatalar haddan tashqari ko`p foydalanishlik ham tavsiya etilmaydi. Keltirilgan barcha sitatalar, statistik ma`lumotlar albatta olingan ma`lumot manbalarga izoh tarzida ko`rsatilishi shart.

SHunday qilib, talabalar mustaqil ta`limni tayyorlash jarayonida, amaliy ma`lumotlarda ishlash bo`yicha ko`nikma va tajribaga ega bo`ladi, o`z ilmiy qarashlarini mantiqan fikrlash hamda mavzu bo`yicha eng zarur holatlarni aniqlay olish qobiliyatini kuchaytirish imkoniyatiga ega bo`ladi. Bundan tashqari mustaqil ta`limni tayyorlash jarayonida talaba nazariy va metodologik ma`lumotlarni chuqur tahlil etish asosida masalalarni hal etish bo`yicha aniq amaliy takliflarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo`ladi.

Fanni o`zlashtirishda quyidagi mustaqil ta`lim mavzulari tavsiya etiladi:

1. Investitsiyaning mazmuni, mohiyati va iqtisodiy jihatlar.
2. Investitsiya ob`ektlari va sub`ektlari.
3. Investitsiyalar turkumlanishi.
4. Investitsiya faoliyat asosiy yo`nalishlari.
5. Investitsiya faoliyatini huquqiy asoslari.
6. Investitsiya faoliyatini tashkil qilishni yo`nalishlari.
7. Investitsiya faoliyatni kreditlashdagi imtiyozlar.
8. Investitsion loyihani tuzish va amalga oshirish tartiblari.
9. Davlat investitsiya siyosatining maqsadi va vazifalari.
10. Investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari.
11. Moliyaviy va real investitsiyalarni mazmun-mohiyati.

12. O`zbekistonga 2019, 2020, 2021 yilda jalb qilingan to`g`ridan-to`g`ri xorijiy investitsiyalar hajmidagi o`zgarishlar.
13. Mahalliy va xorijiy investitsiyalarga beriladigan imtiyozlar.
14. Investitsiya faoliyatini amalga oshirishda davlatning roli.
15. Investitsiya jarayonini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmi.
16. O`zbekiston Respublikasi investitsiya siyosatini strategiyasi.
17. Investitsiya loyihani tuzish tartibi.
18. O`zbekiston Respublikasi investitsiya siyosatining ustuvor yo`nalishlari.
19. Investitsiya jarayonining bosh ishtirokchilari.
20. Investitsiya muhitini barqarorlashtirishning hozirgi xususiyatlari.
21. Xorijiy investitsiyalarni jalb etish va moliyalashtirishning amaldagi jihatlari.
22. Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo`llari.
23. Iqtisodiy tizimda kapital qo`yilmalarning mohiyati va moliyaviy manbalari.
24. Kapital qo`yilmalarni uzoq muddatga kreditlashning xususiyatlari.
25. Iqtisodiyotda lizing kreditlaridan foydalanish.

IV. GLOSSARIY

Aktiv kapital- bu xo'jalik yurituvchi sub'yektning ishlab iqarish quvvatidini aks ettiradi. Ular ikkita bo'lim – asosiy va aylanma kapital ko'rinishida buxgalteriya balansi aktivlarida rasmiy taqdim etiladi.

Aktsiya-aktsionerlik jamiyati tomonidan chikarilgan daromad keltiruvchi qog'oz.

Aktsiyaning nominal qiymati - bu aktsiyada yozilgan pul summasidir.

Asosiy bo'lmagan faoliyatdan olingan daromadlar deganda bevosita asosiy faoliyatga taaluqli bo'lmagan faoliyat turlaridan olingan daromadlar tushuniladi.

Asosiy moliya strategiyasi deb, korxonani faoliyatini aniqlovchi byudjetni hamma darajasida bo'ladigan o'zaro munosabatlariga, korxonani daromadlarini tashkil etib uni sarflashga, ehtiyojlik miqdorini va bir yilda moliyalashtirish manbalariga aytiladi.

Aylanma kassa mablag'i me'yori - moliya yilida Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti va mahalliy byudjetlar hisobvaraqlarida turishi mumkin bo'lgan pul mablag'larining qonun hujjatlari bilan belgilanadigan eng kam miqdori;

Bank sertifikati - bu emitent bank tomonidan uning nomiga mijozning pul mablag'lari quyilgani to'g'risida berilgan yozma guvohnoma bo'lib, u o'zining egasiga (yoki uning vorisiga) belgilangan muddat o'tishi bilan bankka quygan pul summasini va bu quyilgan pul summasi bo'yicha foiz daromadini olish huquqi borligi tug'risida guvohlik beradi.

Byudjet dotatsiyasi - o'z daromadlari va byudjetni tartibga soluvchi boshqa mablag'lar yetishmagan taqdirda quyi byudjetning xarajatlari bilan daromadlari o'rtasidagi farqni qoplash uchun yuqori byudjetdan quyi byudjetga qaytarmaslik sharti bilan ajratiladigan pul mablag'lari;

Byudjet so'rovi - byudjet tasnifi bo'yicha tushumlarni shakllantirish va byudjetdan mablag' ajratish to'g'risidagi so'rov.

Byudjet ssudasi - yuqori byudjetdan quyi byudjetga yoxud respublika byudjetidan rezident-yuridik shaxsga yoki chet el davlatiga qaytarish sharti bilan ajratiladigan mablag';

Byudjet subventsiyasi - qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda muayyan maqsadlarga sarflash sharti bilan yuqori byudjetdan quyi byudjetga qaytarmaslik sharti bilan ajratiladigan pul mablag'lari;

Byudjet tashkiloti - zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish bilan bog'liq bo'lgan o'z faoliyatini amalga oshirishi uchun Davlat byudjetidan mablag' ajratish nazarda tutilgan va bu mablag' moliyalashtirishning asosiy manbai hisoblanadigan vazirlik, davlat qo'mitasi, idora, davlat tashkiloti.

Byudjet tashkilotlarining xarajatlar smetasi - bu byudjet tashkilotlari tomonidan bir moliya yili davomida davlat byudjetidan mablag' olish maqsadida tuzadigan va bevosita o'zi tegishli bo'lgan moliya organlari tomonidan ro'yxatdan o'tkaziladigan va tasdiqlanadigan moliyaviy reja hisoblanadi.

Byudjet tizimi - turli darajadagi byudjetlar va byudjet mablag'lari oluv-chilar yig'indisini, byudjetlarni tashkil etishni va tuzish printsiplarini ifodalaydigan, byudjet jarayonida ular o'rtasida, shuningdek byudjetlar hamda byudjet mablag'lari oluvchilar o'rtasida vujudga keladigan o'zaro munosabatlar majmuidir.

Byudjet xarajatlari YaIMning qayta taqsimlanishi natijasida davlat byudjetida jamlangan pul mablag'larining maqsadga muvofiq qayta taqsimlanishi va ishlatilishi bilan bog'liq byudjet qonunchiligi bilan tartibga solinadigan pul munosabatlari yig'indisidir

**Byudjetdan mablag` ajratish** - qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda Davlat byudjetidan byudjet tashkilotlariga hamda boshqa byudjet mablag`lari oluvchilarga ajratiladigan pul mablag`lari;

Byudjetdan tashqari fondlar – umumdavlat moliyasining muhim bo`g`ini bo`lib, ularning faoliyati qat`iy belgilangan, manbalarni tashkil etish yo`llari ko`rsatilgan, pul fondlari bilan foydalanish yo`llarining tartibi aniqlab berilgan davlat hukumatining yuqori organlarining tegishli axtlari asosida o`z faoliyatini amalga oshiradilar.

Byudjetning joriy xarajatlari– byudjet xarajatlarining bir qismi bo`lib, davlat xokimiyati organlarining, mahalliy o`z-o`zini boshqarish organlarining, byudjet tashkilotlarining joriy faoliyatini ta`minlashga, davlat tomonidan quyi pog`onadagi byudjetlar va iqtisodiyotning ayrim tarmoqlariga mablag` ajratish, dotatsiyalar, subventsiyalar va subsidiyalar shaklida yordam ko`rsatish uchun ajratiladi.

Byudjetning kapital xarajatlari – byudjet xarajatlarining innovatsiya va investitsiya faoliyatini ta`minlaydigan qismi hisoblanadi. Unga tasdiqlangan investitsiya dasturiga muvofiq ishlab turgan yoki yangidan tashkil qilinadigan korxonalar, tashkilotlar va muassasalarga investitsiyalar uchun mo`ljallangan xarajatlar kiradi.

Byudjetning solikli daromadlari tarkibi mamlakat soliq qonunchiligiga muvofiq umumdavlat soliqlari va yig`imlari, mahalliy soliqlar va yig`imlar, bojxona bojlari, boj yig`imlari va boshqa boj to`lovlari, davlat boji, penya va jarimalardan iborat.

Byujetlararo munosabatlar — nafaqat boshqaruvning turli darajalaridagi hokimiyat organlari o`rtasidagi munosabat, balki eng avvalo, mamlakatning ma`muriy-hududiy tuzilmalari sub`yektlari o`rtasida markaz orqali shakllangan va davlat hokimiyatiga uning aniq funktsiyalarini hududiy darajada bajarish, jamiyat taraqqiyoti uchun normal sharoitlarni yaratish maqsadida berilgan barcha pul mablag`larining taqsimlanishi va qayta taqsimlanishi jarayonidagi munosabatlardir;

Boshqaruv xarajatlari - boshqaruv (davlat hokimiyati or-ganlari, sud va prokuratura organlari, fuqarolarning o`z-o`zini bosh-qaruv organlari) xarajatlari davlat organlari faoliyatining moliya-viy asosini tashkil etib, jamiyat hayotining barcha sohalariga rah-barlik qilishga imkon yaratadi.

Bozor infratuzilmasi - bozor aloqalarini o`rnatishda ishtirok etuvchi, ya`ni sotuvchilar va xaridorlarga xizmat ko`rsatuvchi institutlardir, ya`ni firma va turli muassasalardir.

Bozor iqtisodiyoti - turli – tuman sub`yektlarning bozordagi talab ehtiyojni qondirishga qaratilgan faoliyatlarining majmuasidir.

Daromadlar – bu sub`yektning ho`jalik faoliyati natijasida, odatda, ijara haqi, foizlar, litsenziya to`lovlari va dividendlar shaklida daromad keltiradigan faoliyat, ya`ni tovarlarning sotilishi, xizmatlarning ko`rsatilishi yoki boshqa shaxslarning ho`jalik suyu`ektining resurslaridan foydalanishi natijasida aktivlarning kelib tushishi yoki majburiyatlarning kamayishi orqali ro`y beradigan iqtisodiy resurslarning ko`payishidir.

Dastlabki nazorat taxminlash, rejalashtirish va loyihalashtarish bosqichida, xo`jalik yoki moliyaviy operatsiyalar amalga oshirilishidan avval o`tkazilib, oqilona boshqaruv yechimlari qabul qilinishiga xizmat qiladi.

Davlat moliyaviy nazoratining maqsadi- davlat xazinasiga resurslarni tushurishni maksimallashtirish va davlat boshqaruv xarajatlarini minimallashtirish

Davlat byudjeti - davlat pul mablag`larining (shu jumladan davlat maqsadli fondlari mablag`larining) markazlashtirilgan fondi bo`lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek, moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag`lar sarfi yo`nalishlari va miqdori nazarda tutiladi

Davlat byudjetining daromadlari - mamlakat yalpi ichki (mil-liy) mahsulotini taqsimlash va qayta taqsimlash umumiy jarayoni-ning elementlaridan biri bo'lib, ular oraliq (tranzit) xarakterga ega.

Davlat byudjetining mudofaa xarajatlari - davlatning o'z mudo-faa qobiliyatini mustahkamlashi kerakligi bilan bog'liqdir. Byudjet mablag'lari hisobidan Qurolli Kuchlarning barcha turlari moliyalashtiriladi.

Davlat byudjetining nazorat funktsiyasi -byudjetning milliy iqtisodiyot bilan uzviy bog'liqligi takror ishlab chiqarishning barcha bo'linmalarida ahvolning qandayligi to'g'risida ma'lumotlar bilan doimiy ta'minlab turadi.

Davlat byudjetining taqsimlash funktsiyasi- davlat byudjeti tomonidan amalga oshirilayotgan taqsimlash munosabatlari bo'lib, u taqsimlangan yalpi ichki (milliy) mahsu-lotni qayta taqsimlash uchun foydalaniladi.

Davlat byudjetining xarajatlari - umumiy moliyaviy kategoriya bo'lgan byudjetning ko'rinishlaridan biri bo'lib, unga tegishli bo'lgan umumiy xususiyatlarga egadir, ya'ni ular taqsimlash xarakteriga ega, ifodalanishning pul shakli xos, pul fondlari-ning amal qilishi bilan bog'langan va davlat tomonidan tashkil qilinadi.

Davlat ichki qarzlar - davlat tomonidan ichki mablag'ni jalb qilish natijasida vujudga kelgan O'zbekiston Respublikasi majburiyatlarining yig'indisi;

Davlat krediti - davlat, yuridik va jismoniy shaxslar o'rtasidagi pul munosabatlarining o'ziga xos alohida shaklidan iborat. Bunda davlat, asosan, mablag'larni qarzga oluvchi, shuningdek, kreditor va kafil sifatida ham maydonga chiqadi.

Davlat krediti munosabatlarining asosi - munosabatlarida bo'sh turgan pul kapitallariga nisbatan davlat ehtiyojlarining mavjudligi.

Davlat krediti qimmatli qog'ozlar egalari va jamg'arma banklari omonatlarida pul daromadlarini oshirish manbasidir.

davlat maqsadli jamg'armalari - Davlat byudjeti tarkibida jamlantiriladigan jamg'armalar bo'lib, ularning har biri uchun mablag'lar manbalari, har bir manbadan mablag' tushishi normalari va shartlari, shuningdek shu mablag'lardan foydalanilishi mumkin bo'lgan maqsadlar qonun hujjatlari bilan belgilanadi;

Davlat moliyasi -davlatni kerakli iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funktsiyalarini bajarish uchun pul mablag'lari bilan ta'minlashga undalgan moliya tizimining muhim bo'g'inidir.

Davlat qarzi - davlat tomonidan ichki mablag'ni va xorijdan mablag' jalb qilish natijasida vujudga kelgan O'zbekiston Respublikasi majburiyatlarining yig'indisi;

Davlat tashqi qarzi - davlat tomonidan xorijdan mablag' jalb qilish natijasida vujudga kelgan O'zbekiston Respublikasi majburiyatlarining yig'indisi;

Davlat tomonidan ichki mablag'ni jalb qilish - aktivlarni ichki manbalardan (rezident-yuridik va jismoniy shaxslardan) jalb etish hamda buning natijasida O'zbekiston Respublikasining qarz oluvchi sifatidagi yoki qarz oluvchi rezidentlarning o'z kreditlarini (qarzlarini) to'lashiga kafil sifatidagi majburiyatlari vujudga kelishi;

Davlat tomonidan xorijdan mablag' jalb qilish - aktivlarni xorij manbalaridan (chet el davlatlaridan, norezident yuridik shaxslardan va xalqaro tashkilotlardan) jalb etish hamda buning natijasida O'zbekiston Respublikasining qarz oluvchi sifatidagi yoki qarz oluvchi rezidentlarning o'z kreditlarini (qarzlarini) to'lashiga kafil sifatidagi majburiyatlari yuzaga kelishi;

Dividentlar - bu aktsiyalarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar uchun hisoblangan daromad.

Egri (bilvosita) soliqlar - huquqiy to'lovchisi yuridik shaxslar va haqiqiy to'lovchilari iste'molchilar bo'lgan soliq turlari (QQS, aktsizlar; bojxona bojlari; jismoniy shaxslardan olinadigan yagona boj to'lovi; transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz iste'moliga jismoniy shaxslardan olinadigan soliq)

Faktlar bo'yicha nazorat usullari: ro'yxatga olish, ekspertiza, ko'z bilan kuzatish, nazorat o'lchovi, nazorat tariqasida ishga tushirish, vaqtni aniq o'lchash, ish kuni taqsimlanishini o'rganish, laboratoriya tahlili.

Favqulotdagi daromadlar deganda yuz berishi xarakteriga ega bo'lmagan, kutilmagan tasodif va hodisalardan olingan daromadlar tushuniladi. Bularga davlat qonunlarini o'zgarishi, tabiiy ofatlar, revolyutsion o'zgarishlar natijasida vujudga kelgan daromadlar kiradi.

Foizlar ko'rinishidagi daromadlar deganda boshqa yuridik shaxslarga berilgan qarzlar va kreditlar uchun hisoblangan foizlar tushuniladi.

Foyda – bu xo'jalik sub'yektiga ta'sir etadigan asosiy va asosiy bo'lmagan faoliyat, hodisalar, sharoitlar kapitalining ko'payishi bo'lib, xususiy kapitalga to'lanadigan badallar bundan mustasnodir.

Hayotni sug'urta qilish (jismoniy shaxslarning hayoti, sog'lig'i, mehnat qobiliyati va pul ta'minoti bilan bog'liq manfaatlarini sug'urta qilish, bunda shartnoma bqyicha sug'urtaning eng kam muddati bir yilni tashkil etadi hamda sug'urta pullarining sug'urta shartnomasida ko'rsatib o'tilgan oshirilgan foizni o'z ichiga oluvchi bir martalik yoki davriy tqlovlarini (annuitetlarni) qamrab oladi);

Hujjatlar asosidagi nazorat usullari: rasmiy va arifmetik tekshirish, yuridik baholash, mantiqiy nazorat, muqobil tekshirish, teskari hisob usuli, balans uyg'unligini tekshirish, qiyoslash, hisobotlarning sanoq bahosi;

Ijtimoiy iste'mol fondlari - maorif, sog'liqni saqlash, boshqaruv, mudofaa, sotsial ta'minot, sotsial sug'urta va boshqalar bo'lib, ularning asosiy qismi Davlat byudjeti orqali amalga oshiriladi.

Ijtimoiy nafaqa – muayyan sabablarga ko'ra, mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'lmagan va domiy ravishda yordamga muhtoj fuqarolarga davlat tomonidan beriladigan nafaqa.

Ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xara-jatlari o'z tarkibiga maorif, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport, fan, ijtimoiy ta'minot, aholi uchun ijtimoiy ahamiyat kasb etgan xizmatlar baholaridagi farqlarni byudjetdan qoplash va oila-larga ijtimoiy nafaqalarni oladi.

Ijtimoiy ta'minot – keksaygan, mehnatga laqatsiz bo'lgan va boquvchisini yoo'qotgan fuqarolarga moddiy, tibbiy va ijtimoiy yordam ko'rsatish bo'yicha dalat tomonidan belgilangan ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlar tizimidir.

Ijtimoiy ta'minotning ko'rinishlari qariyalar va nogironlarga ijtimoiy xizmat ko'rsatish – nogironlarni “Muruvvat” uylariga, yolg'iz qariyalarni “Sahovat” uylariga joylashtirish, muhtojlarni protez-ortopediya va harakatlanish vositalari bilan ta'minlash, nogiron bolalarni kasbga o'qitish va ishga joylashishda yordam ko'rsatish, pensionerlarni sanatoriy va dam olish uylarida sog'lomlashtirish, ularga shahar transportidan, turar joy, maishiy xizmat va soliqlarga aloqador imtiyozlar berish.

Ijtimoiy ta'minotning muhim elemenlari - pensiyalar (keksalik bo'yicha, nogironlik bo'yicha, boquvchisini yo'qotganlik bo'yicha) va ijtimoiy nafaqalar (nogiron bolalarga, bolalikdan nogironlarga, ishlamagan yolg'iz nogiron va keksalarga) to'lovlari hisoblanadi.

Imtiyozli aktsiya shunday aktsiyaki, unga tegadigan dividend foydaga qarab emas, balki zayomga to'langani kabi, oldindan belgilangan qat'iy foiz miqdorida beriladi.

Imtiyozli to'lanmalar, kompensatsiyalar – uy-joy-kommunal xizmatlariga, transport xizmatlari, sanatoriya-kurort davolashlari va davo-lash vositalari bilan ta'minlash xizmatlarini to'lash va boshqalar

Investitsiyalarni Kafolatlash bo'yicha ko'p tomonlama agentlik - 1998 yilda rivojlanayotgan mamlakatlarda xususiy investorlarga kumaklashish uchun tuzilgan, bundan maqsad investorlarni notijoriy xatarlardan (ya'ni, huquqiy yoki siyosiy xatarlardan urush, siyosiy larzalar, milliyashtirish xataridan investitsiya beriladigan mamlakat xukumatining xatti-harakatlaridan) himoya qilishdir.

Istiqbolni aniqlash – moliyaviy mexanizmining asosiy qismi bo'lib, u moliyaviy rejalar va balanslarni hamda moliyaviy ko'rsatkichlar, norma va normativlar tizimini o'z ichiga oladi.

Ixtiyoriy sug'urta - tomonlarning xohish-irodasiga ko'ra amalga oshiriladigan sug'urta .

Joriy nazorat - ichki xo'jalik nazoratining uzviy qismi, butun korxona va uning ichki bo'linmalari ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatini tezkor boshqarish va tartibga solish jarayonining tarkibiy qismidir.

Kapital bozori. Bu bozorda jismoniy va yuridik shaxslarning uzoq muddatli omonatlarini moliyaviy vositachilar investitsion kredit sifatida ishlatadilar.

Korxonalar moliyaviy – xo'jalik faoliyatining muhim ko'rsatkichi - uning daromadlaridir.

Mahalliy byudjet - Davlat byudjetining tegishli viloyat, tuman, shahar pul mablag'lari fondini tashkil etuvchi bir qismi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Mahalliy byudjetlar– O'zbekiston Respublikasi mahalliy ma'muriy-hududiy tuzilmalarining naqd va naqdsiz shakldagi pul resurslari va oqimlari yig'indisi bo'lib, mahalliy xo'jalik ehtiyojlarini normal darajada ta'minlashga hamda mahalliy hududdagi aholiga ijtimoiy-madaniy xizmatlarni pul mablag'lari bilan ta'minlashga xizmat qiladi.

Majburiy sug'urta – qonun yo'li bilan o'rnatiladigan sug'urta.

Maqsadli fondlar - Moliya tizimining muhim tizimlaridan biri bo'lib, markaziy va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari ixtiyoridagi va ma'lum maqsadga yo'naltirilgan pul resurslari yig'indisidir.

Markazlashgan moliyaviy resurslar - makrodarajadagi ijtimoiy ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondirib, ularga byudjet va byudjetdan tashqari fondlarning mablag'lari kiradi.

Markazlashgan moliyaviy resurslar -xo'jalik sub'yektlari ixtiyoridagi moliyaviy resurslardir.

Milliy xo'jalikka (iqtisodiyotga) qilinadigan xarajatlar - katta masshtablarda yangi sanoat korxonalarini qurish, zamonaviy in-dustrial asosda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini rivojlan-tirish, transport, aloqa va iqtisodiyot boshqa tarmoqlarining tex-nikaviy qayta qurollanishini ta'minlashga imkon yaratadi.

Munosabatlarning fondlilik xususiyati - markazlashtirilgan pul fondlari (davlat byudjeti, byudjetdan tashqari fondlar) va markazlashtirilmagan pul fondlari (korxonalarda shakllantiriladigan moddiy rag'batlantirish, iste'mol va boshqa fondlar).

Munosabatlarning pulli xususiyati - yaratilgan qiymatni taqsimlash bilan bog'liq pul munosabatlari hamda turli xil pul fondlarini shakllantirish bilan bog'liq munosabatlar.

Munosabatlarning taqsimlash xususiyati - birlamchi taqsimlash (ish haqi fondini shakllantirish, foydani shakllantirish va boshqalar) va qayta taqsimlash (ish haqi fondini taqsimlash, foydani taqsimlash, soliqlar).

Moddiy yordam – ishsizlar, qochoqlar va majburiy ko`chib o`tgan-larga bir martalik to`lanmalar va boshqalar

Moliya – davlatning o`z funktsiya va vazifalarini bajarishi hamda kengaytirilgan takror ishlab chiqarish shartlarini ta`minlash maqsadida markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarining shakllantirilishi, taqsimlanilishi va foydalanilishi bilan bog`liq iqtisodiy munosabatlar majmuidir.

Moliya bozori - murakkab iqtisodiy kategoriya bo`lib, asosan kapital egasi bo`lgan mulkdorlar bilan qarz oluvchilar o`rtasidagi munosabatlarni ifodalab, bu munosabatlar ma`lum moliyaviy institutlarning yordami bilan amalga oshiriladi.

Moliya mexanizmi– taqsimot va qayta taqsimot munosabatlarining keng tizimini amalga oshirish, daromad va jamg`armalarni tashkil qilish, markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini tuzishni ta`minlovchi shakl va usullar yig`indisidan iboratdir

Moliya siyosati – bu moliyaviy resurslarni jamlash, ularni davlatning o`z funktsiya va vazifalarini amalga oshirish uchun taqsimlash va ishlatish shakl hamda usullarida tizimli namoyon bo`luvchi tadbirlar yig`indisidir.

**Moliya siyosatini asosiy yo`nalishlari** – moliyaviy resurslarni imkon qadar yuqori hajmini aniqlash va ushbu manbalar doimiyligi va uzluksizligini ta`minlashdir, chunki moliyaviy resurslar potentsiali barcha o`zgarishlarning bazasidir.

Moliya siyosatining muhim vazifasi – u yoki bu iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning davlat rejasini yoki chora-tadbirlarini amalga oshirish uchun tegishli moliyaviy resurslar bilan ta`minlashdir.

Moliya yili - birinchi yanvardan o`ttiz birinchi dekabr kuni oxirigacha bo`lgan vaqtni o`z ichiga oluvchi davr.

Moliyani boshqarish – sub`yektlarning moliyaviy munosabatlarni amalga oshirish, pul oqimi – fondlarini uyushtirish, taqsimlash va samarali ishlatishga oid faoliyatni bildiradi.

Moliyaning xalqaro aloqalarga ta`sir etuvchi yo`nalishi bu – xorijiy sarmoyadorlarni mablag`larini jalb etish.

Moliyaviy apparat – moliyani boshqarishni shakllantiruvchi tashkiliy - tuzilmaviy apparat.

**Moliyaviy dastaklar va rag`batlantirish vositalari** – ularga foydani taqsimlash usullari, turli fondlarga to`lovlar, ajratmalar, qo`llaniladigan imtiyozlar, sanktsiyalar, jarimalar, soliqlar, subsidiya, subventsiya va sanatsiyalar kiradi.

Moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar deganda qimmatli qog`ozlar, valyuta operatsiyalari, kredit va qarzlarni berishdan olingan daromadlar tushuniladi. Bularga royalti, dividendlar va foizlar, ijobiy kurch farqlari ko`rinishidagi daromadlar va boshqalar kiradi.

Moliyaviy institutlar - investorlar bilan omonatchilar o`rtasida faoliyatning o`zlari mashg`ul bo`lgan turidan foyda oluvchi vositachilik faoliyati bilan shug`ullanadigan shaxslardir. Banklar, pensiya va investitsiya fondlari, sug`urta kompaniyalari, tovar, xom ashyo va fond birjalari, aktsiyadorlar va boshqalar moliyaviy vositachi sifatida harakat qiladilar.

Moliyaviy nazorat - davlat tomonidan tashkil etilgan, nazorat qilish vazifalari yuklatilgan davlat yoki mustaqil jamoat organlari tomonidan hukumat, korxonalar,

tashkilotlar va muassasalar faoliyatining samaradorligini aniqlashga qaratilgan nazorat tizimidir.

Moliyaviy nazorat tizimi sub'yektlar (nazorat qiluvchilar), ob'yektlar (nazorat qilinuvchilar), nazoratning usul va vositalarini birligida jamlab, o'z ichiga oladi.

Moliyaviy nazorat ob'yektlari - moliya tizimi va iqtisodiy samaradorligini tekshirish lozim bo'lgan moliya-xo'jalik-tijorat tuzilmalari paydo bo'lganida nazorat sub'yektlari (taftishchilar)ni tashkil etish zarurati paydo bo'ladi.

Moliyaviy nazoratning sub'yektlari - nazorat vazifalarini ifodalovchi organlarlar.

Moliyaviy resurslar – bu YaIM va milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash natijasida xo'jalik yurituvchi sub'yektlar va davlatning qo'lidagi u yoki bu vaqtda bo'lgan pul daromadlari va fondlari yig'indisidir.

Moliyaviy strategiya – ijtimoiy va iqtisodiy strategiyani belgilab bergan uzoq istiqbolga muljallangan va yirik masshtabdagi vazifalarni bajarishga qaratilgan bo'lib, u moliya rivojlanishining asosiy kontseptsiyalarini ishlab chiqish, moliyaviy munosabatlarni tashkil etish tamoyillarini belgilashni ko'zda tutadi.

Moliyaviy strategiya deb korxonani moliyaviy resurslar bilan ta'minlash uchun tuzilgan asosiy rejaning tarziga aytiladi.

Moliyaviy taktika – strategiya belgilab bergan vazifalarni jamiyat rivojlanishining konkret bosqichida moliyaviy munosabatlarni tashkil etish usullari orqali amalga oshiradi.

Moliyaviy vositachilar qo'yilgan vazifalarni hal etish uchun taqsimlash va nazorat vazifasini bajaradilar, zero to'plangan fondlarni to'g'ri taqsimlashgina emas, balki ulardan jamiyat uchun nag'adar samarali, qanday foyda bilan ishlatilayotganligini nazorat qilish ham muhim

Naqd pulsiz hisob-kitoblar deganda, korxona va tashkilotlarning tovar ayirboshlash, xizmat ko'rsatish va tovarsiz operatsiyalari bo'yicha bir-biriga bo'lgan talab va majburiyatlarni naqd pul ishlatmasdan pul mablag'larini bir hisobvaraqqdan ikkinchi hisobvaraqqga o'tkazish orqali amalga oshirish tushuniladi.

Nazorat - boshqaruv elementi sifatida bir vaqtning o'zida moliyani rejalashtirishda hamda operativ boshqarishda qo'llaniladi. Nazorat haqiqiy natija bilan rejadagi ko'rsatkichlarni taqqoslashga yordam beradi, moliyaviy resurslarni o'stirish yo'llarini ko'rsatadi va ulardan samarali xo'jalik yuritish yullarini ko'rsatib beradi.

Nazorat - jamiyat iqtisodiy hayotidagi ob'yektiv hodisa va har qanday davlat boshqaruvining muhim bo'g'ini bo'lib, u ko'p ming rahbar va mutaxassislar, mehnat jamoalari, jamoat va davlat tashkilotlarining sub'yektiv ijod sohasidir.

Nazoratning maqsadi - tuzatish choralarini ko'rish, aybdorlarni javobgarlikka tortish va buzish-larning oldini olishdan iborat.

Nodavlat moliyaviy nazoratining maqsadi - joylashtirilgan kapitaldagi foyda normasini oshirish maqsadida davlat foydasidagi ajratmalar va boshqa xarajatlarni minimallashtirish

O'z daromadlari – mahalliy hududdan yig'iluvchi va shu hudud byudjetiga tushuvchi mahalliy soliq va yig'imlar

O'zlik kapitali - uchinchi shaxslar talablari qondirilgandan so'ng korxona mulkdorlarga tegishli korxona aktivlari qiymatining bir qismi hisoblanadi. O'zlik kapitalining baholanishi rasmiy (ikkita usul yordamida, balansli baholash, ya'ni joriy hisob-kitoblar va hisobotlarga asosan yoki bozor baholarida) yoki haqiqiy baholarda amalga oshirilishi mumkin, ya'ni korxona tugatilishi vaqtida.

O`z-o`zini moliyalashtirish- qo`shimcha mablag`lar manbalarini jalb qilishning eng ko`zga ko`ringan usuli, lekin uni uzoq muddatlar uchun prognoz qilish qiyin va miqdor jihatidan ham chegaralangan.

Passiv kapital – bu uzoq muddatli mablag`lar manbai bo`lib, ular hisobiga xo`jalik sub`yekting aktivlari shakllantiriladi. Ular o`z va qarz kapitalga ajratiladi.

Pensiya – mehnat stajiga ko`ra qo`lga kiritilgan huquq, ijtimoiy nafaqa esa muhtojlarga davlat tomonidan ko`rsatiladgan yordam deb belgilab qo`yildi.

Pensiya fondi – bu pensiya bilan ta`minlovchi davlat moliya boshqaruvining organi bo`lib, mustaqil moliya instituti hisoblanadi va fondning mablag`lari davlat byudjeti tarkibiga kirmaydi.

Pul bozori Markaziy bankning pul-kredit siyosatini joriy qilish ob`yekti xisoblanadi. U kredit muassasalarining aktivlari bilan savdo kilish uchun mo`ljallangan, bu aktivlar Markaziy bankda kredit muassasalarining eng muhim likvid mablag`lari zahiralar bo`lib xizmat kiladi.

Pul bozori davlat xazinasiga bevosita naqd pul tushishini ta`minlaydi va firma yoki jismoniy shaxsga o`zlarining vaqtinchalik bo`sh mablag`laridan daromad olishga imkon beradi. Pul bozorisiz to`lik ma`nodagi moliya bozori bo`lishi mumkin emas.

Pul bozori. Fondlar faqat uzoq muddatli investitsiyalargagina emas, balki qisqa muddatli qimmatli qog`ozlar - qisqa muddatli xazina majburiyatlari, veksellar va hokazolarga qo`yilishi mumkin.

Portfel - Qimmatli qog`ozga qilingan investitsiya va Boshqa korxonaning aksiyasiga kiritish .

Qarzga olingan va jalb qilingan mablag`lar - bank kreditlar, - kreditorlik qarzlari, - aktsiya va abligatsiyalar chiqarishdan tushum.

Qattiq majburiylik, imperativlik - Davlat byudjetining na-zorat funksiyasiga tegishli bo`lgan uchinchi xususiyatdir.

**Qayta sug`urta qilish** -sug`urtalovchi shartnomada ko`zda tutilgan o`z majburiyatlarini butunlay yoki qisman boshqa sug`urtalovchi (qayta sug`urtalovchi)ga o`tkazishi yoki qayta sug`urta qilish.

**Qimmatli qog`ozlar bozori** - bozor iqtisodiyotini asosiy elementlaridan biri, moliya bozorining bir qismi hisoblanib, fondlarni yig`ib, ularni moliyaviy aktivlarga aylantirib, iqtisodiyotni rivojlantirish uchun sarmoya sifatida yo`naltirishga xizmat qiladi.

**Qoraqalpog`iston Respublikasining byudjeti** - Davlat byudjetining Qoraqalpog`iston Respublikasi pul mablag`lari fondini tashkil etuvchi bir qismi bo`lib, byudjetda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag`lar sarfi yo`nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Real inestitsiya- Ishlab chiqarishni kengaytirishga noishlab chiqarishni rivojlantirishga qilngan investitsiyalar.

Respublika byudjeti - Davlat byudjetining umumdavlat tusidagi tadbirlarni moliyalashtirishda foydalaniladigan qismi bo`lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag`lar sarfi yo`nalishlari va miqdori nazarda tutiladi;

Resurs to`lovlari va mol-mulk solig`i - mol-mulk va yerga ega bo`lganlik va tabiiy resouslardan foydalanganlik uchun to`lanadigan soliqlar (mol-mulk solig`i; yer solig`i; yer osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq)

Shaxsiy iste'mol fondlari - shaxsiy jamg'arma va iste'mol fondlarini tashkil etib, aynan shaxsiy iste'mol fondining ana shu ikki qismi tovar mexanizmining faoliyat ko'rsatishi uchun tegishli sharoitni yaratadi.

Sug'urta – bu uning qatnashchilari o'rtasida ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni qoplashga mo'ljallangan maqsadli sug'urta fondlarini badallar hisobidan shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan qayta taqsimlash munosabatlari yig'indisi.

Sug'urtalanuvchi - O'ziga tegishli mol-mulkni sug'urta qildirgan korxona, xo'jalik tashkiloti yoki o'z hayotini sug'urtalovchi fuqarolar sug'urtalanuvchi hisoblanadilar. Majburiy sug'urta bo'yicha sug'urta tashkiloti ro'yxatidan o'tganlar yoki ixtiyoriy sug'urta bo'yicha shartnoma tuzib, sug'urta badalini to'laganlar sug'urtalanuvchilar qatoriga kiradi.

Sug'urtalovchi - Sug'urtani amalga oshiruvchi ixtisoslashtirilgan tashkilot. Tabiiy ofat yoki boshqa ko'zda tutilmagan sabablar natijasida ko'rilgan zararlarni sug'urta qonunchiligi yoki sug'urta shartnomasi asosidagi shartlarni ko'zda tutib qoplashni o'z zimmasiga oluvchi tashkilotlar.

Sug'urtaning ob'yekti va predmetlari - Mulk sug'urtasida ob'yekt sifatida moddiy boyliklar mol-mulk ko'zda tutilsa, shaxsiy sug'urtada fuqarolarni hayoti sog'ligi va mehnat qobiliyati ko'zda tutiladi. Sug'urta predmeti - ana shu ob'ektlarni tarkibiy qismlaridir, masalan, qishloq xo'jaligi sug'urta ob'yekti bo'lsa, ekinlar hosili, chorva mollarining soni, mol-mulk xillari, binolar, inshootlar, transport vositalari sug'urta predmeti hisoblanadi. Uy-joyda saqlanuvchi mol-mulk ob'yekt bo'lsa, uy-ro'zg'or buyumlari, mebellar, gilamlar, televizorlar bu sug'urtaning predmeti hisoblanadi. Shaxsiy sug'urta predmetiga ma'lum yoshga yetish, mehnat qobiliyatini yuqotish va vafot etish hodisalari misol bo'la oladi.

Tartibga soluvchi daromadlar – mahalliy byudjetning o'z daromadlari xarajatlari qoplay olmaganda yuqori byudjetdan o'tkazib beriluvchi daromadlar

Tashrif buyuruvchilarning erkin kirishi mumkin bo'lgan birjalar - undagi bitimlarni faqat maklerlarga amalga oshiradilar.

To'g'ri (bevosita) soliqlar - haqiqiy va huquqiy to'lovchilari bir xil bo'lgan soliq turlari (yuridik shaxslarning foydasidan olinadigan soliq; savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari uchun yagona soliq to'lovidan Davlat byudjetiga ajratmalar; yagona soliq to'lovidan (mikrofimalar va kichik korxonalar bilan birgalikda) Davlat byudjetiga ajratmalar; jismoniy shaxslarning daromadidan olinadigan soliq va tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan yuridik va jismoniy shaxslarning daromadidan olinadigan qat'iy soliq)

Umumiy sug'urta (shaxsiy, mulkiy sug'urta, javobgarlikni sug'urta qilish hamda hayotni sug'urta qilish sohasiga taalluqli bo'lmagan boshqa sug'urta turlari).

Umumslubiy usullar: taftish, audit, tahlil, mavzuli tekshirish, tadqiq qilish, pirovard natijaga dasturiy baholash, «sanset» uslubi;

Uy xo'jaligi uy – joy sharoiti va umumiy, bir qator tovarlar va xizmatlarni birgalikda iste'mol etish maqsadida o'zining pul daromadi va moddiy mablag'larini birlashtirgan kishilar guruhi tushuniladi.

Uy xo'jaligi ixtiyoridagi mol-mulk - birgalikda va individual ishlatiladigan mol – mulkdan iborat bo'ladi, ular asosan iste'mol buyumlari hisoblanadi.

Uy xo'jaligi moliya resurslarining yangi manbalari - bu mulkdan kelgan daromaddir, lekin uning ahamiyatini mulkning miqdori va uni samarali ishlatilishi belgilaydi.

Uy xo'jaliklari daromadlari -ma'lum bir davrda uy xo'jaliklarining ixtiyoriga kelib tushuvchi pul mablag'lari summolari.

Uy xo`jaliklari moliyasining rag`batlantiruvchi funktsiyasi - Aholi real daromadlarining o`shishiga yo`naltirilgan ishlab chiqarish jarayonining rivojlanishiga va samarali byudjet siyosatiga asoslangan rag`batlantiruvchi moliya mexanizmini (moliyaviy mexanizmini) yaratish orqali amalga oshiriladi.

**Uy xo`jaliklari moliyasining ijtimoiy funktsiyasi** -uy xo`jaliklarining daromadlari, xarajatlari va jamg`armalari aholi va uning alohida guruhlari ijtimoiy-iqtisodiy holatini bevosita aks ettiradi, shaxsning shakllanishi va demografik jarayonlarga o`z ta`sirini ko`rsatadi.

**Uy xo`jaliklari xarajatlari** uy xo`jaliklari tomonidan iste`molga, majburiy to`lovlarni amalga oshirishga va jamg`arishga yo`naltiriladigan pul mablag`lari.

**Uy xo`jaliklarini pul daromdalari** - turli manbalar hisobidan uy xo`jaliklarining ixtiyoriga kelib tushuvchi pul mablag`larining barcha summasi.

**Uy xo`jaliklarining natural shakldagi daromadlari** - tovar shakliga ega emas va ular o`z-o`zini ta`minlashga mo`ljallangan uy xo`jaligi a`zolari mehnatining natijasidan iborat bo`ladi

Valyuta kurslari farqlaridan olingan daromadlar deganda korxonaning valyuta schyotida saqlanayotgan chet valyutasi va chet El valyutasidagi debitorlik qarzlari bo`yicha hisoblangan ijobiy kurs farqlari tushuniladi.

Xarajatlar – bu aktivlarning kamayishi yoki foydani ko`paytirish maqsadida xo`jalik faoliyatidan kelib chiqadigan majburiyatlarni o`z zimmasiga olish orqali ro`y beradigan iqtisodiy resurslarning kamayishidir.

Xo`jalik yurituvchi sub`yektlar o`rtasida o`zaro moliyalashtirish - korxonalar o`zaro xujalik munosabatlarini amalga oshirish jarayonida bir-birlariga turli xildagi mahsulotlar yetkazib berishda to`lovlarni kechiktirish hollari ham yuz beradi va buning natijasida o`zaro moliyalashtirish xolati yuzaga keladi.

Xosilaviy qimmatli kogoslar - bu birlamchi qimmatli qog`ozlarning shu bozorda amal qilishi natijasida hosil bo`lgan ikkilamchi qimmatli qog`ozlardir. Xosilaviy qimmatli qog`ozlar o`z egasiga birlamchi qogozlarni sotib olish va sotish huquqini beradi. Ularning qiymati boshqa qog`ozlar orqali gavdalanadi.

Yakuniy nazorat xo`jalik va moliyaviy operatsiyalar amalga oshirilganidan keyin o`tkazilib, tekshirilayotgan hujjatlarni va korxonaning butun moliyaviy holatini chuqur o`rganish bilan farq qiladi.

Yopiq birja - bu birjadagi undagi savdolarida faqat uning a`zolarigina ishtirok etishlari mumkin;

Zararlar – bu asosiy faoliyat va barcha boshqa operatsiyalar, hodisalar, sharoitlar natijasida xususiy kapitalning kamayishi bo`lib, xarajatlar yoki xususiy kapitalning taqsimlanishi natijasidagi kamayish bundan mustasnodir.

Obligatsiya - bu o`z qiymatiga nisbatan qat`iy belgilangan foiz shaklida daromad keltiruvchi qimmatli qog`ozdir.

Oddiy aktsiyalar shunday aktsiyaki unga tegadigan dividend foydaga qarab har xil bo`ladi.

Oilaviy biznes- tadbirkorlik turi bo`lib, xonadon funktsiyasi hisoblanmaydi.

Operativ boshqarish bu - minimal harajat qilib maksimal samaraga erishish va moliyaviy resurslarni yuqori samara olish uchun qayta taqsimlashga qaratilgan kompleks ishlar yig`indisidir. Operativ boshqarish egiluvchanlik xususiyatiga egadir.

ADABIYOTLAR TO'PLAMI

Asosiy adabiyotlar

1. Vahobov A.V., Xajibakiev SH.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma. / i.f.d., professor A.V. Vaxabovning umumiy tahriri ostida. –T.: “Moliya”, 2010. -328 b.
2. Kenneth M. Morris & Allan M.Siegel. Guide to understanding money and investing. 2015 by lighthbulb, press, Inc.
3. Uilyam Sharp. Investment. page 1024. 2009.
4. Malikov T.S., Jalilov P.T. Byudjet-investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O'quv qo'llanma. – T.: “Akademnashr”, 2011. - 472 b.
5. Ergasheva SH., Uzoqov A. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O'quv qo'llanma. -T.: «Iqtisod-moliya», 2008. -208 b.
6. G'ozibekov D.G'. Lizing munosabatlari nazariyasi va amaliyoti. -T.: Fan va texnologiya, 2004. -323 b.
7. G'ozibekov D.G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. - T.: Moliya, 2003. -332 b.
8. Gadoev E.F., Kuzieva N.R., Ashurova N.B. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish strategiyasi. O'quv qo'llanma. -T.: “El-press”, 2013. -272 b.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T:”O'zbekiston” 2017. 54 bet.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida” gi PF-4947 sonli farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. Rasmiy nashr –O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – T.: «Adolat», 2016 y
4. O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. Rasmiy nashr –O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – T.: «Adolat», 2016 y
5. Abramov S.I. Investirovanie. -M., 2000. -440 s.
6. Axmetzyanov I.R. Analiz investitsiy: metody otsenki effektivnosti finansovykh vlojeniy. - M.: Eksmo, 2007. -272 s. 2 ekz.
7. Baldin K.V. investitsii v innovatsii: Uchebnoe posobie /K.V. Baldin, I.I. Perederyaev, R.S. Golov. – 2 – e izd. – M.: Izdatelsko – trgovaya korporatsiya «Dashkov i K», 2010. – 238 s.
8. Bard B.C. Finansovo-investitsionnyy kompleks- M.: Finansi i statistika, 1998. -418 s.
9. Klas Eklund Effektivnaya ekonomika, shvedskaya model. -M.: Ekonomika, 1991.-96
10. Mertens A.V. Investitsii. -Kiev, 2002. -563 s.
11. Xolmo'minov Sh.R., Xolmurodov S.E. “Mehnat bozori iqtisodiyoti”. O'quv qo'llanma. -T.: TDIU, 2013.-10 b.

12. SHarp U.F., Aleksander G.D., Beyli Dj. Investitsii: Per.s angl.- M.: INFRA – M, 1997. -1024 s.
13. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik / Toshkent moliya instituti. – Toshkent: «Noshir», 2011. 712-bet.

Internet saytlari:

- www.soliq.uz
- www.edu.uz
- www.mf.uz
- www.norma.uz
- www.lex.uz
- www.tekshirishlar.uz
- www.ziyonet.uz
- www.nalog.ru

V. ILOVALAR

(Fan dasturi, ishchi fan dasturi, tarqatma materiallar, testlar va boshqa materiallar)

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZILIGI
NAMANGAN MUHANDISLIK-QURILISH INSTITUTI

“Tasdiqlayman”
Namangan muhandislik-
qurilish instituti rektori
_____ Sh.T.Ergashev
2024 yil “___” _____

INVESTISIYALARNI TASHKIL ETISH VA MOLIYALASHTIRISH
FANINING O‘QUV DASTURI

Bilim sohalari:	300 000 -	Ijtimoiy fanlar, jurnalistika va axborot
Ta’lim sohalari:	310 000 -	Ijtimoiy va xulq atvorga mansub fanlar
Ta’lim yo‘nalishlari:	60310100 -	Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha)

Fan/modul' kodi INVE SORG2506		O'quv yili 2024-2025	Semestr 5	Kreditlar 4	
Fan/modul' turi Tanlov fan		Ta'lim turi O'zbek		Haftadagi dars soatlari 4	
1.	Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari (soat)		Mustaqil Ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)
	Investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish	60 (30 m / 30 a)		60	120
2.	I. Fanning mazmuni Fanni o'qitishdan maqsad - talabalarning “Investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish” o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba: - investisiya faoliyati ob'yektlari, sub'yektlari va investisiya faoliyatini yo'nalishlari, investisiya faoliyati va investisiya siyosati, davlat investisiya dasturi, investisiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish, investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishda investisiya institutlarining roli, investisiya muhitini barqarorlashtirish, xorijiy investisiyalarni jalb etish va moliyalashtirish bo'yicha tadbirlarining iqtisodiy, ijtimoiy va moliyaviy muammolarni yechimi haqida bilishi kerak; Fanning vazifasi - Fan o'z ichiga quyidagi vazifalarni oladi: –talabalarni nazariy bilimlar, investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish borasida mushohada qilish usullari bilan qurollantirish; –investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish, undagi o'zgarishlar va jarayonlar mazmunini mantiqiy mushohada qilish uchun zarur bo'lgan uslubiy yondashuvlarni egallashiga ko'maklashish; –iqtisodiyotni modernizatsiyalash, erkinlashtirish va islohotlarni chuqurlashtirish sharoitida investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishdagi dolzarb muammolarini ochib berish; –xorijiy investisiyalarni jalb etish va moliyalashtirish bo'yicha amaliy ko'nikmalarni hosil qilish. II. Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari) II.I. Fanning tarkibiga quyidagi mavzular kiradi: 1-mavzu. Investisiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati Investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishning mohiyati va iqtisodiy ahamiyati. Investisiya tushunchasi. Investisiyalarni iqtisodiy mohiyati va ahamiyati. Investisiyalarni tasniflanishi. O'zbekistonda investisiya faoliyatini nazariy-huquqiy asoslari. «Investisiya» atamasi. “invest” so'zining namoyon bo'lishi. «qo'yish», «mablag'ni safarbar etish»ning ma'nosi. 2-mavzu. Investisiya faoliyati ob'yektlari, sub'yektlari va investitsiya faoliyatini yo'nalishlari Investisiya faoliyati ob'yektlari, su'bektlari va investisiya faoliyati yo'nalishlari. Investisiya faoliyati ob'yektlari va sub'yektlari. Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida investisiya faoliyati yo'nalishlari va shakllari. Investisiya jarayoni. Investorlar turi.				

3-mavzu. Investisiya faoliyati va investisiya siyosati

Investisiya faoliyati tushunchasi. Investisiya faoliyatining tarkibiy tuzilishi. O'zbekistonda investisiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning roli. Investisiya faoliyatiga ta'sir etuvchi omillar. Xo'jalik yurtiuvchi sub'yektlar investisiya faoliyatini tashkil etish va investisiya faoligini ta'minlash vazifalari.

4- mavzu. Davlat investitsiya dasturi

Rivojlanish davlat dasturi, ahamiyati , shakllantirish tamoyillari va ustuvor yo'nalishlari. Rivojlanish davlat dasturining tarkibi va uni shakllantirish bosqichlari. Rivojlanish davlat dasturining amalga oshirilishi monitoringi.

5-mavzu. Investisiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish

Investisiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish. Investisiya faoliyatini moliyalashtirish va tartibga solishning usullari. Investisiya faoliyatini tartibga solishda investisiya strategiyasining o'rni. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xorijiy investisiyalarni iqtisodiyotga jalb qilishning ob'yektiv zarurligi. Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida O'zbekistonda xorijiy investisiyalarni davlat tomonidan boshqarilishi.

6-mavzu. Investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishda investisiya institutlarining roli

Investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishda investisiya institutlarining roli. Investisiya institutlarining umumiy xususiyatlari. Investisiya maslahatchilari. Investisiya kompaniyalari. Investisiya fondlari. Moliyaviy bozori. Investisiya institutlarining umumiy xususiyatlari. Investisiya institutlari, qimmatli qog'ozlar, qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari. Investisiya instituti bo'lgan yuridik shaxsning ustavi va uning asosiy faoliyat turi. Investisiya institutlari uchun maxsus yoki asosiy faoliyat turi. Investisiya maslahatchilari.

7-mavzu. Investisiya muhitini barqarorlashtirish

Investisiya muhitini barqarorlashtirish. Investisiya muhiti tushunchasi. Investisiya risklari va toifalari. Investisiya muhitiga ta'sir etuvchi omillar. Investisiya muhitini aniqlashning jahon tajribasi. Investisiya muhiti va tushunchasi. Investision faoliyatni amalga oshirishning maqsadga muvofiqligi va jozibadorligini aniqlash. Ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy, huquqiy, siyosiy va boshqa shart-sharoitlarning umumlashtiruvchi xususiyatlari.

8-mavzu. Xorijiy investisiyalarni jalb etish va moliyalashtirish

Xorijiy investisiyalarni jalb etish va moliyalashtirish. Xorijiy investisiyalarning mohiyati va amalga oshirilishi sabablari. Bevosita va portfeli xorijiy investisiyalar. Xorijiy investisiya eksporterlari va importerlari. Xalqaro kapitallar migratsiyasi.

9-mavzu. Investisiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari

Investisiya risklari tushunchasi, mazmuni-mohiyati va xususiyatlari. Investisiya faoliyati bilan bog'liq risklar va ularni tainiflanishi. Investisiya risklarini aniqlash usullari. Investisiya loyihalarida risklarni baholash usullari. Risklarni boshqarish va darajasini pasaytirish yo'llari.

10-mavzu. Iqtisodiy tizimda kapital qo'yilmalarning mohiyati va moliyaviy manbalari

Iqtisodiy tizimda kapital qo'yilmalarning mohiyati va moliyaviy manbalari. Kapital qo'yilmalarning mohiyati. Kapital qo'yilmalar va ularning texnologik tarkibi. Kapital qo'yilmalarni samaradorligini oshirish. Kapital qo'yilmalarning moliyaviy manbalari. Kapital qo'yilmalar, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish, kengaytirilgan joriy asosiy jamg'armalar

tashkil qilish, mo'ljallangan moliyaviy mablag'lar.

11-mavzu. Kapital qo'yimlarni uzoq muddatga kreditlash

Kapital qo'yimlarni uzoq muddatga kreditlash. Kapital qo'yimlarni amalga oshirishda tijorat kreditlaridan foydalanish. Kapital qo'yimlarni kreditlashning hozirgi holati va shart-sharoitlari. Kapital qo'yimlarni iqtisodiy samaradorligini baholash. Kapital qo'yimlarni kreditlash.

12-mavzu. Iqtisodiyotda lizing kreditlaridan foydalanish

Iqtisodiyotda lizing kreditlaridan foydalanish. Xalqaro lizingning xususiyatlari. Xalqaro lizing. Lizing va uning turlari. Kapital joylashtirish, mablag' bilan ta'minlash, loyihalarga investitsiyalar jalb etish. Lizing kompaniyalari. Lizingning oddiy ijaradan asosiy farqi. Lizing operatsiyalarida jalb qilingan mablag'lar. Lizing operatsiyalarini amalga oshirish bosqichlari. Lizing operatsiyasi.

14- mavzu. Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish

Nomoddiy aktivlar, ularning tarkibi va roli. Nomoddiy aktivlar investitsiya ob'ekti sifatida. Erkin bozor va kuchli raqobat muhitida nomoddiy aktivlarni kengaytirish zaruriyati. Nomoddiy aktivlarni baholash va "gudvill". Gudvill tarkibi. Gudvill – investitsiya ob'ekti sifatida.

15- mavzu. Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish

Innovatsiya tushunchasi va uning tarkibi. Innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar. Ilmiy va innovatsiya faoliyati tushunchasi. Innovatsiya faoliyati tadbirkorlik taraqqiyotini yuksaltirish omili sifatida. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning innovatsiya faoliyati zaruriyati. Innovatsiya strategiyasining mohiyati. Korxonalarda innovatsiya strategiyani shakllantirish.

16-mavzu. Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari

Investitsiya jarayonining mazmun-mohiyati. Investitsiyalash maqsadlari va yo'nalishlari. Real investitsiyalarni amalga oshirish xususiyatlari. Moliyaviy investitsiyalarni amalga oshirish xususiyatlari.

17-mavzu. Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli

Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati, turlari va O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilishning ob'ektiv zarurligi. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllari. To'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarning iqtisodiyotni modernizatsiya qilishdagi roli.

18-mavzu. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish

Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllari. To'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarning iqtisodiyotni modernizatsiya qilishdagi roli.

19-mavzu. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o'rni

Innovatsiya faoliyati tadbirkorlik taraqqiyotini yuksaltirish omili sifatida. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning innovatsiya faoliyati zaruriyati. Innovatsiya strategiyasining mohiyati. Korxonalarda innovatsiya strategiyani shakllantirish.

20-mavzu. Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o‘rni va ahamiyati

Investisiya risklari tushunchasi, mazmuni-mohiyati va xususiyatlari. Investisiya faoliyati bilan bog‘liq risklar va ularni tainiflanishi. Investisiya risklarini aniqlash usullari. Investisiya loyihalarida risklarni baholash usullari. Risklarni boshqarish va darajasini pasaytirish yo‘llari.

21-mavzu. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o‘rni

Investisiya institutlarining umumiy xususiyatlari. Investisiya institutlari, qimmatli qog‘ozlar, qimmatli qog‘ozlar bozorining professional ishtirokchilari. Investisiya instituti bo‘lgan yuridik shaxsning ustavi va uning asosiy faoliyat turi. Investisiya institutlari uchun maxsus yoki asosiy faoliyat turi. Investisiya maslahatchilari.

22- mavzu. Investitsiya faoliyatida kapital qurilish

Kapital qo‘yilmalarni uzoq muddatga kreditlash. Kapital qo‘yilmalarni amalga oshirishda tijorat kreditlaridan foydalanish. Kapital qo‘yilmalarni kreditlashning hozirgi holati va shart-sharoitlari. Kapital qo‘yilmalarni iqtisodiy samaradorligini baholash. Kapital qo‘yilmalarni kreditlash.

III. Amaliy mashg‘ulotlari bo‘yicha ko‘rsatma va tavsiyalar

1. Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati
2. Investisiya faoliyati ob‘yektlari, sub‘yektlari va investisiya faoliyatini yo‘nalishlari
3. Investisiya faoliyati va investisiya siyosati
4. **Davlat investisiya dasturi**
5. **Investisiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish**
6. **Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishda investisiya institutlarining roli**
7. Investisiya muhitini barqarorlashtirish
8. Xorijiy investitsiyalarni jalb etish va moliyalashtirish
9. Investisiya risklari va ularni pasaytirish yo‘llari
10. Iqtisodiy tizimda kapital qo‘yilmalarning mohiyati va moliyaviy manbalari
11. Kapital qo‘yilmalarni uzoq muddatga kreditlash
12. Iqtisodiyotda lizing kreditlaridan foydalanish.
13. Investitsiya risklari va ularni pasaytirish yo‘llari
14. Nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish
15. Innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish
16. Investitsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari
17. Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli
18. Iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasida xorijiy investitsiyalarning o‘rni va ularning xalqaro harakatini tartibga solish
19. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlarning o‘rni
20. Iqtisodiyot va uning real sektorini rivojlantirishda xususiy investitsiyalarning o‘rni va ahamiyati
21. Investitsiya faoliyatini rivojlantirishda investitsiya muhitining o‘rni
22. Investitsiya faoliyatida kapital qurilish

Amaliy mashg‘ulotlar mul’timedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada bir akademik guruhga bir professor-o‘qituvchi tomonidan o‘tkazilishi zarur. Mashg‘ulotlar faol va interfaktiv usullar yordamida o‘tilishi, mos ravishda munosib pedagogic va axborot texnologiyalardan qo‘llanilishi maqsadga muvofiq.

IV. Mustaqil ta’lim topshiriqlari

Mustaqil ta’lim topshiriqlari uchun tavsiya etilgan mavzular:

	1. Investisiyaning mazmuni, mohiyati va iqtisodiy jihatlari. 2. Investisiya ob'yektlari va sub'yektlari. 3. Investisiyalar turkumlanishi. 4. Investisiya faoliyat asosiy yo'nalishlari. 5. Investisiya faoliyatini huquqiy asoslari. 6. Investisiya faoliyatini tashkil qilishni yo'nalishlari. 7. Investisiya faoliyatni kreditlashdagi imtiyozlar. 8. Investition loyihani tuzish va amalga oshirish tartiblari. 9. Davlat investisiya siyosatining maqsadi va vazifalari. 10. Investisiyalarni moliyalashtirish manbalari. 11. Moliyaviy va ryeal investisiyalarni mazmun-mohiyati. 12. O'zbekistonga so'nggi yilda jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investisiyalar hajmidagi o'zgarishlar. 13. Mahalliy va xorijiy investisiyalarga beriladigan imtiyozlar. 14. Investisiya faoliyatini amalga oshirishda davlatning roli. 15. Investisiya jarayonini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmi. 16. O'zbekiston Respublikasi investisiya siyosatini strategiyasi. 17. Investisiya loyihani tuzish tartibi. 18. O'zbekiston Respublikasi investisiya siyosatining ustuvor yo'nalishlari. 19. Investisiya jarayonining bosh ishtirokchilari. 20. Investisiya muhitini barqarorlashtirishning hozirgi xususiyatlari. 21. Xorijiy investisiyalarni jalb etish va moliyalashtirishning amaldagi jihatlari. 22. Investisiya risklari va ularni pasaytirish yo'llari. 23. Iqtisodiy tizimda kapital qo'yilmalarning mohiyati va moliyaviy manbalari. 24. Kapital qo'yilmalarni uzoq muddatga kreditlashning xususiyatlari. 25. Iqtisodiyotda lizing kreditlaridan foydalanish. Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan loyha ishi, esse, tezis yoki ilmiy maqola yozish, referatlar tayyorlash va uni taqdimot qilish tavsiya etiladi.
3.	V. Ta'lim natijalari / Kasbiy kompetensiyalari Fanni o'zlashtirish natijasida talaba: • “Investitsiya tashkil etish va moliyalashtirish” fani talabalarni jamiyatda ro'y beradigan iqtisodiy qonunlarni bilish va ularning amal qilishiga ongli munosabatda bo'lishda, investitsiya faoliyatini faollashtirish va iqtisodiyotni bozor tamoyillari asosida isloh qilish jarayonlarining mohiyatini tushunishda zarur bo'lgan bilimlar bilan qurollantiradi. Shuningdek, bu fan jamiyatda investitsiyalar, ularning turkumlanishi, moliyalashtirish manbalarini aniqlash, investitsiya loyihalarini samaradorligini baholash, noan'anaviy usullarni o'rganish va tatbiq etish, investitsiyalarni moliyalashtirishda munosib investitsiya loyihalarini tanlab olish, loyihaning investitsion va moliyaviy rejasi bilan tanishtirishni, loyihaviy moliyalashtirishning mohiyatini o'rganishda ahamiyatli ta'sir ko'rsatadi. “Investitsiya” fani umum kasbiy fanlar blokiga kiritilgan kurs hisoblanib, “Iqtisodiyot” ta'lim yo'nalishi 2-kursning 3-semestrda o'tiladi. Fanning nazariy uslubiy asosini “Investitsiya va innovasiyalar”, “Investitsiya loyihalarina boshqarish, “Investitsiya risklarini boshqarish” va boshqa bir qator fanlar bilan uzviy bog'liqlikda o'rganiladi. • investitsiyalarning iqtisodiy mohiyatini, investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarini bilishi, investitsiyalarni jalb etish, davlat investitsiya dasturini shakllantirish, investitsiya loyihalarini baholash haqida tassavurga ega bo'lishi; (bilim) • –investitsiyalar, ularning turkumlanishi, moliyalashtirish manbalarini aniqlash, investitsiya loyihalarini samaradorligini baholash, noan'anaviy usullarni o'rganish va tatbiq etish, investitsiyalarni moliyalashtirishda munosib investitsiya loyihalarini tanlab olish, loyihaning investitsion va moliyaviy rejasi bilan tanishtirishni, loyihaviy moliyalashtirishning mohiyatini, loyihani boshqarishning tashkiliy tizimini, tashkiliy modellashtirishni

	avtomatlashtirishning zamonaviy usullarini hamda loyihani amalga oshirish 4 tartibini bilishi va ulardan foydalana olishi;(ko'nikma)
4.	VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari: • ma'ruzalar; • real vaziyatga asoslangan amaliy ishlarni bajarish; • esse, tezis va maqola yozish; • vaziyatli topshiriqlarni (keys-stadi) echish; • muhokamalarda ishtirok etish; • mustaqil ishlarni bajarish; • taqdimot tayyorlash; • turli darajadagi testlarni echish; • so'rov o'tkazish.
5.	VII. Kreditlarni olish uchun talabalar: Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'la o'zlashtirish, taxlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish, o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish va nazorat uchun berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat bo'yicha yozma ish yoki test sinovlarini topshirish.
6.	Asosiy adabiyotlar 1. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investisiyalar. O'quv qullanma. / i.f.d., professor A.V. Vaxabovning umumiy tahriri ostida. –T.: “Moliya”, 2010. -328 b. 2. Кеннетх М. Моррис & Аллан М.Сигел. Гуиде то ундерстандинг моней анд инвестинг. 2015 бй лигтхбулб, пресс, Инс. 3. Уилиам Шарп. Инвестмент. паге 1024. 2009. 4. Malikov T.S., Jalilov P.T. Byudjet-investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O'quv qo'llanma. – T.: “Akademnashr”, 2011. - 472 b. 5. Ergasheva Sh., Uzoqov A. Investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O'quv qo'llanma. -T.: «Iqtisod-moliya», 2008. -208 b. 6. G'ozibekov D.G'. Lizing munosabatlari nazariyasi va amaliyoti. -T.: Fan va texnologiya, 2004. -323 b. 7. G'ozibekov D.G'. Investisiyalarni moliyalashtirish masalalari. - T.: Moliya, 2003. - 332 b. 8. Gadoyev E.F., Kuziyeva N.R., Ashurova N.B. Investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish strategiyasi. O'quv qo'llanma. -T.: “El-press”, 2013. -272 b. Qo'shimcha adabiyotlar 9. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. Rasmiy nashr –O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – T.: «Adolat», 2016 y 10. O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. Rasmiy nashr –O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – T.: «Adolat», 2016 y 11. Abramov S.I. Investirovaniye. -M., 2000. -440 s. 12. Axmetzyanov I.R. Analiz investisiy: metody osenki effektivnosti finansovyx vlojeniy. - M.: Eksmo, 2007. -272 s. 2 ekz. 13. Балдин К.В. инвестиции в инновации: Учебное пособие /К.В. Балдин, И.И. Передеряев, Р.С. Голов. – 2 – е изд. – М.: Издателско – торговая корпорация «Дашков и К», 2010. – 238 с. 14. Бард Б.С. Финансово-инвестиционный комплекс- М.: Финансы и статистика, 1998. -418 с.

	15.Клас Эклунд Эффе́ктивная экономика, шведская модел. -М.: Экономика, 1991.-96 16.Мертенс А.В. Инвестиции. -Киев, 2002. -563 с. 17.Xolmo'minov Sh.R., Xolmurodov S.E. "Mehnat bozori iqtisodiyoti". O'quv qo'llanma. -T.: TDIU, 2013.-10 b. 18.Шарп У.Ф., Александер Г.Д., Бейли Дж. Инвестиции: Пер.с англ.- М.: ИНФРА – М, 1997. -1024 с. 19.Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik / Toshkent moliya instituti. – Toshkent: «Noshir», 2011. 712-bet. Axborot manbaalari 20.www.soliq.uz 21.www.edu.uz 22.www.mf.uz 23.www.norma.uz 24.www.lex.uz 25.www.tekshirishlar.uz 26.www.ziyonet.uz 27.www.nalog.ru
7.	Namangan muhandislik – qurilish instituti tomonidan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan.
8.	Fan/modul' uchun ma'sullar: M.Xo'jaxanov – NamMQI "Iqtisodiyot" kafedrası katta o'qituvchisi Sh.Ibrogimov – NamMQI "Iqtisodiyot" kafedrası o'qituvchisi
9.	Taqrizchilar: I.Q.Sirojiddinov – NamMQI "Iqtisodiyot" kafedrası professori, i.f.n. M.Bo'stonov – NamMTI "Iqtisodiyot" kafedrası professori, DSc.

1-мавзу. Инвестициялар ҳақида Тушунча ва унинг моҳияти

РЕЖА:

- 1 • Инвестиция ҳақида тушунча
- 2 • Инвестиция муносабатларини давлат томонидан тартибга солиниши
- 3 • Хорижий инвестициялар ва уларни жалб қилиниш сабаблари
- 4 • Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда хорижий инвестицияларнинг роли

1.1. Инвестиция ҳақида тушунча

Ўзбекистон Республикасида инвестиция хусусида қонуний ҳужжатлар 1991 йилдан бошлаб қабул қилинган бўлиб, улар ўтган вақт ичида анча такомиллаштирилди.

Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция тўғрисида”ги қонунида кўрсатилишича, “инвестиция бу - иқтисодий самара (фойда, даромад) олиш ёки ижобий ижтимоий натижага эришиш учун сарфланадиган пул маблағлари, банкларга қўйилган омонатлар, пайлар, қимматли қоғозлар (акция, облигациялар), технологиялар, машиналар асбоб-ўсқуналар, лицензиялар ва самара берадиган бошқа ҳар қандай бойликлардир”

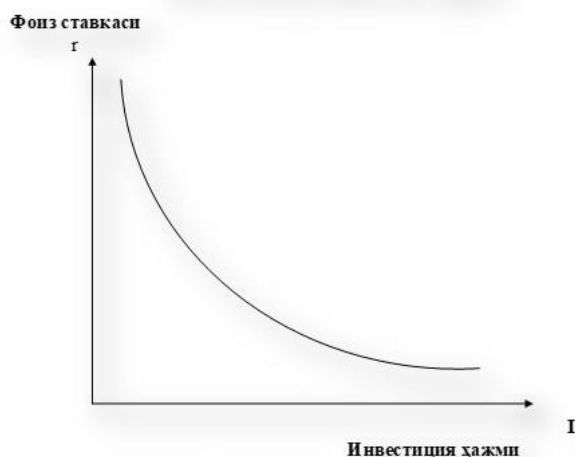
«Инвестиция» атамаси латин тилидаги «invest» сўзидан келиб чиққан бўлиб «қўйиш», «маблағни сафарбар этиш», «капитал қўйилмаси» маъносини беради. Кенг маънода инвестиция маблағни кўпайтириб ва қайтариб олиш мақсадида капитални сафарбар этишни билдиради.

Инвестиция дейилганда барча турдаги миллий ва интеллектуал бойликлар тушунилиб, улар тадбиркорлик фаолияти объектларига йўналтирилиб даромад келтириши ёки бирор-бир ижобий самарага эришиши зарур. Инвестиция киритишдан асосий мақсад даромад олиш ва ижобий ижтимоий самарага эришишдир.

Инвестиция киритишда, аввало:

- 1 • инвестиция фаолияти субъектларнинг мустақиллиги ва ташаббускорлигининг таъминланиши;
- 2 • киритилаётган моддий неъматларга инвестиция мақомини бериш (фуқароларнинг ўзларининг эҳтиёжларини қондириш учун сотиб олган буюмлари инвестиция бўла олмайди);
- 3 • қонун билан белгиланган инвестиция фаолиятини амалга ошириш имконияти яратилиши зарур бўлиб ҳисобланади.

Инвестиция функциясининг графиги

Инвестиция функциясининг графиги

Инвестиция талабининг эгри чизиги исталган инвестиция ҳажми (I) ва реал фоиз ставкаси миқдори (r) ўртасидаги боғлиқликни ўрнатади. Реал фоиз ставкаси, яъни пул капиталини қарзга олиш нархи қанчалик юқори бўлса, инвестициялашни хоҳловчилар шунча кам бўлади ва аксинча реал фоиз ставкаси қанчалик паст бўлса, фойда келтирадиган инвестиция лойиҳалари шунча кўп бўлади. Шунинг учун ҳам инвестиция функцияси графиги пасаяувчан кўринишда бўлади

Инвестиция харажатлари фойда келтиришини аниқлашда номинал фоиз ставкаси эмас, балки реал фоиз ставкаси ҳисобга олинади. Реал фоиз ставкаси нархлар даражасининг ўзгаришини акс эттириб, номинал ставкадан инфляция даражасини айирмаси кўринишида аниқланади.

Масалан, номинал фоиз ставкаси 16% га тенг бўлса, инфляция даражаси йилига 12% ни ташкил этса, унда реал фоиз ставкаси 4% (16%-12%) ни ташкил этади. Агарда, бу миқдор кутилаётган соф фойда меъёридан паст бўлса, инвестиция харажатлари ўсиб боради.

1.2. Инвестиция муносабатларининг давлат томонидан тартибга солиниши

Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солинишининг асосий йўналишлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- 1 • Инвестиция фаолиятининг қонунчилик негизини такомиллаштириш.
- 2 • Солиқ тўловчилар ва солиқ солиш объектларини, солиқ ставкалари ва уларга доир имтиёزلарни табақалаштирувчи солиқ тизимини қўллаш
- 3 • Нормалар, қоидалар, стандартларни белгилаш
- 4 • Монополияга қарши чораларни қўллаш
- 5 • Кредит сиёсати ва нарх сиёсатини ўтказишга ва бошқа табиий ресурсларга эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш шартларини белгилаш
- 6 • Инвестиция лойиҳаларини экспертиза қилиш механизмларини белгилаш

Ўзбекистон Республикасида чет эл инвестицияларини тартибга солиш ва жалб этиш билан шўғулланадиган расмий муассасалар

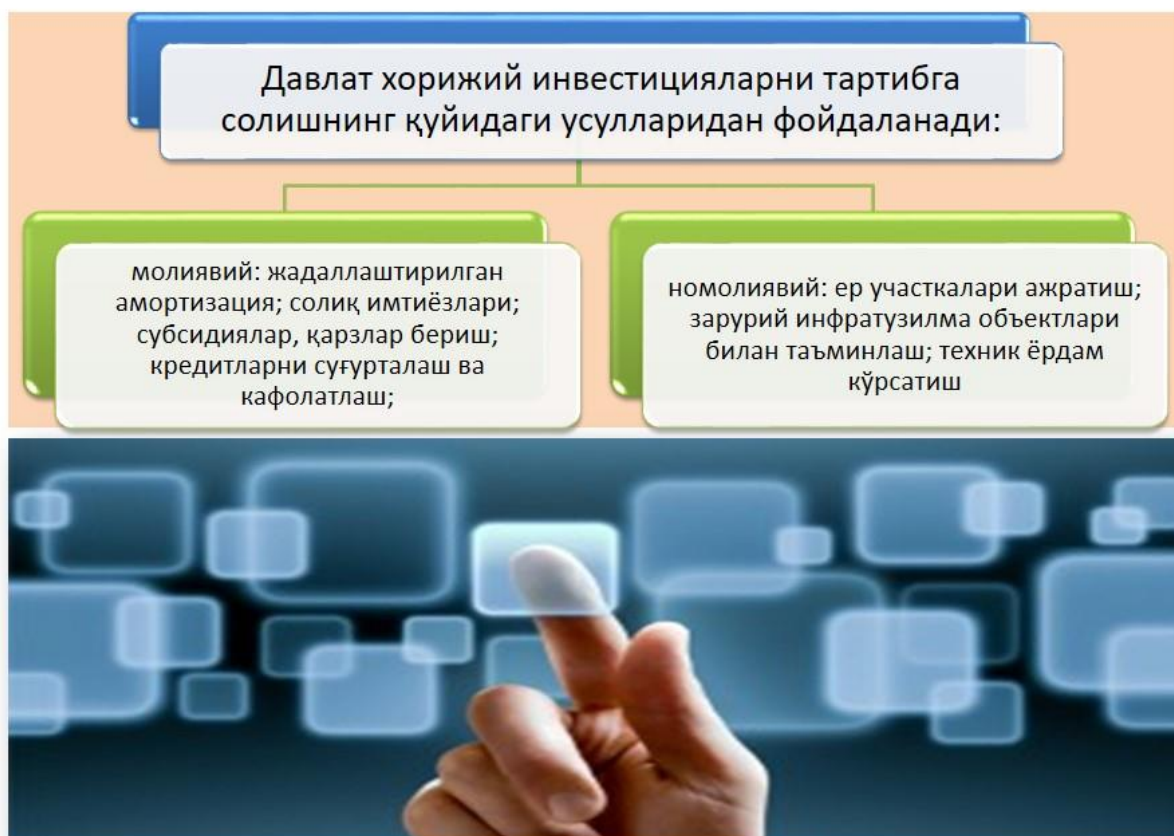
Расмий муассаса номи	Муассасанинг чет эл инвестицияларини тартибга солиш ва жалб этиш билан боғлиқ фаолият доираси
Вазирлар Маҳкамасининг ташқи иқтисодий фаолиятни мувофиқлаштириш департаменти	Қуйидаги жорий жараёнларни мувофиқлаштиради: -инвестиция фаолиятини, биринчи навбатда чет эл инвестициялари билан амалга ошириладиган лойиҳаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича зарур ҳукумат қарорларини ишлаб чиқиш; -давлат бошқаруви идоралари, вазирликлар ва идоралар ишини ташкил этиш.
Иқтисодиёт вазирлиги	Инвестиция сиёсатини ва дастурларини ишлаб чиқиш
Ташқи Иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги	-Мамлакат ва хориж инвесторларининг инвестиция таклифлари тўғрисида маълумотлар банкни шакллантириш; -инвестиция муҳитини ўрганиш; -хорижий инвесторларга ахборот ва бошқа хизматлар кўрсатиш; -инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда мамлакат ва хориж инвесторларига ёрдам кўрсатиш; -чет эл капитали иштирокида амалга ошириладиган инвестиция лойиҳаларининг бажарилишини кузатиш (мониторинг); -корхоналарни ташқи иқтисодий фаолият иштирокчилари тарзида рўйхатга олиш ва хорижий компаниялар ваколатхоналарини аккредитациялаш
Давлат мўлкини бошқариш қўмитаси	Давлатга тегишли мўлкни хўсўсийлаштириш ва тасарруф этиш жараёнларида чет эл инвестицияларини тартибга солиш.

Ўзбекистон Республикасида чет эл инвестицияларини тартибга солиш ва жалб этиш билан шўғулланадиган расмий муассасалар (давоми)

Молия вазирлиги	Қарз сиёсати ва ҳукумат кафолатларини бериш.
Адлия вазирлиги	Чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналарни рўйхатга олиш.
Ташқи ишлар вазирлиги	Хорижий инвесторларга ва Ўзбекистонда ишлаётган хорижий фуқароларга визалар бериш.
Ички ишлар вазирлиги	Хорижий инвесторларни ва Ўзбекистонда ишлаётган хорижий фуқароларни турар жойи бўйича рўйхатга олиш.
Давлат солиқ қўмитаси	Чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналарни солиққа тортиш ва уларнинг божхона билан боғлиқ фаолиятини тартибга солиш.
Марказий банк	Конвертация тартиб-қоидаларини, шунингдек, ўнинг ўтказилишини, валюта маблағларидан фойдаланишни тартибга солиш, қарз сиёсати.
Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки	Ташқи иқтисодий фаолиятга банк хизмати кўрсатиш ва лойиҳани молиялашни амалга ошириш.
«Ўзбекинвест» давлат сўғурта компанияси ва «Ўзбекинвест-интернешнл» қўшма корхонаси	Чет эл инвестицияларини инвестиция таваккалчилигидан ва хавф-хатарлардан сўғурталаш.
«Ўзбекинвестлойиҳа» миллий инжиниринг компанияси	Дастлабки техник-иқтисодий асосномани ва инвестиция лойиҳалари техник-иқтисодий асосномаларини тайёрлаш.
Давлат мўлки қўмитаси ҳўзуридаги қимматли қоғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш маркази	Қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш, ривожлантириш, назорат қилиш ва тартибга солиш соҳаларида давлат сиёсатини амалга ошириш. Мамлакат ва хорижий эмитентларнинг қимматли қоғозларини сотиб олиш орқали мажмуа инвестицияларини амалга ошириш.

1.3.Хорижий инвестициялар ва уларни жалб қилиниш сабаблари

Хорижий инвестициялар - бу чет эл инвесторлари томонидан юқори даражада даромад олиш, самарага эришиш мақсадида мутлоқ бошқа давлат иқтисодиётининг, тадбиркорлик ва бошқа фаолиятларига сафарбар этадиган барча мулкӣ, молиявий, интеллектуал бойликлардир.

1998 йил 30 апрелда қабул қилинган «Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 3-моддасида «Чет эллик инвесторлар асосан даромад (фойда) олиш мақсадида тадбиркорлик фаолияти ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа турдаги фаолият объектларига қўшадиган барча турдаги моддий ва номоддий бойликлар ва уларга доир ҳуқуқлар, шу жумладан, интеллектуал мулкка доир ҳуқуқлар, шунингдек чет эл инвестицияларидан олинган ҳар қандай даромад Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл инвестициялари деб эътироф этилади».

Инвестициялар замонавий техника ва технологиялар билан куrollаниш, илмий-техник, ишлаб чиқариш ва ақлий имкониятларини тиклашнинг асосий воситадир. Айнан хорижий инвестициялар орқали миллий иқтисодиёт жонланиб, ишлаб чиқариш замонавий, рақобатдошлар товарлар ишлаб чиқаришга ихтисослашиб боради. Бу эса ўз навбатида янги иш ўринларининг ташкил этилиши ва мамлакатдаги мавжуд иқтисодий ва ижтимоий муаммоларнинг ҳал бўлишига олиб келади.

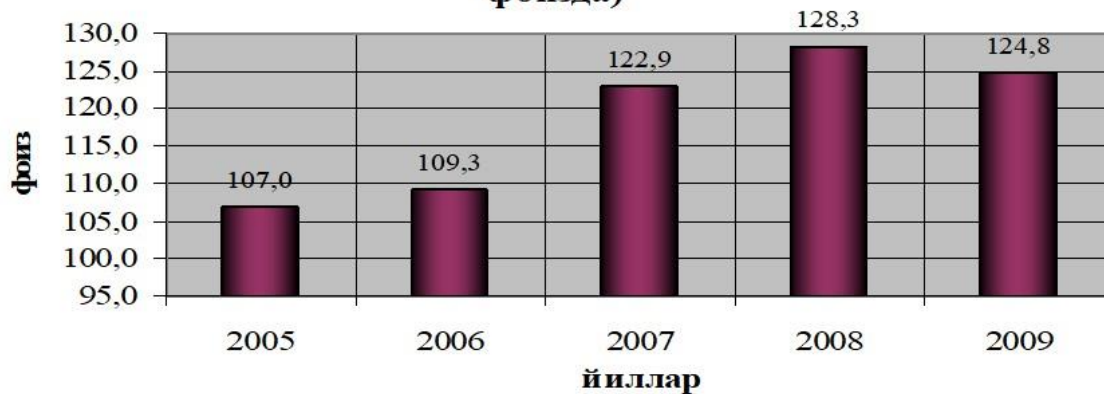
1.4. Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда хорижий инвестицияларнинг роли

Ўзбекистон улкан хорижий инвестициялар йўналтирилаётган мамлакатлар гуруҳига кириш учун барча шарт-шароитларга, хорижий инвестицияларни жалб этиш учун бир қатор афзалликларга эга.

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан буён қулай инвестиция муҳитини яратиш давлатимиз иқтисодий сиёсатининг марказий масалаларидан бири бўлиб келмоқда.

**Ўзбекистон Республикасида 2005-2009 йилларда
инвестициялар суръатлари (олдинги йилга нисбатан
фоизда)**

Ўзбекистон Республикасида 2013 йилги инвестицион дастури капитал қўйилмаларининг асосий параметрлари

№	Молиялаштириш манбаларининг номлари	2013 йилги прогноз, млрд. сўм	Жамига нисбатан фоизда
	Капитал қўйилмалар, жами	18220,3	100
1.	Марказлаштирилган инвестициялар	3819,8	20,9
2.	Номарказлаштирилган инвестициялар	14400,5	79,1
2.1.	Корхоналар маблағлари	7777,7	42,7
2.2.	Тижорат банклари кредитлари	1530,0	8,4
2.2.1	Шу жумладан, АТБ «Қишлоқ қурилиш банк»ининг имтиёзли кредитлари	256,3	1,4
2.3.	Тўғридан тўғри хорижий инвестициялар ва кредитлар	3876,8	21,2
2.4.	Аҳоли маблағлари	1216,0	6,6

1.5. Инвестиция фаолиятини молиялаштириш манбалари

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналарнинг асосий ва айланма ишлаб чиқариш фондларида инвестицияларни молиялаштиришнинг ўзига хос манбалари шакллантирилган бўлиб, бундай манбалар корхоналарнинг ўз-ўзини молиялаштириш тамойилларига асосланади.

Ҳозирги кунда Республикамизда инвестиция фаолиятини молиялаштиришнинг қуйидаги манбалари мавжуддир:

1. Корхона ва жисмоний шахслар жамғармалари.
2. Банк кредитлари ҳисобидан молиялаштириш.
3. Давлат бюджети ва бюджетдан ташқари фондлар маблағлари ҳисобига молиялаштириш.
4. Хорижий инвестициялар.

Инвестиция лойиҳасини молиялаштириш манбалари ва иштирокчилари таснифи

Гуруҳлар	Кичик гуруҳлар	Инвестиция фаолияти иштирокчилари ташкилий шакллари
Бюджет ва нобюджет фондлар	Давлат бюджети	Ҳукумат Иқтисодиёт вазирлиги Молия вазирлиги
	Маҳаллий бюджетлар	Маҳаллий ваколатли органлар
	Нобюджет фондлар	Пенсия фонди Бандлик фонди Инвестиция фонди ва бошқа фондлар
Кредит тизими	Банклар Кредит муассасалари	Марказий банк Давлат ғазначилиги Инвестицион банклар Кредит уюшмалари
Суғурта тизими	Суғурта фондлари ва ташкилотлари	Давлат суғурта компаниялари Нодавлат суғурта компаниялари
Молиялаш-тиришнинг жамоавий шакллари	Инвестицион ташкилотлар Инвестицион банклар Суғурта ташкилотлари	Инвестиция компаниялари ва фондлари Нодавлат пенсия фондлари Суғурта компаниялари Пайли инвестицион фондлар
Хорижий инвесторлар	Чет эл давлатлари, ҳукуматлари, халқаро молиявий институтлар, тижорат банклари, институционал инвесторлар, инвестицион банклар	Жаҳон банки Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Халқаро молиявий корпорация
Корхоналар, жисмоний шахслар		Мулкчиликнинг турли шаклларидаги ҳар қандай корхоналар

Сўнгги йилларда инвестициялар таркиби, хусусан, бюджетдан ажратиладиган инвестициялар ва банк кредитлари аҳамияти кескин ўзгарди. Айни пайтда инвестициялар молиявий манбалари таркибий тузилишида ҳам сезиларли ўзгаришлар рўй берди

2008-2012 йилларда инвестициялар таркибининг ўзгариши, фоизда

Молиялаштириш манбалари	2008 йил	2009 йил	2010 йил	2011 йил	2012 йил
Давлат бюджети	12,7	10,7	9,0	9,0	8,1
Чет эл инвестициялари	19,2	19,0	22,8	25,8	32,4
Корхоналар ва аҳоли маблағлари	60,3	60,0	59,0	53,9	46,9
Бошқа манбалар	7,8	10,3	9,2	11,3	12,6

Ўзбекистонда ҳам инвестиция лойиҳаларни тузиш ва молиялаштириш учун қулай инвестиция муҳитини яратиш бўйича изчил чора-тадбирлар ишлаб чиқилмоқда. Уларнинг негизида иккита асосий омил ётади:

1

- -иқтисодий барқарорлик;

2

- -инфляция жараёнларини тартибга солиш ва миллий валюта-сўмнинг тўлов қобилиятини оширишга йўналтирилган макроиқтисодий сиёсат.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикасида қулай инвестиция лойиҳаларини тузиш ва уларни молиялаштириш бўйича қуйидаги омиллар мавжуд:

1

- -инвестиция лойиҳалари билан шуғулланувчи шахсларни рағбатлантириш;

2

- -саноатнинг устувор соҳалари, ёқилғи, энергетика мажмуалари бўйича инвестиция лойиҳаларини тузишни жадаллаштириш;

3

- -иқтисодиётда илм фанга талаб кучли тармоқларида ишлаб турган қувватларни янгилаш ва янгиларини барпо этиш бўйича интеллектуал инвестицион лойиҳаларни амалга киритилиши.

Глоблалашув ҳамда иқтисодий интеграцияллашувнинг кучайиб боришида инвестиция жараёнлари

РЕЖА:

- 1 • Жаҳон иқтисодиётининг глоблалашувида хорижий инвестицияларнинг ўрни
- 2 • Киото Протоколининг Мусаффо ривожланиш механизми доирасида инвестиция лойиҳаларини тайёрлаш ва амалга ошириш
- 3 • Ўзбекистон Республикасида инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқиш
- 4 • Инвестициялар экспорти ва импорти

3.1. Жаҳон иқтисодиётининг глоблалашувида хорижий инвестицияларнинг ўрни

Глоблалашув жараёнига қўшилиш - бу дунёнинг етакчи давлатлари билан ҳамкорликда бўлиш, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий соҳадаги давлат сиёсатининг ўзаро манфаатли асосда бу давлатлар сиёсатига мос келишидир.

Ўзбекистон иқтисодиётида чуқур иқтисодий ислохотлар, таркибий ўзгаришлар амалга оширилар экан, хорижий инвестициялар ривожисиз тасаввур этиб бўлмайди.

Хорижий инвестициялар иқтисодий жараёнлар ҳисобланиб, жаҳон бозори билан ўзаро яқин ва тўлиқ боғлиқликда бўлади. Шу нуқтаи назардан у кўпгина иқтисодий жараёнларни ўзида қамраб олади. Хорижий инвестициялар бозор муносабатларига ўтаётган мамлакатлар иқтисодиётини таркибий қайта қуриш суръатларини тезлаштириш имконини беради.

Ўзбекистон бугунги кунда йирик хорижий инвестицияларни қабул қилувчи мамлакатлар қаторига кириш учун барча иқтисодий, сиёсий ва ҳуқуқий асосларга эга. Лекин бу дегани Ўзбекистонда хорижий инвесторларни жалб қилиш учун барча ишлар қилиб бўлинди, дегани эмас. Эндиги навбатда бу асосларга таянган ҳолда инвестициялар жалб этишнинг механизмларини такомиллаштириш масалалари туради.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, мамлакат иқтисодиётида хорижий инвестицияларнинг тутган ўрни, салмоғи мазкур давлатдаги инвестицион муҳитнинг қанчалик қулайлигини белгилайди. Бу муҳит кўп жиҳатдан хорижий инвестицияларга нисбатан давлат олиб бораётган сиёсатини ва ташқи иқтисодий фаолиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг хусусиятлари билан баҳоланади.

3.2. Киото Протоколининг Мусаффо ривожланиш механизми доирасида инвестиция лойиҳаларини тайёрлаш ва амалга ошириш

Киото Протоколининг Мусаффо ривожланиш механизми Ўзбекистон Республикаси ҳудудида, мулкчилик шаклларида қатъи назар, юридик шахслар томонидан хорижий инвесторларни жалб этган ҳолда жаҳон бозорида чиқиндилар чиқаришнинг сертификатланган қисқартиришларини сотиб олишни назарда tutувчи инвестиция лойиҳаларини тайёрлаш ва амалга ошириш учун асос яратади.

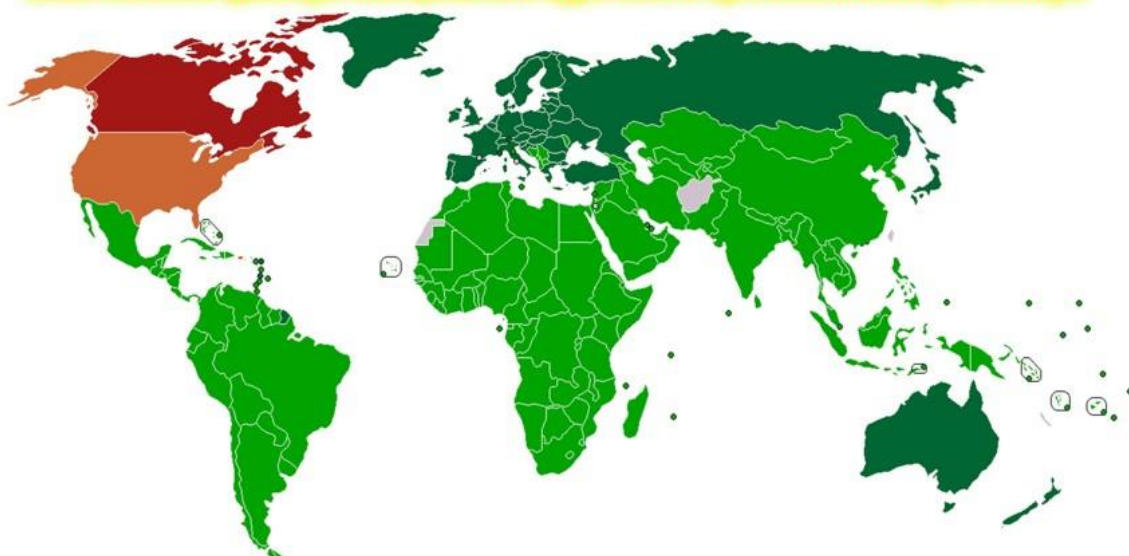

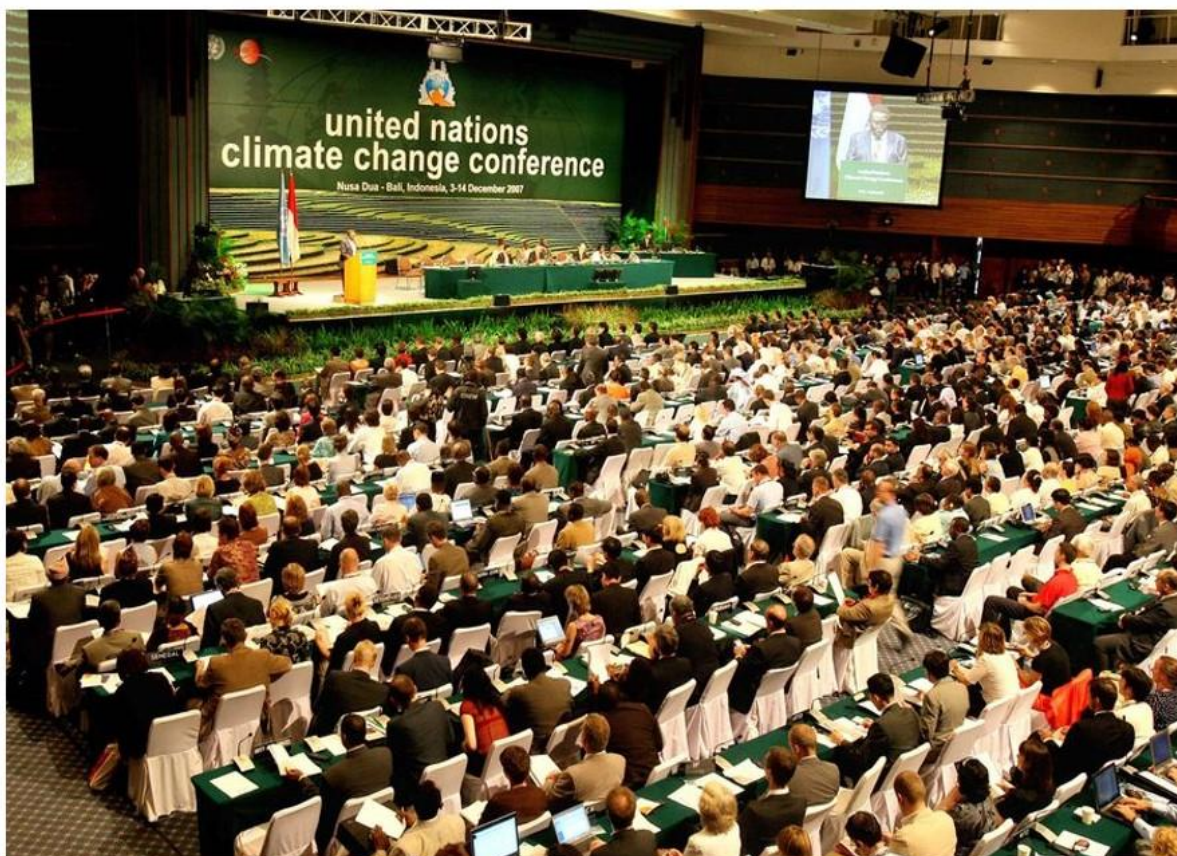
Киото Протоколи - Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг иқлим ўзгариши тўғрисидаги Ҳадли Конвенциясига (ИЎХК) 1997 йил 11 декабрда қабул қилинган, Ўзбекистон Республикаси томонидан 1999 йил 20 августда ратификация қилинган ва 2005 йил 16 февралдан бошлаб кучга кирган бўлиб, “парник эффекти”ни ҳосил қилувчи газларни атмосферага чиқаришни қисқартириш механизмларини белгиловчи ҳужжат ҳисобланади.

2011 йилнинг декабрь ойи ҳолатига кўра Киото протоколи иштирокчилари

- Киото протоколини имзолаган ва ратификация қилган давлатлар
- Киото протокоliga тўлиқ қўшилган давлатлар
- Имзолаган лекин ратификация қилмаган давлатлар
- Хали протоколга қўшилмаган давлатлар
- Протоколдан чиқиб кетган давлатлар

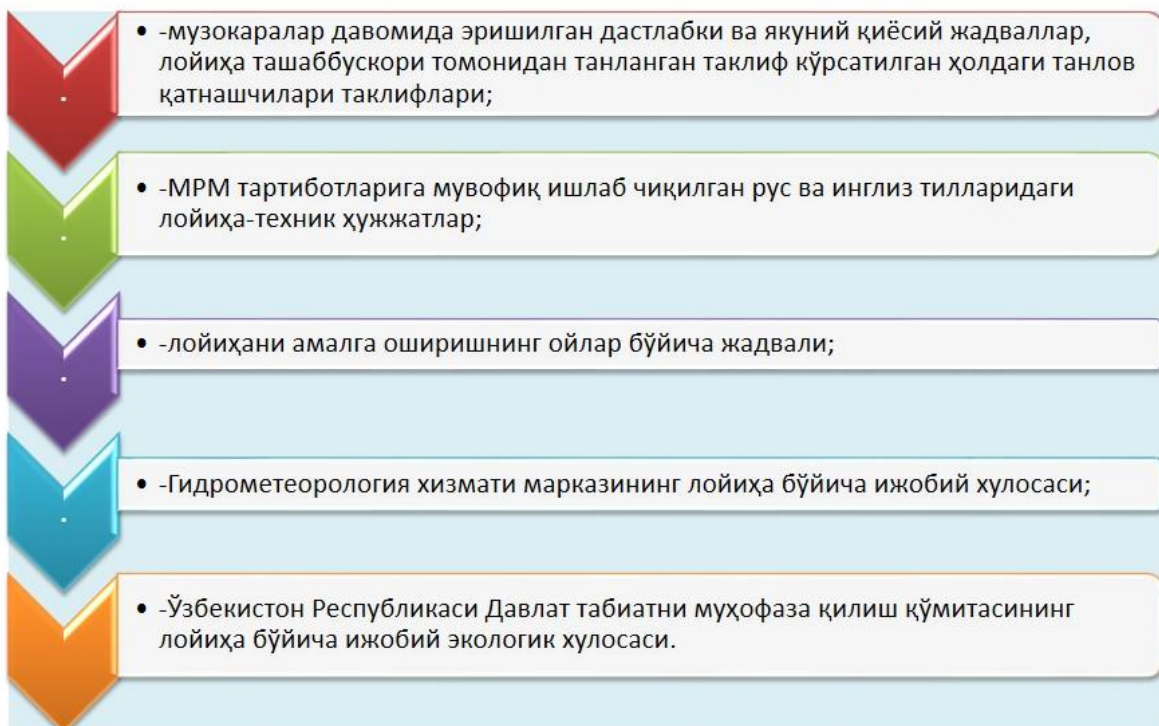
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 6 декабрдаги ПҚ-525-сон қарорига мувофиқ Киото Протоколининг Мусаффо ривожланиш механизми бўйича (МРМ) Идоралараро кенгаш ташкил этилган. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги Киото Протоколининг Мусаффо ривожланиш механизми бўйича Миллий орган ҳисобланади.

Киото Протоколининг Мусаффо ривожланиш механизми доирасида инвестиция лойиҳаларини тайёрлаш ва амалга ошириш қуйидагиларни ўз ичига олади.

Биринчи босқичда лойиҳа ташаббускори томонидан МРМ Миллий органига ёзма ариза киритилади, аризага МРМ бўйича назарда тутилаётган инвестиция лойиҳаси тўғрисидаги умумий ахборот илова қилинади. Лойиҳа бўйича буюртманома Ўзбекистон Республикаси Давлат табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси билан келишилади. Зарурат бўлганда, лойиҳа бўйича буюртманомага киритиш учун МРМ Миллий органи томонидан лойиҳа бўйича қўшимча ахборот ва ҳужжатлар сўраб олиниши мумкин. МРМ Миллий органи лойиҳа бўйича буюртманома тақдим этилган вақтдан бошлаб икки ҳафта муддатда лойиҳани МРМ доирасида барқарор ривожланиш миллий мезонларига мувофиқ амалга ошириш мумкинлигини кўриб чиқади.

Иккинчи босқичда ташаббускор томонидан МРМ Миллий органига ёзма ариза киритилади, унга қуйидагилар илова қилинади:

3.3. Ўзбекистон Республикасида инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқиш

Инвестиция лойиҳаси (лойиҳа) - иқтисодий, ижтимоий ва бошқа манфаат кўриш мақсадида инвестициялар киритган ҳолда олдиндан белгиланган муддат мобайнида амалга ошириладиган ўзаро боғлиқ тадбирлар ва ишлар комплекси.

Ўзбекистон Республикасида инвестиция лойиҳасини амалга ошириш шартларига боғлиқ ҳолда инвестиция лойиҳаси ҳужжатлари қуйидагича изчилликда ишлаб чиқилади:

а) дастлабки техник-иқтисодий асослаш (ДТИА) - молиялаштириш манбалари ва шартларини келишиш;

б) дастлабки техник-иқтисодий ҳисоблаш (ДТИҲ) - молиялаштириш манбалари ва шартларини келишиш;

в) ишчи лойиҳа-танлов ҳужжатлари.

Лойиҳаолди ва лойиҳа ҳужжатларини ишлаб чиқиш схемаси

Ваколатли экспертиза органлари

Ваколатли экспертиза органлари	Хулоса натижаси (тавсия этилди/ рад этилди)
Иқтисодиёт вазирлиги	
Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги	
"Давархитектқурилиш" қўмитаси	
Молия вазирлиги	
Ваколатли банк (банклар)	

Инвестиция лойиҳасини техник-иқтисодий асослаш (ТИА)нинг намунавий таркиби

№	Мазмуни
1	Лойиҳа мақсади (резюме).
2	Лойиҳа буюртмачиси.
3	Лойиҳа стратегияси (лойиҳани яратиш тарихи ва шарт-шароитлари).
4	Маркетинг таҳлили (бозорни ўрганиш, маркетинг концепцияси).
5	Моддий ресурслар.
6	Объектнинг жойлашган жойи.
7	Лойиҳалаштириш ва технология.
8	Ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва қўшимча харажатлар.
9	Меҳнат ресурслари.
10	Лойиҳани амалга ошириш схемалари.
11	Лойиҳани амалга ошириш вариантларини молиявий баҳолаш.
12	Хулосалар (Лойиҳанинг асосий афзалликлари ва камчиликлари, қабул қилинган вариантнинг муқобил вариантлардан афзалликлари, ноаниқлик таваккалчиликлари ва жиҳатлари, лойиҳани амалга ошириш имкониятини баҳолаш).
13	Миллий ва хорижий валютада (харажатлар алоҳида акс эттирилган ҳолда) молиявий ва иқтисодий кўрсаткичлар акс эттирилиши керак, уларнинг схема кўринишлари мавжуд бўлиши керак.
14	Тасдиқловчи ҳужжатлар нусхалари, шу жумладан қуйидагилар мавжуд бўлиши керак: -юримдик ҳужжатлар; -контракт ҳужжатлари; -смета ҳужжатлари ва молиявий ҳужжатлар; -эксперт ҳужжатлари ва бошқа ҳужжатлар; -тайёр маҳсулотни сотиш ва хом ашё, материаллар харид қилиш маркетинг тадқиқотлари бўйича ҳужжатлар.

3.4. Инвестицияларнинг экспорти ва импорти

Тобора кенгайиб бораётган капиталлар бозорининг байналмилаллашув жараёни бозор иқтисодиётига эга мамлакатлар ўртасидаги капитал оқими ҳажмининг ортиб бориши билан ажралиб туради. **Халқаро капиталлар оқими** - бу ишлаб чиқариш омилларидан бирининг ҳаракатидир.

Халқаро капиталлар миграцияси халқаро иқтисодий муносабатларда етакчи ўринлардан бирини эгаллар экан, у ўз навбатида жаҳон хўжалиги ривожига сезиларли таъсир ўтказди. Бу таъсир, авваломбор, капиталлар миграциясининг жаҳон иқтисодиётини ўсиш суръатларида ўз аксини топади. Капитал ишлаб чиқаришнинг қулай инвестиция муҳити мавжуд соҳаларни излаб, чегараларни кесиб ўтади.

Капитални экспорт қилувчи мамлакатлар учун капиталлар миграцияси қуйидагича салбий таъсир кўрсатиши мумкин:

-четга чиқарилаётган капитал ўрнини қопловчи хорижий инвестицияларни жалб қилмаслик четга капитал чиқарувчи мамлакатнинг иқтисодий ўсиш суръатларини секинлаштириши мумкин;

-капитални экспорт қилувчи мамлакатлар учун капитални четга чиқариш уларда бандлик даражасининг пасайишига олиб келади;

-четга капитал чиқариш мамлакат тўлов балансига салбий таъсир килади.

Капитални қабул қилувчи мамлакатлар учун эса қуйидаги ижобий томонлар хос:

-бошқариладиган капитал импорти мамлакат иқтисодий ўсишига ёрдам беради;

-жалб қилинган капитал қўшимча иш ўрин-ларини яратади;

-капиталнинг кириб кели-ши реципиент мамлакат тўлов балан-сининг яхши-ланишига олиб келади.

-хорижий капитал янги технология-ларни олиб кела-ди, самарали менежмент эса мамлакатда илмий-техника тараққиёти (ИТТ)ни тезлаштиради;

Ўз навбатида капитални жалб қилишнинг салбий оқибатлари ҳам мавжуд:

-хорижий капитал миллий капиталнинг ўрнини эгаллаб, уни фойда нормаси юқори тармоқлардан сиқиб чиқаради, натижада маълум шароитлар таъсирида мамлакат иқтисодиётининг бир томонлама ривожланиши ва унинг иқтисодий ҳолати хавф остида қолиши мумкин;

-капитал импорти кўпинча реципиент мамлакат бозорларида ўз ҳаётий циклини ўтаб бўлган товарларни ўтказиш билан боғлиқ, шунингдек, ишлаб чиқаришдан сифатсизлиги аниқланганлиги боис олиб ташланган товарлар билан боғлиқ бўлади;

-ссуда капитали импорти мамлакат ташқи қарзининг кўпайишига олиб келади;

-молиявий инқирозлар натижасида ва фонд бозорларидан капиталнинг оқиб кетиши мамлакат валютасининг барқарорлигига ва умумий молиявий-иқтисодий ҳолатга жиддий зарар етказиши мумкин. Мисол учун 1997 йилда Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатларида юз берган молиявий инқироз ва унинг жаҳон иқтисодиётига таъсирини келтириш мумкин.